

LAPOK EGY KIS VÁROS MULTJÁBÓL.

IRTA

TAKÁTS SÁNDOR.

KOMÁROM,

ZIEGLER KÁROLY KÖNYVNYOMDÁJA

1886.

ELŐSZÓ.

Komárom rövid történetét tárgyalva, lehetetlen volt mellőznöm Pannonia ismertetését, mint amely nélkül városunk eredete s régi története meg nem érthető. Mellékeltem tehát azt főkép azért; mivel a *quadoknak* szereplése és a rómaiakkal való folytonos küzdelme tulajdonképen városunknak s vidékének adja ókori történetét.

A közép- és újkor történetében nagy súlyt fektettem az egyes privilegiumokra, melyekből többet szóról-szóra is szükségesnek láttam közölni; minthogy pedig a városi privilegiumok egy része, vétkes hanyagság és gondatlan kezelés folytán a szó szoros értelmében tönkrement, utánna kellett nézmem, hogy valahol ezeket megszerezhessem. Szerencsére akadt egy ember, aki még idejekorán másolatot vett Komárom összes privilegiumáról, s egy füzetben valamennyit hitelesítve, felterjeszté a helytartótanácsnak. Ez a füzet jelenleg idősb *Szinnyei József* úr birtokában van; ő a nekem tett gyakori szivességet most azzal tetézte be, hogy e füzetet készséggel rendelkezésemre bocsátá. Hálás köszönetet mondok érte nemcsak a magam nevében, hanem mindazokéban, kik érdeklődnek Komárom története iránt, s kik tudják, mily nagy értéket képviselnek az ilyen négy-öt százados okiratok, melyek, hogy még megvannak, egyedül neki köszönhetjük.

I.

Pannonia története és ethnographiája. ¹⁾

Mély homály fõdi a múltat; az ezredéves történet elõtti idõt ismerni, annak eseményeit s fiainak küzdelmeit összefüggésbe hozni ma már a legügyesebb kéz sem bírja, nem; mert a százados harcok, az idõk viharai elsõprék mindazt, mi képpessé tett volna bennünket a régen elmúltak sötét fátyolát fellebenteni.

A rómaiak elõtt ismert világ tartományai között, nem épen a legjelentéktelenebb; de mindenesetre kevésbé ismert földrész volt Pannonia, mai hazánk dunántúli része, mely bár közvetlen szomszédja volt Italiának, mégis annak áldásdús civilisatiójában csak nagy késõn részesült; akkor, midõn Ázsia és Afrika számos tartománya már élvezé ama megmérhetlen elõnyöket, melyekkel a rómaiaknak uralma minden zsarnoksága mellett is elárasztá. Többféle oka volt ennek, a közlekedés nehézsége, a vidék csekély termékenysége, népeinek zilált sokfélesége, összetarthatatlansága és szegénysége mind közremûködtek arra, hogy a rómaiakat semmi se csábítsa e vidékre, melynél gazdagabbat, bányákban, termõföldben bővelkedõbbet, s ami legfõbb, könnyebben megvédhetõt akárhányat találhattak. Mindamellett már Kr. e. 115-ben kezdenek itt foglalatni; ez idõtájban építették ugyanis az úgynevezett gabiniusi töltött utat, mely Salonától keletre Andetriumba vezetett, s *Marcus Aemilius Scaurus* consul már átlépte a keleti Alpokat s Triest táján szerzõdést kötött a tauriskusokkal; ugyanekkor Makedo-

¹⁾ A régi és új írókat átlapozva, sajnálattal kellett nélkülözniöm *Frid. Kenner* „Noricum und Pannonia“ címû mûvét, mely a „*Be-richte und Mittheilungen des Alterthums-Vereines in Wien.*“ Band XI. látott napvilágot; de amelyet egyik könyvtárunkban sem tudtam megkapni.

nia felől támadást intéztek az alsó Duna népei ellen is; ám a scordiscus népek 114-ben Kr. e. *Gaius Porcius Cato* consul seregét megsemmisítették a szerb hegyek között. A következő években (113—110) *Gaius Metellus Caprarius* és *M. Livius Drusus* szerencsésebben harczoltak a scordiscusok ellen, sőt ez utóbbi egész a Dunáig hódítgatott; *Marcus Minucius* pedig 110-ben egészen megsemmisítette a scordiscus népet.²⁾

Ez időtől kezdve majdnem 80 évig semmit sem hallunk Pannoniáról, mindössze is csak Julius Caesar említ egyetmást a dák, jazyg és anart népekről; ám midőn Augustus megkezdi egyeduralmát, Pannonia hiteles történelme is kezdetét veszi, s az írók, kik eddig úgyszólván semmit sem tudnak e vidékről, mind gyakrabban emlegetik Pannonia nevét, kiterjeszkednek az egyes itt lakó népek ismertetésére, városok neveivel szolgálnak, szóval igyekeznek eloszlatni azt a homályt, mely eddig e vidéket borítja.

Hogy Pannonia történelmét megérthessük, nagyon természetes, hogy előbb ismernünk kell a népeket is, melyek azt lakták, ismernünk kell azoknak egymáshoz való viszonyát, s amennyire lehetséges, szokásaikat s erkölcsüket. Hogy ezt elérhessük, fel kell használni mindama felvilágosító adatokat, melyeket e tekintetben a régi s újabb írók adhatnak, hogy a kép, melyet nyújtani fogunk, lehetőleg teljes legyen.

Régi írókról lévén szó, első helyen *Strabót*, Augustus jeles kortársát kell felemlítenünk, ki mint jeles geographus, több tekintetben használható adatokkal szolgál Pannoniáról. Műve VII. könyvének 5. fejezetében leírja, hogy Pannoniában a boiok, kelták és tauriskok ellen a dákok harczoltak, s mintha csak amazok földje az övéké volna, foglalgatták azt, pedig a Parisos folyó (Tisza), mely a hegyek közül a scordiscok felé foly az Isterbe, eléggé elválasztja őket. A scordiscok — úgy mond — az illyr és trák népekkel vegyesen laknak; a dákok szövetségeseik, de a boiokat és tauriscokat meghódították; a többi részeket Segestikéig éjszak és kelet felé a pannoniak bírnák. Ezeknek a városa Segestike is, több hajókázható folyó egybeszakadásánál. Majd ezután a pannon népeket írja le:

²⁾ Mommsen Tivadar: a Rómaiak Története. V. kötet, 226. l.

„Ἐθνη δ' εἰσι — úgymond — τῶν Παννονίων Βρεῦνοι, καὶ Ἀνδιζήτοι, καὶ Διασίωρες, καὶ Πυροῦσαι, καὶ Μαζαῖοι, καὶ Δαισιτίαι, ὧν Βάτων ἡγεμόν ᾑν.“³⁾ A breukok és andizetok kivételével e népek lakhelyének meghatározásához vajmi keveset szólhatunk, miután az író semmiféle felvilágosító adattal nem szolgál, melyet kiinduló támpontul használhatnánk.

Plinius „Historiae Naturalis libri XXXVII.“ című művében szintén leírja a pannon népeket, s oly neveket említ, melyek a legtöbbször Ptolemaeus földrajzában is fellelhetők, s így könnyebben meg is határozhatók. Lássuk tehát, mit mond Plinius . . . glandifera Pannoniae — írja ő — qua mitescentia Alpium iuga, per medium Illyricum a septemtrione ad meridiem versa, molli in dextra ac laeva devexitate considunt. Quae pars ad mare Adriaticum spectat, appellatur Dalmatia, et Illyricum supra dictum. Ad septemtrione: Pannonia vergit: finitur inde Danubio. In ea coloniae, Aemona⁴⁾ Siscia. Amnes clari et navigabiles in Danubium defluunt, Dravus⁵⁾ e Noricis violentior, Savus ex Alpibus Carnicis Placidior: CXX. M. pass. intervallo. Dravus per Serretes⁶⁾, Serrapillos, Jasos⁷⁾, Andizetes⁸⁾: Savus per Colapianos⁹⁾ Breucosque¹⁰⁾ Populorum haec capita. Praeterea Arivates, Azali¹¹⁾ Amantes, Belgites, Catari Cornacates, Eravisci¹²⁾, Hercuniates, Latovici Oseriates, Varciani. Mons Claudius, cujus in fronte Scordisci, in tergo Taurisci. Insula in Savo Metubarris¹³⁾ amnicarum maxima. Praeterea amnes memorandi Colapis in Savum influens

³⁾ Strabo lib. 7. pag. 314. Dio Cassius is említi a breukokat lib. 55. pag. 568.

⁴⁾ Azaz Laibach Ptolomaeusnál *Ἡμίονα* lib. II. cap. 15.

⁵⁾ *Δραῖος* Strabo lib. 7. pag. 314.

⁶⁾ Serapillusoknak is neveztetnek s Karinthiát, valamint a Dráva mindkét partját lakták.

⁷⁾ Ptolemaeusnál *Ἰασσιος* lib. II. cap. 15.

⁸⁾ *Ἀνδιζήτοι* u. o.

⁹⁾ A Colapi folyótól neveztetve így el.

¹⁰⁾ Ptolem. *Βρεῦνοι* l. 2. c. 16. ugyanígy Strabo lib. 7. pag. 314. Dio Cassius is. lib. 55. pag. 568.

¹¹⁾ Ptolem. *Ἀζαῖοι* l. 2. c. 15.

¹²⁾ Ptolem. *Ἀράβιστοι*, alsó Pannoniában, ugyancsak említi a Hercuniateseket és Latovicusokat is *Ἐρουνιάτας, Λατοβίνες* etc.

¹³⁾ Zágráb mellett.

juxta Sisciam, gemino alveo insulam ibi efficit, quae *Segestica* appellatur. Alter amnis Bacuntius in Savum, Sirmio oppido influat: ubi civitas Sirmiensem et Amantinorum. Inde XLV. M. pass. Taurunum, ubi Danubio miscetur Savus. Supra influunt Valdasus, Urpanus et ipsi non ignobiles.“¹⁴⁾

Ezeket Plinius körülbelül Kr. u. 70-ben írta. *Claudius Ptolomaeus*, ki a második századnak körülbelül közepén írt, (Antoninus Pius kortársa volt) s így jóval később mint Plinius, majdnem ugyanazon népeket említi, így felső Pannoniáról ekkép ír: Ezen tartomány északi részeit lakják az *azalok*; nyugaton *cytnusok*, délkeleten a *latobicusok*, keletfelé pedig a *varcianusok* tanyáznak. Középen a *boiok*, ezek alatt nyugotra a *colaetianusok*, *jassok*, ezek alatt pedig keletre az *osariatesek*.¹⁵⁾ Alsó Pannoniának népei között pedig az *amantinokat*, *herkuniatokat*, *andiantokat*, *breukokat*, *arabiscokat* és végül a *scordiscokat* említi.¹⁶⁾ Ezek tehát azon népek, melyek az első századokban Pannoniát lakták; Plinius és Ptolemaeus adatait, valamint ez utóbbinak távolságméreteit felhasználva, kíséreljük meg az újabban napfényre jutott feliratok segítségével e népek lakhelyeit meghatározni.

Már az eddigiekből is kivehettük, hogy a rómaiak Pannónia elfoglalása után, azt két részre osztották, t. i. felső vagyis nyugoti, és alsó vagyis keleti Pannoniára; ezt a felosztást használja Ptolemaeus is, egy képzelt vonalt vevén fel választéknak, mely *Narabo* folyam után *Curtahoz* közel (42°, 47°) tehát körülbelül a mai Komárom és Esztergom között kezdődik, s majdnem egyenesen délfelé halad.¹⁷⁾

¹⁴⁾ Caii Plinii Secundi Lib. XXXVII. Lib. III. cap. XXVIII. 180. pag.

¹⁵⁾ Παννονίας τῆς ἄνω θέσις Ἐνρώπης πίναξε . . . κατέχουσι δὲ τὴν ἐπαρχίαν ἐν μὲν τοῖς πρὸς ἄρκτους μέρεσιν Ἀἷαλοι μὲν δυσμικότεροι Κύννοι δ' ἀνατολικώτεροι ἐν δὲ τοῖς μεσεμβρινοῖς Λατόβιοι μὲν ὑπὸ το Νωρικόν, Οὐρακιανοὶ δὲ τοῖς μεταξὺ Βοιοὶ μὲν πρὸς δυσμὰς καὶ ὑπ' αὐτοὺς Κολαιτιανοὶ, Ἰάσσιοι δὲ πρὸς ἀνατολὰς καὶ ὑπ' αὐτοὺς Ὀσεριάτες.“ Claud. Ptolomaei Geographiae Libri Octo. Dr. Frid. Guil. Willberg. Essendiae. Fasc. II. 160. p. (Nemzeti museum.)

¹⁶⁾ U. o.

¹⁷⁾ Μετὰ τὸν Ναραβῶνα ποταμὸν ἡ κατὰ Κόντην καλλιή μὲ μὲ τὸ ἄρκτικώτατον τοῦ ποταμοῦ τὸν Λαονβίον μὲ μὲ καὶ τὴν ἑρκ-

Lássuk először felső Pannoniát. A legnyugatibb részt a Fertő tó és Cetius hegy között, valamint Mosony- s Vasvármegyék egy részét a boiok lakták; a Fertő és Cetius hegy közti rész „*Deserta Boiorum*“-nak is nevezetik.¹⁸⁾ Az *azal* népség azonban, melyet Spruner Atlas antiquusában szintén ide helyez, egészen más területtel bírt, e népség ugyanis Komárommegye dunántúli részében lakott, s a mai Süttő táján volt Azaum nevű városuk; övéké volt ezenkívül *Bregetium* és *Crumerum* is,¹⁹⁾ mely utóbbit Spruner nagyon helytelenül teszi közvetlen *Contra-Acincum* fölé.

A boiok alatt szintén nyugaton, Vas megye déli részén laktak a *coletianok*; ezektől délnyugatra, részben Stajeroszágba a *latavicusok* tanyáztak. A *colapianusok* a Száva mellett bírtak területtel; ezektől észak- és dél felé közvetlen szomszédságban laktak a *varcianusok*. A *jasok* lakhelyét Hampel a Száva és Kulpa mellé kére teszi;²⁰⁾ Somogy megyében rájuk vonatkozó feliratot is találtak.²¹⁾

Alsó Pannonia népei közül ezekről van biztos tudomásunk: az *araviskusok* Fehérmegyében,²²⁾ az *adnamatusok* Fejér- és Tolnamegyékben, az *andiantesek* Tolna és Baranyában laktak; ez utóbbiaktól délre a *breukok* bírtak területtel.²³⁾

τροπὴν τῶν πρὸς δυσμὰς ἐκτεινομένων ποταμῶν, ὅς διὰ τῶν δύο Παννονίων ἐρχομενός καὶ σχισθεὶς κατὰ Καρόφδοννον πόλιν ὡς ἐπὶ τὸ Κέτιον ὄρος κατὰ μὲν τὸ ἀρχαιώτερον μέρος καλεῖται Σαοναρία, κατὰ δὲ τὸ μεσημβρινιώτερον Δάρος μὲν γ' με γ' ἢ κατὰ Κόρνακον ἐπιστροφὴ τῶν Αανονβίων ποταμῶν μὲν γ' με δ'.

¹⁸⁾ „Noriceis iunguntur lacus Peiso, deserta Boiorum, iam tamen divi Claudii Sabaria et oppido Serabantia Julia habitantur.“ Plinius hist. nat. lib. III. cap. 27.

¹⁹⁾ Hampel J. Adalék Pannonia történetéhez Antonius Pius korában. 26—27. l.

²⁰⁾ U. o. 24. l.

²¹⁾ „Frontoni, Sceni filio Jaso.“ Desjardin és Romer: A magy. n. Museum feliratos emlékei 101. l. S. u.

²²⁾ Salamon Ferencz: A római hódítás Magyarországon. Budapesti szemle. 1877. 29. és 30. sz. 357. l. „biztos Pannon nép volt az *avarisc*.“

²³⁾ Mommsen: Corpus Inscr. Lat. 548. lapon közöl erre vonatkozólag egy feliratot: Batonis „Scilus filius Breucus eques alae Pannoniorum.“

A tulajdonképeni Pannonia eme lakóin kívül — mint-hogy valamennyi között tán legnagyobb szerep jutott nekik, fel kell említenünk a *quadokat*, kik a Morva mellékéről lassankint délkeletre huzódva, a Dunáninnent tarták megszállva keleti szomszédaikkal a *sarmatákkal*, *bastarnákkal* és a Duna Tisza közt lakó jazygekkel. (Jazyges Metanastae.)

A quadok és jazygek rokon népek valának, „vicinitate et similitudine morum armaturaque concordēs” mondja Ammianus Marcellinus, s egymással sohasem ellenségeskedtek, sőt, mint látni fogjuk, rendesen vállvetve küzdöttek a rómaiak ellen.

Felsorolván az egyes népeket, lássuk, mik hozhatók fel azok jellemzésére s különösen nyelvökre nézve.²⁴⁾

Dio Cassius, ki Kr. u. 190 tájban Pannonia proconsula volt, azt mondja, hogy a pannon népek a hosszú újjas ruháról neveztetnek így, melyet — posztóféléből készítve, — szerte-széjjel viselnek.²⁵⁾ Fölösleges mondanunk, hogy Dio e véleményét a *pannus* (posztó) szóra támaszkodva, mondja ki. Ugyancsak ő megczáfolja a görögök azon véleményét, hogy a pannonok a Rhodope-hegy melletti régi *Paeon* névtől neveztetnek így.²⁶⁾ Ugyanerre vonatkozólag Appianus Alexandrinus ezt mondja: „*Ἀντιγρῆι δὲ ἀντὶ τῆς Παννόνιου ἡρῶνται πᾶσις ἡ Παίονα γενέσθαι καὶ Σχορδίσκων Παίονι.*” A pannonok eredetének a görögök által való fentebbi meghatározása némi történeti igazságot is tartalmaz, s egyik kiváló tudósunk nem is késett kimondani ennek alapján, hogy *Pannonia lakosai délről, a régi Thráciából, költöztek be, s csak Kr. e. a negyedik században szorítottak a kelta népek által a dunántúli vidékekre!*²⁷⁾

²⁴⁾ *Katancsich*: „Istri Adcolarum Geographia” czimú műve több felvilágosító adattal szolgál e tekintetben.

²⁵⁾ *Dio Cassius*. Hist. lib. XLIX. cap. 36.

²⁶⁾ τῶν δὲ δὴ Ἑλλήνων τινὲς τάλιθδὲς ἀγορήσαντες, Παίνας σφῶς (Παννονίους) προσεῖπον, ἀρχέον μὲν πον τῶν προσρηματος τούτου οὗτος οὐ μὲν τοι καὶ ἔκει, ἀλλ' ἐν τε τῇ Ῥοδόπῃ καὶ πρὸς αὐτῇ τῇ Μακεδονίᾳ τῇ νῦν, μέχρι τῆς θαλάσσης ἔρ' οὔνερ καὶ ἐγὼ ἐκείνους μὲν Παίονας, τοὺτους δὲ Παννονίους, ὥσπερ πον καὶ αὐτοὶ ἑαυτοὺς, καὶ Ῥωμαῖοι σφῶς κάλονσι, προσαγορεύσω.“

²⁷⁾ *Hunfalvy Pál*: Magyarország ethnographiája. 94. l.

Sok vitatkozásnak volt oka a pannon népek nyelvének meghatározása. A mult századi írók, kik erről értekeztek, felhasználták mindazt, amit Herodot, Pariegetas és Strabótól fogva a régi írók Pannoniáról feljegyeztek, s még sem tudtak tisztába jönni a dolog fölött. A legnagyobb zavarnak oka maga a *pannon* szó volt; ugyanis *Samuel Timon* után, (aki szerint a *pan* szláv szó egyenlő a pannoni-val, ez pedig annyit jelent, mint autocrates, rerum domini.) majdnem valamennyien ama nézetet fogadták el, hogy a pannonok szlávok voltak. *Bél*, *Johannes Severinus*, *Mart. Szentiványi* stb. szintén e nézet rabjai. *Vicentius Kodlubka* is kimondja: „Pannonia secundum quosdam est mater et origo omnium Slavorum et eorum nationum.“ *Andreas Blaskovits* „Historiarum Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria“ című művében, valamint *Arrianus Nikomediensis* a *Hist. Indicaban* ugyanezt vallják, sőt, akit első helyen kellett volna említenünk, *Math. Petrus Katancsich* is ezen a nézeten van.²⁸⁾

Mi, követve az újabb kutatásokat, követve különösen *Salamon Ferencz* idevágó tanulmányait, bátran kimondjuk, hogy a pannonok nem szláv, hanem legnagyobbbrészt kelta népék valának. Már maga a pannon elnevezés is kelta, pann = hely, ban = mező; de meg a városok legtöbbjének neve is az, így *Brigetium*; breg, brig = domb, magaslat. Arabo folyó neve is kelta, amennyiben araf = szelid. stb.²⁹⁾ Sőt *Salamon* a helyneveknél oly gyakran előforduló *medio* szót is keltából származtatja, s eszerint magyarázza az *Itinerarium Antoniniben* levő „*Campona in medio Acino, Legio Secunda Adjutrix*“ című meghatározást.³⁰⁾

A Duna innenső partján lakó quadok, kik *Komáromme-*

²⁸⁾ *Specimen Philologiae et Geographiae Pannoniorum in quo de origine, lingua et literatura Croatorum simul de Sisciae Andatonii etc. disseritur.* Auct. M. P. Katancsich. Zagrabiae 1795.

²⁹⁾ *Salamon Ferencz*: A római hódítás Magyarországon, 346. l. (Természetes, hogy a kelta népek között egyes más' törzsek is lakhattak.)

³⁰⁾ Bizonyítékul felhozza *Roget, de Bello guet Ethnogenie Gaulois-ját*, ki a III. köt. 307. l. ezeket írja: „croire, avec M. Toubin que chaque peuple gaulois avait son champ ov centre sacré appelé mediolanum.“ (Központi kerített hely.)

gyében is több várossal bírtak (sőt Spruner Celmantiát ámbár nem egészen helyesen, a mai Komárom helyére teszi) nem esnek e meghatározás alá, ők ugyanis germán nép voltak; a sarmatákkal rokon jazygek pedig egyik ágát képezék ama hatalmas népáramlatnak, melyhez a scythák, alánok s illyrek tartoznak.³¹⁾

Pannonia a római hódítás előtt és részben után is posványos, erdős s kevésbé termékeny föld volt; Plinius makktermő országnak nevezi; ami sok valószínűséggel bír; mert, hisz adattal bírunk, hogy a makkerdőkre adó volt kivetve.³²⁾ Strabo kietlen pusztának mondja, hol a lakosság rendesen kölessel és tönköllyel táplálkozik; egyébiránt — mondja — az emberek festik magukat.

Dio Cassius, ki, mint említők, a második század végén proconsul volt Pannoniában, mind a népet, mind az országot vadnak találja. „A pannonok — írja ő — minden ember között a legnyomorúságosabb életmódúak, mert sem olajjal, sem borral nem élnek — némi csekély hely kivételével, hol a földművelés már megszokott — hanem csak árpát és kölest esznek és ezekből készült italt isznak. Ám mindenki a legbátrabbaknak tartja őket; de dühösek és rendkívül kegyetlenek, mint akiket az életnek semmiféle kellemes oldala nem környez. Ezt pedig nem hallomás vagy olvasás után mondom róluk, hanem saját tapasztalásomból, mivel egyideig én is voltam kormányzójuk.“³³⁾

A jazyg és quad népség műveltségre és szokásokra nem sokat különböztek a pannonoktól; csak hogy ők inkább lovas nép voltak. Ők — mondja Ammianus Marcel, — inkább a rablásra, mint a nyílt harcra alkalmasak; dárdáik hosszabbak, vértjök simított szaruból van készítve, mely pikkely módjára van beszöve ruhájukba. Többnyire herélt lovaik vannak, nehogy a kanczák látása által megvadítva, elragadtassanak, vagy a lesben nyerítésük által elárulják gazdájukat. A téres síkságon száguldoznak, vagy az ellenséget üldözve, vagy nekik

³¹⁾ *Hunfalvy Pál*: Magyarország ethnographiája. 97—98. l.

³²⁾ *Hygenus*: Lib. de limitibus constit. pag. 206.

³³⁾ Hist. lib. XLIX. cap. 36.

hátat fordítva. Vezetéklovakat is visznek magukkal, hogy a csere növelje az állatok erejét.“³⁴⁾

Előadván rövideden a pannon népek ismertetését, s amennyire azt a gyér források megengedték, jellemzését, térjünk át tulajdonképeni feladatunkra: Pannonia történetének vázolására.

Fentebb említők, hogy Marcus Livius Drusus a 642. és 643. év consula, volt az első római hadvezér, ki a Dunáig eljutott. Utánna Julius Caesarig nem igen foglalkoztak Pannoniával; Caesárról is csak annyit tudunk, hogy a gallok és belgák meghódítása, valamint a germanok kiűzése után Illyricumba jött, hogy a viszonyokat és népeket tanulmányozza;³⁵⁾ ám a viszonyok rögtöni távozásra kényszeríték őt, s így a hódításból semmi sem lőn.

Lényegesen megváltoztak a viszonyok Oct. Augustus alatt; ekkor ugyanis már komolyan tervbe vétetett Pannonia meghódítása. S valóban már Kr. e. 35. a Száva és Dráva közt találjuk a római hadakat; sőt Marcus Crassus Bosniát és Szerbiát már ekkor véglegesen a római felsőbbség alá helyezé; s egy nagyobb győzelmet is aratott a Duna mellett a vad moesiaiak felett. A hódítás ez időtől fogva folyton tovább folytatott; s amennyiben Pannonia több mint húsz, egymástól független, saját főnökeik alatt élő, minden rendszeres kormányzás nélküli népe egységes ellenállásra nem volt képes, csakhamar a római iga alá került. Kr. e. 16-ban Pannonia legnagyobb része már a rómaiaké volt,³⁶⁾ kik, hogy az állami élet első követelményeinek eleget tegyenek, az igazságszolgáltatást és a közigazgatást saját kezükbe vették; a meghódított népet azonban nem tevék rabszolgáikká, hanem csupán a katonai szolgálatra kényszeríték; s amellet a földművelésre, lakhelyek

³⁴⁾ Ammiani Marcellini Rerum Gestarum qui de XXXI. supersunt libri XVIII. Studiis Societatis Bipontinae 1586. XVII. lib. 12. cap.

³⁵⁾ De Bell. Gall. I. II. c. 35.

³⁶⁾ *Mommsen* azt írja, hogy a mai Eszéket csak Kr. u. 133-ban, Aquincumot pedig Hadrián, vagy Antoninus Pius alatt vették kezükbe a rómaiak; mert ezen tájakon a mértföldmutatók legrégebbike 161-ből való. Ha ezt a több vele ellenkező adat daczára meg is engedjük; de Pannonia korábbi meghódítása ez állítás daczára sem szenved semmi kétséget.

építésére és mesterségek tanulására készítetvén őket, csakhamar kivetköztették eredeti vadságukból. Ily okos és mély belátásra valló politika mellett Pannonia, hol azelőtt még rendezettebb város sem igen volt, nemsokára elrómaiásodott, s már Kr. u. a 6. évről azt írja egyik római történetíró, hogy nemcsak a római erkölcsök és fegyelem, hanem a római nyelv és írás is el van terjedve egész Pannoniában!³⁷⁾ Ez időtől fogva Augustus alatt rendesen négy legio tartózkodott Pannoniában, kettő pedig Dalmatiában.³⁸⁾ Ennek daczára a rómaiaknak Pannoniában való uralmát majdnem megsemmisítéssel fenyegeté a hatalmas markomann főnöknek, Maroboduusnak fellépte, ki hatalmát a Dunán innen is már több teleppel bíró quadokra kiterjesztvén, szembeszállni készült a rómaiakkal.

Tiberius látván a közelgő veszélyt, Carnuntumban készülődik ellene, midőn hirtelen az összes pannon népség, sőt Illyria és Dalmatia is fellázad; ám a derék római vezér, rögtön békét kötve Maroboduussal, több évi véres harcban ismét római fensőbbtség alá hajtja a pannonokat. A lázongó Maroboduus is leigáztatván később Drusu által, a quadok a Dunán inneni vidékeken telepíttetnek le a *Marus* és *Cusus* folyók között, és nemzeti királyt kapnak *Vannius* személyében.

A quadok ez időtől fogva némi alattvalói viszonyba jöttek a rómaiakkal, kiktől, mint tanulékony s művelődésre hajló nép nem egy hasznos dolgot sajátítottak el. A csak nem rég napfényre került *imelyi* ásatások is bizonyítják, hogy a vasat és bronzot elég ügyességgel tudták feldolgozni, s edényeket is készítenek.³⁹⁾ Országuk központja a Vágvidéke volt; s Komárommegye északi részében számos várossal birtak, honnét nem egyszer veszélyeztették a tulsó parton levő virágzó Brigetiumot; miért is a rómaiak még idejekorán visszaszorították őket a Duna partjáról, hol az úgynevezett castra presidariakat

³⁷⁾ *Vellejus Paterculus* lib. II. 110. „In omnibus autem Pannoniis non disciplinae tantum modo, sed linguae quoque notitia Romanae, plerisque etiam literarum usus, et familiaris animorum erat exercitatio.

³⁸⁾ *Cantu Caesar*: Világtörténelem 4. kötet. 324. l.

³⁹⁾ *Hampel József* érdekes levelet intézett ez ásatások ügyében Peredi János jegyzőhöz.

építették, melyek rendesen az innenső parton levő erődítményeknek voltak mintegy előőrsei. Ily elővára volt később Komárom Brigetiumnak,⁴⁰⁾ Contra-Aquincum Aquincumnak, Anabum Curtanak stb.

Noha Vindobona már ez időben a legjelentékenyebb római város volt, a fő katonai tábor még sem itt, hanem a kitünően megerősített *Carnuntumban* volt; Vindobonában csak a XIII. legionak volt megerősített tábora, s az erődítmény mellett a dunai kereskedelmi és hadi hajóknak zárhelye.

Vannius, a fentemlített *quad* király harminczegy évig uralkodott, midőn 51-ben *Vangio* és *Sido* nevű öcscsei megbuktatták; az okot, amiért ez történt, világosan megmondja Tacitus. Szerinte Vannius kezdetben igen kedves volt a nép előtt, később azonban gögössé levén, nemcsak a lakosok, de még saját családja előtt is gyűlöletessé vált; úgy, hogy a zendülés, melyet a *hermundurok* királya is szított, csakhamar kitört. Vannius ekkor *Claudius* császárhoz folyamodott segítségért; de ez az ismételt kérések daczára is csak annyit ígért, hogy Vanniusnak, ha futnia kell, menedéket nyujtand. Ez okból *P. Atellius Hister*-nek, Pannonia ez idő szerinti proconsulának meghagyá, hogy egy római legióval és a tartományból szedett katonasággal a Duna partjain tartózkodjék, készen lévén szükség esetében a beavatkozásra, ha a szerencse által elkapatottak meg tálálnák zavarni a békét. Minthogy köztudomású dolog volt, miszerint Vannius harminczegy évi uralma alatt zsarolás és adóbehajtás által sok kincset gyűjtött, a zsákmány reményében a *lygiusok* s más népek is fellázkodtak ellene. Ily viszonyok között Vannius nem sokáig tarthatta magát, s vitéz ellenállása daczára is megveretik; ellenségei kezei közül azonban a reá várakozó római hajókba menekül a Dunán, követve számos híveitől, kik valamennyien birtokot kapván, megtelepülnek Pannoniában. A *quad* királyságot Vangius és Sido feloszták maguk között, de egyik sem tudta magát megkedveltetni népe előtt.⁴¹⁾

A quadoknak eme mozgalmait a germanok, dákok és

⁴⁰⁾ *Ammianus Marcellinus* többször kiemeli, hogy Bregetium s vidéke erődítményei a quadok ellen épültek. XVII. lib. 12. 13. cap.

⁴¹⁾ *Tacitus: Annales* XII. lib. 29. 30. cap.

jazygek harczai követték; e népek — mint *Tacitus* írja — szinte lesték, hogy mi történik Itáliában, s mihelyt valaminek neszét vették, megkezdék a harczot; szerencsére a germanok és quadok mindég külön időben támadák meg a birodalmat, s így a védekezés könnyebben ment.⁴²⁾ A dákok és jazygek lázadása Vespasianus trónraléptekor tört ki; először is a téli állomásokot támadák meg, majd átkelve a Dunán, a legióknak erődítményeit fenyegeték. Szerencsére *Mucianus* által erős segélycsapatok küldettek, melyekkel *Fontejus Agrippa* visszaverte őket a Dunán, melynek partjain az erődítmények egész lánczolatát emelé. Bár Vespasianus minden módon igyekezett biztosítani a Duna-vonalt, *Domitianus* alatt még is szétszórtattak az itt emelt erősségek. A dákok ugyanis *Dura* királyuk halála után a harczias Decebalt választák meg, ki átkelve a Dunán, szétverte a római sereget, s megölvén Moesia helytartóját, borzasztóan pusztította a vidéket, s a Duna partjain emelt erősségeket sorban elfoglalta. *Cornelius Fuscus* a praetorianusok centuriója ellene indulván, csúfosan megveretik; Decebal most minden római után két obolus adót követelt, máskülönbén kiirtással fenyegeté a tartományt. E merész követelés miatt felbőszült rómaiak megverték ugyan őt; de *Domitianus* elég ügyetlenül nem zsákmányolta ki e győzelmet, hanem a dákokat segítő markomannok ellen indult, miután követeiket már előbb meggyilkoltatá; serege azonban szétveretett, s magától Decebaltól is megalázó békét kért; koronát s gazdag ajándékokat küldött neki, sőt évi adót is ígért.⁴³⁾

Trajanus jutván a trónra, Decebalra is csakhamar szomorú napok következtek; e jeles uralkodó ugyanis, ki *Ammianus* szerint mindig ajkain hordá az esküt: „Bárha Daciát tartománynyá tehetném, s az általam épített hidakon kelhetnék át a Dunán,“ elfoglalá egész Daciát, s biztosítá a Duna-vonalat, egész odáig terjesztvén Dacia határát.⁴⁴⁾

⁴²⁾ *Tacitus*: Hist. lib. III. cap. 46.

⁴³⁾ *Dio Cassius* I. LXVII. c. 7. Míg *Domitianus* a dákok ellen harczolt, a lygiusok által nyomott quadok hasztalanul esedeztek tőle segítségért; ők is fellázadnak tehát, s áttörvén a Dunán-túlra a jazygekkel együtt megverik a rómaiakat.

⁴⁴⁾ *Eutropius*. lib. IX. cap. 8.

Utóda, Hadrián egész más nézetekkel bírván, nemcsak hogy nem folytatta a dákok elleni harczot, hanem, hogy a Dunán át ne kelhessenek, még Traján pompás hídját is lerontatá.

Alatta a főszerepet Pannoniában egy ideig *Lucius Annius Aurelius Caesonius Commodus Aelius Verus* vitte, ki később Hadrián utódává tétetvén, elhagyá Pannoniát.

Azonban, mielőtt még trónra juthatott volna, meghalálozván, Antoninus Pius választatott császárrá; ki alatt Pannoniáról csak annyit tudunk, hogy a quadok ismét királyt kaptak.⁴⁵⁾

Utóda *Marcus Aurelius* alatt ismét szerepel Pannonia. Ez uralkodó ugyanis komolyan tervbe vette, hogy a quadokat, kik Komárommegyéből (különösen télen átkelve a befagyott Dunán) annyiszor fenyegették már a római coloniákat, végleg meghódítja. Először is a Pannoniában száguldozó jazygeket veri meg, azután átkelvén a Dunán, 174-ben egy véletlen eset folytán,⁴⁶⁾ véres küzdelemben legyőzi a quadokat. Érdekes feljegyezni, hogy a császár híres bölcsészeti művének első könyvét itt a quadok földjén írta, a másodikat pedig Carnuntumban. Még az ő uralma alatt történt, hogy az elkeseredett quadok el akarák hagyni lakhelyeiket, de a császár seregével megakadályozá őket e tervük keresztülvitelében.

Marcus Aurelius a quadok legyőzése után a Duna tulsó partjaira is kiterjeszté hatalmát s nagyszámú erődöket emelt, különösen Komárommegyében *Brigetium*, *Ad statuas* (*Acilia*) *Ad Lacum felicem*, *Quirinium* (?) *Azaum*, stb. Dunán-inneni városok biztosítására; kétségtelen, hogy Brigetium védelmére a mai Komárom helyén is emeltetett erődítmény; e város helyén különben már a rómaiaknak Pannoniába jövetele előtt is volt község, még pedig nem is jelentéktelen; ugyanis a népek primitív korszakában általánosan bevett szokás volt a folyamok útjához ragaszkodni, s amennyire a viszonyok kedvező volta

⁴⁵⁾ *Hampel József*: Adalék Pannonia történetéhez 7. l. Egy réz pénz hátulján olvasható: *Rex Quadis Datus*.

⁴⁶⁾ Az ismert csodálatos eső és mennydörgés ekkor történt ugyanis, s megmenté az eltikkadt római sereget. Dio Cassius LXXI. lib. 8. cap.

engedé, városokat is azok mentében alapítani. Kiváló tudósunk, Salamon Ferencz szerint, amaz út, mely a római kor előtt hazánkban keresztülvonult, a Vág mentében kezdődött, s Komáromtól Tatán keresztül Bicskének vezetett, honnan egy másik út Budáig vitt.⁴⁷⁾ Kettős előny követelte tehát, hogy itt a Vág és Duna összefolyásánál város alapíttassék; az első, hogy a századokon át annyi nép által használt út mellette vitt el, mellette folyt azonkívül két oly hatalmas folyó, mely védelemre és kereskedésre egyaránt alkalmas volt; második előny az volt, hogy ennél könnyebben védhető helyet az egész vidéken nem igen találhattak; ha tehát azt látjuk, hogy a Rába, a Garam, a Dráva, Száva beömlésénél már történetelőtti időkben mindenütt városra akadunk, ki merné tagadásba venni, hogy a Vág és Duna egyesülésénél, mely valamennyinél alkalmasabb hely, város volt? Igen volt itt város, csak hogy — mint már fentebb jeleztük, — rövid idő alatt a rómaiak kezébe került, kik rendes erődítménynyé tévék, s nagyon valószínű, hogy falakkal is körülvették, hogy így aztán a Szőny-nél állomásozó hajóhad annál biztosabb védelemmel bírjon. Arra nézve, miszerint Komáromnál tartottak a rómaiak hajóhadat, elég lesz Salamonnak következő szavait idéznünk: *„minden ponton, hol a jobbparti várnak balparti felelt meg, multhatlanul szükséges volt a hadihajók kisebb-nagyobb osztálya.“*⁴⁸⁾

Ha a rómaiaknak Komárom helyén erődítményeik voltak, valami emlékeknek is kellett fentmaradni, mondhatná valaki! Erre az a válaszuk, hogy Komárom IV. Bélától fogva napjainkig annyiszor leromboltatott és ismét újra építtetett, hogy épen nem kell csudálkoznunk azon, miszerint igen kevés emlék maradt reánk. Mindamellett mégis maradt annyi, hogy következtethetünk belőle; ugyanis a mult század közepén találtak a komáromi várban nagyszámú feliratos köveken pénzeken és egyéb régiségeken kívül három kőkoporsót és szobrokat, melyeknek terjedelmes leírását adta Pocock francia utazó „Napkeleti utazásai“-nak harmadik kötetében; hogy azóta ismét nem találtak; annak egyszerű oka, hogy senkinek sem jut eszébe, itt római régiségeket keresni. Különben még a Vágon

⁴⁷⁾ Salamon Ferencz: Budapest története I. k. 75. l.

⁴⁸⁾ U. o. 278. l.

túl Leányvárnál (*Castrum virginaceum*?) és Bálványszakállonál maig is láthatók a római gyarmat maradványai.

Valamint Magyaróvárrott (*Ad Flexum*) a XIV. legio (*Vitruvius* „de re militari“ című könyve szerint)⁴⁹⁾ Bécsben a 13. úgy Szönyött a legio I. adjutrix tanyázott; ez az a legio, mely később — mint Salamon mondja — „egy pár századig volt Komárom tájának építője, őre és lakosa.“ Ezt a legiót pedig Galba alapította, akitől három *honesta missi*ót is birunk az említett legio katonái számára.⁵⁰⁾ E derék katonáknak köszönhették a lakosok ama pompás utat is, mely Aquincumtól (Buda) Bécsig s onnét tovább huzódott, természetesen Komárom érintésével.

Schönvizner a mult század e kitünő régésze, ekkép állította össze ez utat:

Vörösvár	milliaria . . .	3
Dorogh	” . . .	3
Neudorf (Hung. Nyerges-Ujfalu)	” . . .	2
Neszmély	” . . .	2
Comaromium	” . . .	2
Gönyő	” . . .	4
Ótevény (Germ. Hochstrass)	” . . .	2
Mosonium (Germ. Wieselburg)	” . . .	3
Jährendorf	” . . .	3
Deutsch-Altenburg	” . . .	3
Fischament	” . . .	3
Vienna	” . . .	3
summa milliarium		35 ⁵¹⁾

Nem lesz tán fölösleges megemlítenünk, hogy a rómaiak szokásaikhoz híven Komáromban és egyéb Dunán-innen alapított coloniáikban is, létrehozták mindama dolgokat, melyeket a római kényelem és műveltség okvetlen megkövetelt; tudjuk, hogy midőn a quadok panaszkodtak amiatt, hogy a rómaiak a Duna balpartján az ő földükön erősségeket építének,

⁴⁹⁾ Magyar-Óvár várfalában ma is olvasható a következő felirat: „Legio XIV. Junoni Reginae Caeterisque Diis et Deabus.“

⁵⁰⁾ Mommsen T. *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. k. 847. lap. Lásd erről bővebben Hampel: *Adalék Pan. tört.* 23. l.

⁵¹⁾ Steph. Schönvisner: *In Romanorum iter per Pannoniae ripam, Commentarius Geographicus occasione reportarum collumellarum milliarium concinnatus.* 99. pag.

azt is elmondák, hogy ők a katonák által munkára kényszerítetnek, adót kell fizetniök; pedig erre nincs szükségük a rómaiaknak; mert hisz annyi kényelem mellett még fürdők is vannak a castrumokban!

A mult században több történetíró azon nézetben volt, hogy Komáromnak a rómaiak alatt *Commercium* volt a neve, mely nevét élénk kereskedésétől nyerte; az okot e feltevésre a mult században talált római felirat szolgáltatta, mely a következőleg hangzik: *Iudicio principali Dominorum nostrorum Valentiniani, Valentis et Gratiani Principum maximorum dispositione Equitii Illustris viri, utriusque militiae magistri Comitis, Foscanus Praepositus Legionis primae Martiorum una cum militibus sibi creditis hunc Burgum, cui nomen Commercium, qua causa et factus est, a fundamentis extruxit et ad summam manum operis in diebus XLVIII. consulatu Domini nostri Gratiani Aug. bis et probi viri clarissimi fecit pervenire.*⁵²⁾ Schönvisner e feliratot tárgyalva, nem tudja tisztába hozni *Commercium* fekvését, s úgy hozzávetőleg mondja csak, hogy *Commercium* és *Crumerum* a mai Komárommegyében fekvő *Kurtakesz* és *Lábatlan* helységeknek felel meg.⁵³⁾ Ha tekintetbe vesszük, hogy a tudósok nézete mennyire elüt egymástól az ily meghatározásoknál, úgy nem kell csodálnunk a különben rendkívül avatott Schönvisner ez ingadozását. Hisz köztudomású, hogy magának *Crumerum*nak ötféle meghatározása van. Salamon szerint *Crumerum-Almás*, Hampel szerint *Esztergom*, Katancsich szerint *Szőny* melletti falu stb. Így állván a dolog, teljesen kárbaveszett dolog lenne minden felvilágosító adat nélkül, *Commercium* fekvésének tüzetes meghatározásához fogni.

Ám, ha elfogadjuk, hogy *Commercium* a Dunán innen feküdt; akkor több valószínűség van benne, hogy *Commercium* Komárom volt mint a tőle egy mértföldnyire fekvő *Kurtakesz*, hol a római kornak semmi emléke sem maradt fent. Így vagyunk *Crumerum*mal is; nem eléggé indokolt Schönvisner ama nézete, hogy ez a mai *Lábatlan* falu; ha már erre a vidékre

⁵²⁾ *Mommsen Tivadar*: *Corpus Inscr. Lat.* III. köt. és *Pray*: *Annales Regum Hungariae* IV. tom.

⁵³⁾ *Schönvisner*: *Iter per Pannoniam* etc. 105. l.

teszi Crumerumot, úgy inkább a szomszéd *Környe* falut kellett volna kijelölnie, mint ahol minden kétséget kizáró jelei vannak még ma is a római telepítvénynek; a nagy kiterjedésű épület-alapok, pénzek, oltárok, feliratos kövek, koporsók stb., melyek itt időnkint napfényre kerülnek, kétségtelenné teszik ugyanis, hogy itt jelentékenyebb római colonia volt; csak nemrég ásatott ki itt a következő felirattal ellátott kőkoporsó is:

QTI
PERPETUE SECVRITA
TI IN MEMORIAM ET — ITI
VALENTINI QON
DAM IM MAG. Leg I. AD. P.
AVRELIA MAXIMA SIBI E
TILIO VIVA FE. ⁵⁴⁾

Csak azért említjük meg e feliratot, mivel a Szönyött, Ácson, Tatán, Héregghen talált emlékek legnagyobb részén is szerepel a legio I. adjutrix, (s igen gyakran a Valentinianus imperator neve is,) mi elég fényesen bizonyítja azt, amit már fentebb elmondottunk, hogy t. i. Komárom vidékének építője a legio I. adj. volt.

Messze eltérnénk célunktól, ha az egyes római gyarmatok, városok eredetét, anyagi gazdagságát, műveltségét és jólétét ismertetve, homályban hagynók Pannoniának a római uralom alatt való további viszontagságait és az imperatoroknak, érdekében tett küzdelmeit. Térjünk azért vissza az elejtett fonalhoz: Marcus Aureliusnak a quadok és jazygok elleni küzdelmeihez.

Láttuk, hogy Marc. Aurelius egymásután meggyőzi a jazyg, quad és markomann népségeket; lázadásukat a hallatlan véres küzdelmekben, mely nem ritkán egyes kisebb népek kiirtásával végződött, elfojtja ugyan; de a háborúk szüntelen fáradságai alatt leroskadva, az általa okozott rémes pusztulás miatt, fájó lélekkel válik meg az élettől 180-ban. Utóda Titus Commodus Antoninus folytatja az úgynevezett *nagy pannoniai* háborút s megveri a jazygokat a Duna jegén; a vereséget 183-ban béke követi, mind a quadokkal, mind a jazygekkel. E

⁵⁴⁾ *Fényes Elek*: A Magy. birod. statistikai, geographiai és történeti tekintetben. I. k. 181. l.

béke főbb pontjai voltak: 1) a quadok és markomannoknak egy, a jazygeknek öt mértföldnyire a Dunától szabad csak lakot építeniök, 2) a jazygek 8000 lovas kiállítására köteleztetnek; 3) mindkét népnek eltiltatik a hajóval való közlekedés a Dunán; 4) nem szabad a dunai szigeteken megtelepedniök; 5) a quadoknak nem szabad a jazygeket és markomannokat földjeiken áteresztetni; 6) a római városok vásárait egyik nép sem látogathatja; 7) gyűléseket csak egyszer tarthatnak havonként a római biztos jelenlétében. E kedvező béke daczára Commodus a Dunán-innen emelt erősségek legnagyobb részét elhagyja, s visszavonul a jobbpartra; a balparton csak is a közvetlen közelben lévő erősségekben hagyott őrseget.

E béke megkötése után Pannonia hosszabb ideig élvezte a béke áldásait; a quadok és jazygek is csendben voltak, s úgy látszik, kezdék meghajtani fejüket a római műveltség és hatalom előtt. Tán épen e csendes béke az oka, hogy a történetírók oly keveset jegyeztek fel róla ez időből. Mindössze is csak annyit tudunk, hogy Septimius Severus itt kiáltatott ki császárnak, s innét tevé meg 40 nap alatt a roppant utat Rómába, teljesen felszerelt hadseregével. Maximinuscsászár szintén mint pannoniai hadvezér lön imperatorrá.

Decius alatt történt, hogy a góthok betörték Moesiába, s fenyegeték az egész keleti birodalmat. A heves ütközetben, melyet Decius ellenök vívott, elesett saját fia is, mit látva a császár, felkiáltott: „Csak egy ember veszett el, e csekély hiány ne hangolja le bátorságunkat!” s az ellenség közé rontván, ő maga is elesik.

Gallienus alatt már Dáciába is betörték a góthok; úgy hogy a császár a római gyarmatosokat kitelepíté onnan.⁵⁵⁾ Egyik utóda: *Probus* arról nevezetes, hogy a hosszas háborúk alatt elpusztult városokat felépítteté; ugyancsak ő volt az, ki először ültetett Pannoniában szőlőt.

A Diocletian alatt történt felosztáskor Pannonia *Galeriusnak* jutott az illyr tartományokkal; a birodalom e részének fővárosa akkor Sirmium volt. Hogy Galerius mennyire szíven hordá Pannonia felvirágoztatását, arra nézve csak any-

⁵⁵⁾ *Eutropius* lib. IX. cap. 8.

nyit említünk fel, hogy ő volt az, ki a Balaton (Peiso) lecsapolása által Dunán-tult megszabadítá az óriási terjedelmű posványoktól.⁵⁶⁾ A lecsapolás által nyert területet felesége nevéől *Valeria*-nak nevezé el.⁵⁷⁾

Mint hogy a régi írók *Peiso* névvel a Balatont és Fertőt egyaránt nevezik, sokan oda magyarázták a dolgot, hogy a lecsapolás a Fertő tavára értendő.⁵⁸⁾ Ám ha a határokat szemléljük, melyek a lecsapolás által nyert területet környezék, világos lesz előttünk, hogy itt csakis a Balaton érthető. A határ így iratik le: északról a *Peiso* tava, délről a *Dráva* egész a *Muráig*, nyugatról a *Peiso*. Hogy itt a Fertő sehogysen érthető, az magától is elég világos; különben *Cl. Salagnus* minden kétséget kizárólag bebizonyította, hogy *Galerius* a Balatont s nem a Fertőt csapoltatta le.

Jóval a társ-császárok lemondása után, *Constantius* alatt, a quadok és jazygek, kik oly hosszú ideig éltek békében, ismét lázongani kezdenek. *Constantius* a 358-ki telet *Sirmiumban* töltvén, a tavaszi nap-éjegyenkor, midőn a Duna még erősen zajlott, hajóhídon átkel a tulsó partra, s a meglepett lázadókat kegyetlenül megbünteti. A quad *Arharius*, valamint a sarmata királyi ivadékok kegyelmet kérnek a császártól, ami megadatván, *Constantius Szőnybe jön, hogy ott is a quadok ellen indított háborúnak végét könnyekben és vérben elfojtsa.* Itt *Viduarius* király fia, *Vitrodorus* is hűséget fogad. Ezek után a császár a limigant sarmaták ellen indul, kik a Tiszának Dunába való ömlésénél laktak; hiába érezték itt magukat biztonságban, a római sereg itt is megtalálta őket, s nemcsak hogy meggyőzte, hanem úgyszólván, ki is írtotta az egész népet.

Ammianus Marcellinus részletesen leírja ezt az óriási mészárlást, melyből épen alig menekült meg néhány barbár.

⁵⁶⁾ *Victor Aurelius*: De Caesare *Galerio* 40. cap.

⁵⁷⁾ *Math. Petr. Katancsich*: Specimen Philologiae et Geographiae Pannoniorum 179. pag.: *Galerius*, *Diocletiani* gener, quibusdam locis Pannoniae Superiori sive Primae ademptis, plurimis vero Pannoniae Inferiori, seu Secundae, novam provinciam instituit, quam de uxoris nomine *Valeriam* dixit etc.

⁵⁸⁾ *Major Pál*: Mosonmegye államrajzában szintén e hibás nézetet fogadja el. L. 31. l.

Még a falvak gunyhóiban elrejtőzöttéket is megölék a rómaiak, s nehogy valaki megmenekedjék közülök, felperzselték a lakóhelyeket. A Dunán átmenekülni igyekvőket ezrével nyilazák s öldösek le, úgy hogy a folyam habjai vértől pirosodva, megtelének holttestekkel.

A fényes diadal után Constantius hadával Sirmiumba ment, hol pompás diadalmenetet tartott a barbárok felett.

De már a következő évben (359.) ismét fellázadtak a sarmaták. A császár tehát kora tavasszal Valeriából ellenük indul s átkelvén a Dunán, Acincumnál (Szalánkemen) állapodik meg, hol megjelennek előtte a kegyelmet esdő sarmaták. Constantius egy emelkedettebb helyen fogadja őket, s épen készült őket hűségébe fogadni, midőn a tolongásban egy jazyg az imperatori szék felé rúgva, hangosan kiáltja: marha! marha! (quidam ex illis furore percitus truci, calceo suo in tribunal contorto, marha! marha! quod est apud eos signum bellicum, exclamavit.) El harczi jelre ordítva rontanak az imperatorra, ki alig hogy megmenekülhetett lóháton. A római sereg azonban csakhamar rendbe szedőzvé, levágja a barbárokat. A véres boszú után Constantius ismét visszatér Sirmiumba.⁵⁹⁾

Constantius után Julianus, majd a pannoniai származású Jovianus lőn császárrá;⁶⁰⁾ alattuk semmi említésre méltó nem történt Pannoniában, s csak a szintén pannoniai származású Valentinianus⁶¹⁾ alatt kezd ismét nevezetes szerepet játszani e tartomány. Minthogy az itt elbeszélendők jó része Komárom-megyében, Komárom városa vidékén történtek, jó lesz azokat kissé nagyobb részletességgel előadni.

Valentinianus császár 364-ban trónra lépén, szigorú rendeletet bocsátott ki a Duna balpartján levő erődítmények helyreállítására és a quadok ellenében újak építésére. A quadok ez ellen többször tévének panaszt a római parancsnoknál, előadván, hogy a területükön levő húszézer római amúgy is

⁵⁹⁾ *Ammiani Marcellini: Rerum Gestarum libri. XVII. lib. 12. et 13. cap. XIX. lib. 11. cap. — pag. 144—157. et 206—211.*

⁶⁰⁾ *Catalogus Caesarum Joachimo camerario auctore. V. „Jovianus Pannonici generis.“*

⁶¹⁾ *Socratis Scolastici Constantinopolitani: Hist. XVIII. „Erat hic genere Pannonicus.“*

akadályozza már őket békés foglalkozásukban; de panaszu-
nem talált meghallgatásra; mert Valentinianus 371-ben ismét
egy nagyobb erődöt kezdett építtetni a Duna balpartján. Látva
a közelgő veszélyt, lázongani kezdenek a quadok, azért *Equi-*
tius, *Illyricum* magister-armorumja, ugyanaz, ki a fentebb
közölt Komáromra vonatkozó feliratban is szerepel, újabb
rendelet érkezéig beszünteti az építkezéseket. De Maximinus
ráveszi a császárt, hogy az egész ügyet bízza fiára, *Marcel-*
lianus-ra, ki majd ügyesebben elvégzi a kényes dolgot *Equi-*
*tius*nál. Marcellianus tapasztalatlan ifjú lévén, *Gabiniust*, a
quadok királyát, ki az építkezések miatt hozzá jött panasz-
kodni, elakarván távolítani hazájától a veszélyt, barátságos
lakoma alkalmával egész kíséretével együtt meggyilkoltatja.
A kegyetlen gyilkosság hírére fellázadnak a quadok, áttörnek
a Dunán, s Komárom-, Győr- és Sopronmegye nagy részét
elpusztítják, sőt Carnuntumot is lerombolják; az épen aratás-
sal foglalkozó nép között pedig borzasztó pusztítást visznek
végehez, és egyes csapataik egész Sirmiumig rabolnak.

Hallván a történeteket Valentinianus, Carnuntumba jön
(Carnuntum *Illyriorum* oppidum) s visszaszorítja a quadokat;
azután három teljes hónapig készül a háborúra.

Kellőleg felszerelvén seregét, két részre osztja azt; egyik-
kel *Merobaudust* küldi előre a quad falvak égetésére és pusztítá-
sára, a másikkal ő maga a szarmata-jazygek és a keleti quadok
ellen indul. Aquincumnál kel át a Dunán, s ameddig csak lehetett,
különbség nélkül mészároltatja az ifjakat és véneket, s irgalom
nélkül perzselteti falvaikat. Hirtelen rossz időjárás állván be a
Duna mentében, visszajön Ó-Budára s onnét Szombathelyre ⁶²⁾
megy téli szállásra, de a várost rossz állapotban találván, *Szőnybe*
jön telelni. Ide érkeztek meg nemsokára a quadok békekövetői
is, kik *Equitius* tanácsára a császár elé bocsáttattak. Kérdeztet-
vén a lázadás oka felől, azt felelék, hogy a történeteknek nem a
nemzet főbbjei, hanem holmi rablók és a folyó mentében lap-
pangó jött-mentek az okai; különben — mondák ők — az igaz-
ságtalanul és helytelenül kezdett erődítmény-építések fellázták

⁶²⁾ *Hunfalvy Pál*: Magy. ethnographiájában *Ammianus Mar-*
cellinus világos kitétele daczára Nagyszombatot ír. Hogy ment volna
Budáról Nagyszombatba s onnét vissza Szőnybe?

a mezei lakók kedélyét. E szavakra a rendkívül dühbe jött császár feddő hangon hálátlansággal vádolá a quadokat. A beszéd közben egyszerre elakad a császár hangja, s lerogyván, vére kezd folyni. A megrémült körülállók a szomszéd szobába vivék a haldokló császárt, hol még rövid ideig eszméleténél volt s környezetét is megismerte; de szólni nem tudott. A nagy nehezen előhívott orvos eret vágott a császáron, anélkül azonban, hogy egy csepp vér is folyt volna az erekből. Még néhány percznyi küzdelem után megszűnt élni a jeles uralkodó, ki mint jó keresztény és emberszerető, kiváló tehetségekkel felruházott szelid fejedelem dicsértetik az egykorú írók által. ⁶³⁾

A Szönyben történt dolgokról *Ammianus Marcellinus* és *Ruffinus* ⁶⁴⁾ teljesen megbízható adatokkal szolgálnak; mégis azt találjuk, hogy a legnagyobb világtörténetekben is, az igazsággal meg nem egyezőleg van az előadva; hogy többet ne említsünk, *Cantu Caesar* az egész történetet Kőszegen szerepelteti. ⁶⁵⁾ A régi írók közül is akadunk ilyenre, így *Sozomenus* ekkép írja le a fentebb említetteket: „Cum autem Sauromatae in quaedam occidentalis imperii loca incursiones fecissent, contra eos Valentinianus paravit. Illi cum de multitudine et structura exercitus audissent, missa legatione pacem ambiunt. Visos legatos Valentinianus interrogat, an Sauromatae omnes tales essent? Illis respondentibus, potiores ex illis adesse et legatione hac fungi, ira commotus vehementer exclamat dicens: quae mala perpessuri sunt subditi nostri et quam infeliciter habet imperium, quod hactenus ad nos usque perstitit, si Sauromatae, gens barbara, quorum optimates hi sunt, non sunt contenti, ut apud se ipsos manentes vivant sed in imperium nostrum irruere non verentur et omnino cum Romanis bellum se gerere posse immaginantur! Et cum plurimum succenseret, ac talia vociferatur prae immodico

⁶³⁾ *Ammianus Marcellinus*: lib. XXX. cap. V—VI. 225—232. pag. Továbbá *Sozomenus*, *Socrates* és *Theodoretus*. Hist. Eccl.

⁶⁴⁾ *Ruffini Aquilejensis*: *Historiae Ecclesiast.* lib. II. cap. 12. „Interea cum ad bellum Sarmaticum Valentinianus de Galliae partibus venisset, in Illyricum, ubi vix dum coepto bello aegritudine subita oppressus diem obiit.

⁶⁵⁾ *Cantu Caesar*: Világtörténelem VI. kötet, 168. lap.

affectu diruptis intestinis, simul et vena et arteria rumpuntur, ac sanguine profuso in praesidio quodam *Galliae* moritur.⁶⁶⁾

Valentinianus halálát ismét hosszas béke követte, amennyiben a keleti mozgalmaknak, a góthok ellen vívott véres csatáknak ekkor még kevés kihatása volt magára Pannoniára, hol a béke áldásai között a rómaiak vezetése alatt az általános művelődés jelentékeny haladást tett; eltöröltetett a szolgaság is, s a pannonok a többi provinciákhoz hasonlóan élvezték a szabadságot, elegyedtek a rómaiakkal, élénk kereskedést folytattak Adriától Carnuntumig s innen Szöny- és Budáig, ellenkező irányban pedig Bécsig; szóval az egész polgári és társadalmi élet élénk virágzásnak indult.

A kereszténység is, habár lassan, de biztos úton terjedt. Tudjuk, hogy már Marc. Aurelius legiói közt keresztények is harczoltak a quadok ellen, s ha hihetünk az egyházi íróknak, úgy jobbra ezeknek köszönheté a győzelmet is. A későbbi császárok alatt már majdnem az egész pannoniai őrség kereszténynyé lett, s az egyes császárok maguk is terjesztették e hitet, sőt *Socrates* Constantinusról (?) azt jegyzi fel, hogy a legyőzött sarmaták közt templomokat is épített.⁶⁷⁾ Sozemenus szerint pedig már a tévtanok is eléggé el voltak terjedve Pannoniában, *Photinus* által, ki Sirmiumból hirdeté az arianismust.⁶⁸⁾ Ennek ellensúlyozására jött Pannoniába Eusebius és Hilarius, s különösen a déli vidékeken igen sokat megkereszteltek a pogányok közül.⁶⁹⁾

E békés időszakban a pannoniai legióknak egy ideig nem sok dolguk volt, mert a keleten tornyosuló viharok ellen

⁶⁶⁾ *Hermii Sozomeni Salaminii*: Hist. Eccl. Musculo Interprete. 1557. Baseli kiadás. VI. lib. XXXVI. cap.

⁶⁷⁾ *Socratis Scolastici Constantinopolitani*: Hist. Eccl. XVIII. cap. „quamvis autem illis temporibus Sarmatae barbari et gothi Romanam terram invaderent, non est tamen imperatoris propositum circa ecclesias amputatum, sed utriusque competentem providentiam impendit Hos enim christiano tropheo confisus ita devicit, ut et tributum quod a praeis imperatoribus barbaris dari consueverat abstulerit; illos vero ita perculsos reddidit ut incredibile victoriae fide darent. Rursus aut ecclesias aedificavit etc.

⁶⁸⁾ *Hermii Sozomeni Salaminii*: Hist. lib. IV. cap. 6.

⁶⁹⁾ *Ruffini Aquilejensis*: Hist. cap. XXX. et XXXI.

eleinte nem vétettek igénybe, s otthon a házasság által is lekötve, jobbára polgári életet folytattak, s a császárválasztásban sem igen vettek részt. Mindössze csak két pannoniai származású katona választatott ettől fogva császárrá, ezek is már csak a birodalom feloszlása idejében; egyik Martianus,⁷⁰⁾ a másika Silentarius,⁷¹⁾ Zenon utóda.

Eljött azonban azon idő is, midőn a pannoniai legiók is igénybe vétettek, midőn az ostrogóthok, hunnok stb. nemcsak a provinciákat, hanem magát a birodalom központját, Itáliát is megsemmisítéssel fenyegették; s így a béke, mely Valentinianus óta oly áldásosan környékezte Pannoniát, nem lehetett még sem oly tartós, mint amilyent lakóinak nyugalma után lehetett volna várni; mert a veszély, mely keletről és nyugotról egyaránt fenyegeté az elerőtlenedett birodalmat, Pannoniára is végzetszerűvé vált.

Az imperatorok tehetetlensége, a belzavarok, a germanok hatalmaskodása nyugaton, a góthok és más barbár népek erőteljes támadása keleten mindinkább sietették teljesülését a Chalcedon falainál talált végzetszerű jóslatnak:

Sed quando nymphae roscidam per urbem choream
Exultantes statuent per coronatas vias
Et murus ad conficiendum balneum firmum erit adjumentum
Tunc sane innumerae gentes variorum generum hominum
Ferores, splendidae, malo munitae robore,
Istri iucunde fluentis vadum cum bello transeunt.
Et Scythicam perdent regionem et Mysiae terram! etc.⁷²⁾

Valens császár 378-ban elesik a góthok elleni csatában. Theodosius pedig kénytelen velük békét kötni, s őket „*foederati*“ czímen Illyriában letelepíteni, mely tartomány birtokához Arcadius alatt vezérök még a „*dux*“ czímet is kapta, s Pannonia jó részét szinte birta. Athaulf alatt — mint tud-

⁷⁰⁾ *Theodori Lectoris*: libri duo Wolfgango Musculo interprete: I. cap. Martianus Illiricus genere, cum tribunus esset, . . . imperator a toto exercitu creatus est.“ *Evagrii*: Hist. II. lib. 1. cap.: „Martianus imperator natione Thrax.“

⁷¹⁾ *Collectaneorum ex hist. Theodori* II. lib. „Zenon imperator mortuus est, et *Silentarius* ab Ariadne Augusta imperator declaratus.“

⁷²⁾ *Socratis*: Hist. lib. IV. cap. VIII.

juk — Italia megsarczolósa után nyugatra vándorolt e nép. Alattok Pannonia távrolról sem szenvedett annyit, mint később a hunnok alatt. A nyugoti góthok legnagyobb része ugyanis keresztény lévén, birtak némi műveltséggel is, s a földeket, melyeken átvonultak, nem tevék sivataggá, s a városokat sem pusztították el, úgy, hogy midőn a hunnok 435-ben elfoglalák Pannoniát, azt még rendezett viszonyok közt találák. Ám ők valamint a római erődítmények legnagyobb részét ledönték, úgy a városokat sem kimélték meg, s elfoglalva az egész országot, az itt virágzott gyarmati életet, a terjedő művelődést, (a római fensőbbség e csalhatatlan bizonyítékait,) mely már a góthok alatt is sokat szenvedett, hosszú időkre megsemmisítették.⁷³⁾ Tudjuk, hogy midőn Attila a nyugat ellen indult roppant hadával, seregének egyik részét a Duna balpartján, másikat pedig, a Szöny mellett elmenő római hadi útát követve, a Duna jobb partján vezeté. Carnuntummal együtt számos útbaeső római erődítmény rontatott le akkor, s különösen azon vidékek, ahol a sereg átvonult, szenvedtek sokat.

„Azon rettentő hatalomnak — írja Thierry — mely Attila életében nem ismert akadályt, s mely törvényt szabott a világnak, egy napig sem engedelmeskedett senki, mihelyt a hódító vezér meghalt.“ 453-ban, a Chriemhilddel tartott házasság napján meghalt Attila. Fiai egymás ellen fordítván a fegyvert, önmaguk lőnek romlásuknak okozói; mert Theodomin, a pannoniai osztrogóthok vezére, egyesülve a gepidák királyával, a veszekedő testvéreket legyőzi és testvére Walimir s Widimir között osztja fel Pannoniát akkép, hogy a rómaiak által „felső“-nek nevezett rész magának Theodominnak,⁷⁴⁾ az alsó pedig Walimirnak jutott; ez utóbbi a Denghizik vezérlete alatt betört hunnokat végkép kiűzte.

Theodomin fia, a Pannoniában született Nagy Theodorik, mint tudjuk, magát Italiát is meghódítá; de már utódai alatt Justinian császár a longobardok segítségével nemcsak onnét, de még a provinciákból is kiveri őket. Végtelen kár volt ez

⁷³⁾ „*A csillag lehull, — mondja maga Attila — a föld megrendül, én vagyok a föld kalapácsa, és fű nem nő többé ott, hova az én lovam tette a lábát.*“

⁷⁴⁾ *Jornandes: De rebus Geticis. cap. 42.*

Pannoniára, mely a góthoknak földművelést, ipart és építészetet is kedvelő uralma alatt ismét kezdett előre haladni a polgári-sodásban. A longobardok vad és durva népe azonban a fejlődést még csirájában elfojtá; annál inkább, mivel az 548. évben történt letelepedésüktől fogva majdnem folytonosan hadakoztak a szomszéd gepidákkal.

E harczok idejében keltek át a herulok is a Dunán, s Anastasius császár utóda alatt keresztényekké lőnek.⁷⁵⁾

Körülbelül egy időben hagyák el a longobardok Pannoniát az avaroknak megjelenésével. (568.)

Az avarok elfoglalván egész Pannoniát, délen a Száváig, nyugaton pedig az Ens folyóig terjeszték ki hatalmukat. Több mint kétszáz éves uralmuk alatt nagyon keveset foglalkoztak itthon, jobbára külföldi hadjáratokkal lévén elfoglalva, s így országuk beléletéről vajmi keveset tudunk. Egyébként, ha birtak is némi hajlandósággal a művelődésre, a kereszténység felvétele iránt kevés hajlandóságot mutattak; meglehet azonban, hogy az idegen uralomtól félve, nem óhajtották ezt a vallást felvenni. Ha ez áll, úgy Rupert wormsí püspök meggyilkolásának is megtaláltuk magyarázatát. Az említett püspök ugyanis Laureacum (Lorch) városába jöven, papjaival hirdetni kezdé az evangeliumot; az avarok azonban, kik azelőtt egykedvűen nézték a hitterjesztést, most megrohanva Laureacumot, a püspököt papjaival együtt felkonczolák, s magát a várost annyira elpusztíták, hogy egy század után annak még helyét sem tudták meghatározni. Mondják, hogy a térítők a kereszténységgel együtt a frank uralomnak is készítették az utat; azért léptek fel oly kegyetlenül ellenük az avarok.

Hogy mily szerencsétlen volt az avarok e fellépése, azt megmutatták a következmények; midőn ugyanis 788-ban Tasilo bajor herczeggel szöveteztek a frank király ellen, elhatározott, hogy őket, *mint az egész kereszténység közös ellenségét*, kiűzik Európából.

792-ben kezdődött meg az élet-halálharcz a frankok és

⁷⁵⁾ *Evagrii Scolastici*: Hist. lib. II. cap. 1. Illis temporibus, sicut Procopius scribit Eruli fluvium Istrum sub Anastasio imperatore transgressi a Justiniano magna data pecuniarum summa amice tractati cuncti simul christiani sunt facti.

avarok közt. Egyszerre három hadsereg ütött be mai hazánkba; az első a Duna jobb oldalán haladt előre Nagy Károly parancsnoksága alatt; a másik a balparton vonult Theuderikk frank vezér alatt; harmadik sereget, melynek feladata volt Alsó-Pannoniába törni, a király fia, Pipin vezényelte.

A Fertő és Rába mocsárai közt vívott öldöklő csaták után,⁷⁶⁾ az avarok a nagy Csallóközbe vonultak, ahova követte őket a lakosság legnagyobb része is. Itt, hatalmas földsánczokat emelvén maguk körül, némileg biztosítva is érezték magukat. Ám a frank sereg, a dunai hajóhad szerencsés miveletei közben mindkét oldalról egyszerre intézi támadását ellenök. Három napig tartott a véres öldöklés és harcz, melynél rettenetesebb csak kevés vívatott Magyarországon; az avarok megsemmisíttetnek, s az egész Csallóköz kiraboltatik, lakosai foglyokul hurczoltatván el.

Ezalatt Pipin is szerencsésen harczol Pannoniában;⁷⁷⁾ számos ütközetben megveri az avarokat, kik közül annyit megölt serege, hogy az egykorú *Eginhardtus* tanúság szerint Pannonia lakosságától majdnem teljesen megfosztatott.

A következő években a harcz folyton megújult. A frankok Pipin vezérlete alatt diadalmasan lengették zászlóikat a Duna balpartján is, s Csallóközöt újra elfoglalva a Vág beömlésénél, a mai Komáromnál állapodtak meg; de csakhamar tovább mentek, s egész a Tiszáig hódítva, békére kényszeríték az avarok khánját, *Tudunt*. A béke értelmében a frankok megtartották maguknak Pannoniát s a Duna balpartján Csallóközön kívül a Vágtól nyugatra fekvő területet.

Hogy Károly az így nyert területet annál könnyebben biztosíthassa magának, bajorokat, svábokat, főkép pedig *szlávokat* telepített az elpusztult városokba, hogy azok újra virágzásnak induljanak. Ekkor kapott Komárom is újra lakókat, kik minthogy még találtak itt némi maradványokat a római erősségből, helyrehozák azt, s az új várost saját nyelvükön

⁷⁶⁾ *Bertinianus*: „Annales Francorum ad annum 791.” után Thierry Amadé részletesen adja e harczok történetét.

⁷⁷⁾ Nagy Károly feleségének *Fastradénak* ezt írta fiáról: „Pipin oly sok avart vágott le, hogy ehhez hasonló öldöklést ember nem látott.”

nevezve el, megtarták azt a magyarok bejöveteléig.⁷⁸⁾ Ezt annál könnyebben tehették, mivel a morva fejedelmek, kik Nagy Károly halála után egész a Duna partjáig terjeszték ki hatalmukat, még segélyezték is az efféle szláv határerősséget, amilyeneket ők maguk is többet építének.⁷⁹⁾

A később uralomra jutott Svatopluk elnyervén a morva fejedelem birtokait, 884-ben már Pannonia nagy részét is kezei között tartá. Uralma alatt a szláv városok és helységek számban és erőben gyarapodtak, úgy, hogy midőn a magyarok bejöttek e hazába, meglehetősen ellentállásra találtak a többnyire erősséggel is bíró városokban, melyek kezeik közé jutván, e részen sokáig, mint egyedüli erődtítmények, meglehetősen szolgálatokat tőnek.

⁷⁸⁾ Hogy „*Komárom*“ szláv szóból származott, az több, mint valószínű; a *Komora*, *Komárn*, *Komra* stb. szók mind ezt bizonyítják.

⁷⁹⁾ *Rosztiszláv* például Dévényt építteté 853-ban.

II.

Első adatok Komáromról.

Mint minden régi városnak, úgy Komáromnak eredetét is titokteljes homály veszi körül, s a téves információk alapult adatok s mondák, melyek régi történetéhez fűzvék, meglehetősen zavarttá teszik a város hiteles története előtti időt, úgy, hogy a józan ítélet és régészet segítségével alig tudnók összefüggésbe hozni ama csekélyszámú adatot, melyek hivatva vannak Komárom történetének homályos helyeire némi világot vetni. Mindamellett a biztos adat hiánya nem jogosít fel bennünket a kétes becsüeknek valókul való elfogadására; ép azért elfogultság nélkül, egyedül a józan kritikának hódolva, fogjuk az egyes adatokat bírálni; mert a csalékony mondák helyett a valódi tényállást akarjuk előadni; még pedig a lehető legnagyobb hűséggel.

Említők már, hogy nemcsak a józan számítás, hanem a kétségtelen nyomok is bizonyítják, miszerint Komárom helyén római erődítmény volt, mely Pannonia elpusztítása után szláv telepítvénynyé lőn, s mint ilyen került a magyarok kezébe. Béla király névtelen jegyzője egy külön fejezetet szentelvén Komáromnak, ¹⁾ azt írja, hogy miután Árpád egész Pannoniát

¹⁾ A ránk nézve nagyon fontos fejezet ekkép szól: Cap. XV. *De Camaro Castro. Missi vero Arpad ducis Oundo pater Ethe, & Retel pater Oluptulma, & Turzol miles Cumanus, cujus genealogia defecit in semetipso, venientes, fluvium Budrug transnataverunt in illo loco, ubi parvus fluvius manens Asaturholmu descendit in Budrug. Et sic transeuntes fluvium Budrug, cum praedictum parvum fluvium transirent quasi laeti, tunc per inundationem aquarum, Retel, equo offendente in aquam submersus est, & sociis suis adjuvantibus vix a letho liberatus est. Tunc fluvius ille per socios Retel, vocatus est per risum Retelpotaca. Et postea dux Arpad per gratiam suam totam terram cum habitatoribus suis, eidem Retel, Asaturholmu usque*

meghódítá, Retelnek hű szolgálataiért nagy darab földet adott a Duna mellett, ott, ahol a Vág vize ömlik belé; Retel fia: Oluptulma e helyen aztán várat épített, melyet Komáromnak nevezett el. A vár védelmére a magával hozott s a vezértől nyert népből két részt rendelt. Ezen helyen hosszú idő múlva, mind Retel, mind fia Oluptulma pogány módon temettetett el; utódai azonban sokáig birták még e földet, s csak András király cserélte el velük egy másik területtel; mivel e hely igen alkalmas volt a vadászatra, s mivel a királyné is igen szeretett ott lakni.

Nem találunk okot s alapot, amelyen a várépítésre vonatkozó részleten kívül, Anonymus leírásának hitelességét megtámadhatnók, sőt elfogadva ama hitelt érdemlő állítást, hogy Retel népe nagyrészt kumai magyarokból állott, még bizonyítékokat is hozhatunk fel mellette. Eltekintve ugyanis attól, hogy a komáromi magyarság kiejtése ma is nagyon hasonlít a kunokéhoz,²⁾ felemlíthetjük azt is, hogy IV. Béla 1238-ban maga mondja egyik okmányában: „*Cumanos cum Arpad ad Kiov consociatos, et modernam Hungariam cum iisdem intrantes circa Cumarum consedisse.*“

Egész más kérdés alá esik a város alapítása és a vár építése. Fentebb láttuk már, hogy a magyarok bejövetelekor a

ad fluvium *Tulsuo*a condonavit, & non tautum haec, sed etiam majora his condonavit, quia dux Arpad subjugata sibi tota terra *Pannoniae*, pro fidelissimo servitio suo, eidem *Retel* dedit terram magnam juxta Danubium, ubi fluvius *Wag* descendit, ubi postea *Oluptulma* filius *Retel* castrum construxit, quod *Camarum* nuncupavit, ad servitium cujus castrum tam de populo secum ducto, quam etiam a duce acquisito duas partes condonavit. Ubi etiam longo post tempore, ipse *Retel* & filius suus *Tulma*, more paganismo sepulti sunt. Sed terram illam, quae nunc *Retelpotaca* vocatur, posteritas ejus usque ad tempora *Andreae* Regis filii *calvi Ladislai*, habuit. Attamen Rex *Andreas*, de posteris *Retel* cambiavit illum locum duabus de causis. Unum, quia utilis regibus erat ad venationes; secundum, quia diligebat partes illas habitare uxor sua, eo, quod propius ad natale solum esset, quia erat filia ducis Ruthenorum, & timebat adventum Imperatoris Teutonicorum, ut ne ulterius sanguis *Petri* regis Hungariam intraret, ut in sequentibus dicitur.

²⁾ Ugyanis a komáromi nép ép úgy mint a kunok, az é helyett í-t, az ó helyett ú-t stb. használ.

szlávok birtak itt várossal s némi, római korból maradt erődítménynyel, mely őseink kezébe kerülve, hihetőleg fentartott, s esetleg ki is bővítettett holmi földhányásokkal; mert másnemű építkezésekre a magyarok részéről ez időben nem találunk. A város új lakói és urai kétségkívül megtartották a régi Camarum elnevezést is, mely, hogy nem a Kuma vizétől nyerte nevét, azt hisszük, fölösleges emlitenünk is.

Helyén lesz itt felemlitenünk, hogy vannak írók, kik nem elégedve meg a „kumai-rom“ féle regényes leszármaztatással, még tovább mentek s a Bactrianaban lakó *chomarusoktól* igyekeztek azt leszármaztatni, hivatkozván Pomponius Mela, Plinius,³⁾ és Ptolemaeus⁴⁾ műveire, amelyekben az említett nép fel van említve, anélkül azonban, hogy csak a legtávolabbi összeköttetésbe is hozatnék Magyarországgal.⁵⁾

Voltak mások, kik az általunk is említett *Crumerum* római gyarmattal igyekeztek azt magyarázni, mondván, hogy e vidék a maromanoktól Krummerlandnak nevezetett, s innét eredt a Komárom név. Pray György hatalmas munkájában (*Annales Regum Hungariae* IV. Tom.) pedig azt írja, hogy a mai Komárom a *Commercium* római gyarmatból támadt, mely fekvésének a kereskedelemre való alkalmatosságától nevezetett így.

Mint hogy Pannonia ismertetésénél már jeleztük a *Commercium*ra vonatkozó nézetünket, mellőzhetjük itt annak újrafelemlítését, s áttérhetünk Komárom további történetének ismertetésére.

A honalapítás első éveiben még nem volt hazánkban bizonyos egyöntetű társadalom; mert ilyet alkotni sem könnyű, sem gyorsan kivihető dolog nem volt; erről könnyen meggyőződhattunk, hacsak futólagos szemlét is tartottunk azon sokféle és különböző elemek fölött, melyek az ország határain belül foglaltattak. S mégis a primitív viszonyokat tekintve,

³⁾ *C. Plinii*: *Natur. Histor. lib. VI. cap. XVIII. 314. pag.*

⁴⁾ *Lib. VI. cap. XI. Χόμαροι.*

⁵⁾ *Bertalanfi Pál*, a tudós jezsuita „világnak két rendbéli rövid isméréte“ című művében a 702. lapon ezeket írja: „azon város (Komárom) a komarusoktól úgy mint egy scythiai nemzettől nevezetett.“

városainkban aránylag gyors és szép fejlődésre akadunk minden téren, ami a dolgok állása mellett egész természetes dolog. A városok lakói ugyanis külföldről bejött, vagy hazai iparúzó, személyi és tulajdoni szabadsággal bíró jómódú egyénekből állván, ők tarták kezeik közt az ország kereskedését, ők az ipart, és amennyire erről még szó lehet, a művészet emberei is belőlük kerültek; azonkívül a királynak adózó polgárai is voltak, s mint ilyenek azok részéről kiváló támogatásban részesültek. E támogatás a fejlődés lehetőségére okvetlenül megkivántató szabadalmak adásában nyilvánult; szabadalmakban, melyek megvédték őket a dúló nemesség fosztogatásától, melyek hatósági jogot, teljes önrendelkezést és törvénykezési szabadságot adának nekik, s melyek által a fejlődés és művelődés nemcsak egyéni, de társadalmi úton is megindulhatott.

E szabadalmak annyiban is kiváló fontossággal bírnak ott, ahol az író semmiféle történeti forrásra nem támaszkodhatik, ezek segélyével vethet némi világot a homályos helyekre.

Ez utóbbi eset forog fent Komáromnál is; mert fájdalommal kell bevallanunk, hogy városunk Árpád-kori történetére vonatkozólag — Anonymuson kívül — egyetlen sort sem bírunk.

S ha mindamellett képesek vagyunk mégis némely korszakoknak homályos képét adni, azt a királyaink által adott, s mai napig fentmaradt privilegiumoknak köszönhetjük, melyek mint a társadalmi viszonyok fejlődésében ekkor még irányt adó befolyások, nem ritkán érdekes világot vetnek a városok beléletére és szervezkedésére is; ami nagyon természetes; mert a kezdetlegesség stádiumaiban a művelődés- és fejlődésre való törekvés lehetőségének ekkor még a szabadalmak voltak első követelményei, ezek adták meg a közigazgatási szervezet azon lényeges exigenciáit, melyek a hatósági jog, az önrendelkezés és a törvénykezési szabadság elnyerése után a falut várossá fejlesztették. Ép azért — eléggé hangsúlyozva a királyi szabadalmak fontosságát — minden igyekezetünket oda kell fordítanunk, hogy azokat összegyűjtve, lehetőleg egy egészszé öntsük, s így — nem rendelkezvén egyéb adattal és hagyománnyal — ezek segélyével alkossuk meg Komáromnak

Árpád-kori történelmét! Habár az ezek segélyével eszközölt leírás nem is fog teljes képet nyújtani, arra tán mégis elegendő lesz, hogy városunknak ez időbe eső multja iránt némi érdeklődést keltsen.

Komáromra és vidékére vonatkozólag az Árpádok korából, különösen pedig IV. Béla idejéből elég számos okmány nyál birunk; sőt, amit már örömmel mondhatunk, nem egy azok közül általános érdekű dolgot is foglal magában. Ezt tekintetbe véve, szinte csodálnunk kell, hogy eddig még senkisé akadtt, ki e kort tüzetesebben ismertette volna. Birunk ugyan egy munkát, — névleg Fényes Elek Komárommegye leírását — melynek rendeltetése lett volna Komárommegyének és székvárosának multjával tüzetesebben foglalkozni; sajnos, a munka írója azt nem tette; mert mindössze alig harmincz lapot szentel a megye és székvárosa egyesült történelmének! ez még hagyján! de még e rövid ismertetése is hemzseg a chronologiai, statisztikai és egyéb hibáktól; s nem ritkán annyira megy a fölületességben, hogy még köztudomású dolgokat is elferdítve ád.⁶⁾

Így a többi között azt írja, hogy 1331-ben nyerte el Komárom a szabad végrendelkezési jogot, holott ezt már Béla és Tamás is megadta.⁷⁾ — Tamásnak 1277-iki okmányában „mansio,“ „curia,“ „census regius“-ról beszél, holott ilyenről Tamás bán szabadalom-levelében szó sincs, s ez így megy az egész műben. Azonkívül a legtöbb okmányt eredeti értelméből kiforgatva adja. A megye történelmét is részint hiányosan, részint az igazságtól eltérőleg mutatja be. Hogy többet ne említsünk, 1214-től 1333-ig csak 5 főispánról van tudomása, s azokat akkép sorolja fel, mintha több nem is lett volna, holott ez időben a következők is főispánok voltak: Sándor, 1236.⁸⁾ Tetus, 1244.⁹⁾ Hermannus, 1273. előtt.¹⁰⁾ Tamás,

⁶⁾ Még a nagy földrengés idejét is julius 18—19-ére teszi; holott a város már junius 28-án romokban hevert.

⁷⁾ *Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Arpadianae. Concinnata a Stephano Katona. Tom. VI. pag. 44—48-ig és Cod. Dip. 4. 3. 283. 1.*

⁸⁾ *Codex Diplomaticus Hungariae IV. 1. 67. 1.*

⁹⁾ *Cod. Dip. IV. 1. 348. 1.*

¹⁰⁾ *Fejér Cod. Dip. V. 2. 123. 1.*

1277.¹¹⁾ Pál, 1300.¹²⁾ Miklós, 1322—24-ig.¹³⁾ Donch, 1333.¹⁴⁾ János, 1373.¹⁵⁾ (ki Komárom és Zólyom főispánja volt.) Fényes szerint 1333. Zámbó Miklós tárnokmester lett volna a főispán; de ez nem lehetséges, mert okmányaink szerint kétségbevonhatlanul Donch volt a főispán, sőt Zámbó tárnokmester sem lehetett ez időben, mert 1336-ig Demeter volt a királyi tárnokmester.¹⁶⁾ Ilyen s másféle hibákkal van tele e munka, melyeknek kimutatása nem lévén célunk, áttérünk tulajdonképeni tárgyunkra.

Kevés városnak van hazánkban a kulturai fejlődés és az anyagi jólét követelte hypotesiseknek annyira megfelelő fekvése, mint Komáromnak. Természet által védett helyzete, a Vág és nyitráhozi közelsége, de főképp az egyesült dunaágak melletti fekvése Magyarország egész észak-nyugati kereskedelmét kezeibe adák, sőt még Mosonynyal is összeköttetésbe hozzák, amennyiben a Dunának főága ekkor még Mosony alatt ment el s innét egy ága — „Csallóvíze“ névvel — Pozsony felé folyt s Komárommegyében a Cseklészi vízzel egyesülten ömlött a Dunába. (Ezen Csallóvíze és a Duna által képezte-tett a Csallóköz.)

Így állván a dolog, nem kell csodálnunk, hogy Komárom már szent István alatt kiterjedt kereskedelemre tett szert s már ez időben gazdag vásár- és révjövedelmei voltak, melyeket István 1037-ben a bakonybéli monostornak adományozott;¹⁷⁾ tehát már ekkor nevezetes hely volt városunk, mert holmi falunak nem igen van oly rév- és vásárjövedelme, melyet a bőkezűségről ismert István királyi adománykép adhatna;

¹¹⁾ *Fejér Cod. Dip.* VI. 2. 401. l.

¹²⁾ *Fejér Cod. Dip.* VII. 2. 304. l.

¹³⁾ *Fejér Cod. Dip.* VIII. 2. 328. l. és VIII. 2. 611. l.

¹⁴⁾ *Fejér Cod. Dip.* VIII. 3. 692. l.

¹⁵⁾ *Fejér Cod. Dip.* IX. 4. 489. l.

¹⁶⁾ *Demetrius Magister Tavernicorum Cod. Dip.* VIII. 1. 438. l. és VIII. 4. 161. l.

¹⁷⁾ *Damiani Fuchshoffer Monasteriologiae Regni Hungariae Tomus* 1. 158—164-ig l. „tributa de foro Reginae, et de foro zill et de portu Arpas in Rába, de portu et de foro in Camarin.

pedig a dotatiókról szólva, ki is mondja, hogy regiis munificentis sicut potui dotavi.“¹⁸⁾

Az, hogy Komárom már szent István alatt vásárjoggal birt — melylyel különben a legtöbb esetben csak városok ruháztattak fel — bizonyítéka annak, hogy már előbb is kellett valamilyen szabadalommal birnia, amelynek alapján tett szert ekkori kiterjedt folyami kereskedésére, s az ebből származó bő jövedelemre.

Tudva azt, hogy Komárom első lakói nagyrészt magyar nemesek voltak, önkénytelenül is felmerül az a kérdés, kik folytatták itt ez élénk kereskedést? A feleletet megadják történetiróink, azt mondván, hogy a kereskedelem nagyrészt a zsidók és az izmaeliták kezeiben volt, amit eléggé bizonyítanak első királyainknak okmányai is, kik, hogy a zsidók és izmaeliták csalásainak véget vessenek, szigorú törvényeket adtak ki ellenük¹⁹⁾ s a vásárokat vásárnapról szombatra tették át. Hogy pedig Komáromban a zsidók és izmaeliták sűrűen laktak az Árpádok alatt, annak eklatans bizonyítéka, hogy még a komáromi várat, a hozzátartozó várbirtokkal együtt hatalmukba tudták keríteni,²⁰⁾ a kereskedelmet pedig csaknem kizárólag kezeik közt tarták. Csak a későbbi bevándorlásoknál csökkent meg némileg befolyásuk e tekintetben; amennyiben a németek és az olaszok vetélytársaik lőnek. Ezek a nem nemes, de személyi és tulajdoni szabadsággal bíró jómódú idegenek eszközölték nagyrészt, hogy a városok fejlődése és kereskedelme nagyobb lendületet vett és hogy a lakosság között a vagyonosság kezdett jobban lábra kapni!

¹⁸⁾ Úgy látszik, erről nem volt tudomása Korabinszkynek, ki a „Geographisch-Historisches und Produkten-Lexicon von Ungarn“ című művének 316-ik lapján azt írja, hogy Komárom 500 eszten-deig (?) mint csekély falu szerepel. E téves állítást utána írta Vályi András Magyar universitásbeli professor is, munkája 397-ik lapján.

¹⁹⁾ Fessler I. 531. l. és Horváth M. „Az ipar és kereskedelem tört.“ XIV. sz. 192. l. Anonymus Belae regis Notarius cap. 57. az ismaelitákat említi. Thuróczi pedig ezt írja: Non permittebat mercatores et nummularios, detestabilem avaritiae voraginem a simplicibus et rusticis superfluum lucrum congregare. etc. II. cap. 45.

²⁰⁾ Fejér Cod. dip. IV. 3. 443. és köv. l.

Amily fontos szent István alapító levele Komárom ez időszakba eső fejlettségének meghatározásánál, ép oly fontos Geyzának 1075-ben kiadott garam-szent-benedeki apátságot alapító levele városunk környékének megállapításánál; amennyiben ez okmány több oly helynevet sorol fel, melyek mint ma is létező helységek, régiségüknél s városunkhozi viszonyuknál fogva történelmünkben meglehetősen szerepet visznek. Ilyenek első sorban Udvard (hudoord), melynek lakói királyi udvarnokok voltak, földesura azonban 1268-tól fogva az esztergomi érsek volt. Azután Füs (fius) és Billeg (bileg), mely utóbbi XIII. századi okmányok szerint Billen név alatt is szerepel s végül Naszály (nazal) és Zsitvató (situatuin). Mind e helységeket I. Geyza a szentbenedeki apátságnak adományozta a komáromi határban fekvő három ekényi földdel ²¹⁾ és a zsitvatövi halászzattal együtt.²²⁾

Amint a két felhozott okmányból meggyőződhetünk, Komárom területe s vidéke királyi birtok volt, melyből később is hol egyik, hol másik királyunk ajándékoz el egyes részeket részint ideiglenes, részint örök adománykép! Az adományozásokról azonban határozott adataink nincsenek; mert a néhány homályos birtoklási ügyön kívül ²³⁾ I. Geyzától egészen IV. Béla trónraléptéig semmiféle okmánynyal nem birunk Komárom s vidékének multjára vonatkozólag!

Egészen másképp áll a dolog IV. Béla trónraléptétől fogva; ő ugyanis mindjárt kormánya elején a királyi adományok rendezése, — az eddigi ügykezelés megváltoztatása — és az elidegenített birtokok visszaszerzése által, majd a szerencsétlen a tatárjárás megszűnte után az ország restructiójá-

²¹⁾ Egy ekényi föld. 110—150 holdat tesz ki.

²²⁾ „In camarum trium aratorum terram, sequis flumen danubii et piscacionem in eodem danubio, in loco qui dicitur wagetuin. In situatuin dedi undecim domus piscatorum, etc. Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Ferdinandus Knauz Tom. I. 53—60.

²³⁾ Vestigium diplomatis Sancti Ladislai circa 1094. metalis inter possessionem monasterii de Bakonybél et Lovászpátony Hieronymi Kolos de nema Cod. dip. VII. 1. 137. l. Ilyennek vehető az 1158. okmány is, melylyel a zsitvatői és a dunai vám a nyitrai egyháznak adatik.

ban rendkívüli erélyt fejtven ki,²⁴⁾ nagyszámú okmányoknak lón kiadója, melyek közt igen sok, sőt mondhatni aránylag legtöbb Komáromra s a hozzátartozó várbirtokokra vonatkozik.

Ilyen mindjárt az 1239. okt. 14-én kiadott adománylevél, melylyel Béla mintegy másfél ekényi földet hágy Mátyás gróf birtokában, azon általa már előbb is birt öt ekényi komárommegyei területből, mely eredetileg Zulgageur (Szolgagyőr), Bana és Komárom várához tartozva, a várjóságok rendezése alkalmával elvétellett ideiglenes birtokosától, és a fentjelzett terület kivételével e várakhoz visszakapcsoltatott.²⁵⁾

Ez okmány ama birtokvisszatételek egyikét tárgyalja, melyek annyira elkeserítették a főurakat, hogy még Gergely pápához is folyamodtak orvoslásért, s a tatárjárás kitörése alkalmával pedig magára hagyták Bélát.²⁶⁾ E magatartásuk folytán nagyrészt ők lőnek okai elpusztulásának.

A tatárjárásról lévén szó, Komáromra vonatkozólag is meg kell egyet-mást jegyezünk. Nézetünk szerint a tatárdulást nem kellene akkép tárgyalni, mintha az az egész ország megsemmisítését s a lakosok legnagyobb részének kiirtását vonta volna maga után! Ha szorgalmasan kutatunk, bizony sok oly helyre akadhatunk, melyek a tatárdulástól ha nem is teljesen, de legalább nagyrészt mentek maradtak. De különben is akárhogy vesszük a dolgot, csak arra az eredményre

²⁴⁾ Bartal: *Commentariorum ad Historiam status iurisque publici Hungariae* II. 146. l.

²⁵⁾ *Invenimus quandam terram nomine Auala, ad quinque aratra sufficientem, in comitatu de Kamarum existentem, ad castrenses de Zulgageur et de Bana et ad castrenses praedicti castri Kamarum communiter pertinentem, a Mathia Curiali comite Archiepiscopi Strigoniensis possessam, quam iudices nostri, ad revocanda Jura Castorum constituti, castris restituerunt antedictis.*

Verum quia idem Mathias comes propter terrae defectum servitium Ecclesiae, terra unius aratri et dimidij de terra supranominata sibi duximus relinquendam. — Knauz *Monumenta Eccl. Strigon.* 339.

²⁶⁾ A pápa maga is a főurak részén volt s Isten elleni bűnnek nyilvánította Béla eljárását. Nem csoda tehát, hogy a haszonleső főurak ezáltal is biztatva, még jobban kikeltek ellene s egész nyíltan pártot ütöttek a különben egészen jogos birtokvisszavétel miatt melyről oly találóan mondja Rogerius: *„Ez a keserv, ez a kard, mely a magyar urak szívéét átdöfte.“*

jutunk, hogy a tatárdulás minden vadsága mellett sem volt oly kiterjedt és általános, mint a hogy azt az események által elrémített szemtanu írja! Igaz, hogy temérdek kárt tettek és sok ezer embert legyilkoltak; igaz, hogy a nép ajkán még imában is sokáig hangzott:

Ó kegyetlen Tataroc
oda uagnak a uarok
a nemes Urasagoc
a segon iobagoc
yfyok es leanioc
ty kegyetlen Tataroc
pokobboly hoheroc
ivijon ratoc az atoc
Amen! ²⁷⁾

De ha a lakosság nagy részét legyilkolták, mikép lett volna lehetséges Bélának mindjárt a tatárdulás után Bécs alatt 1253-ban 80,000-nyi, 1260-ban a Morvánál 100,000-nyi sereggel megjelenni, holott a Sajóhoz a tatárok ellen csak 65,000 embert tudott vezetni?

Azt csak nem tehetjük föl, hogy e roppant hadak tisztán kunokból állottak? A Képes Krónikában is az áll, hogy „sokkal többen veszték el éhen, mint amennyien fogságba hurczoltattak és fegyverrel megölettek!“ Az, hogy Béla visszatértekor maga mondta, miszerint az ország sok vidéke lakatlan, nem sokat bizonyít; mert hisz' a tatárdulás előtti adománylevelekben is számtalanszor ajándékoztatnak oly területek, melyek lakosság nélkül szűkölködnek! S vajjon nem bizonyítéka-e ez állításnak Komárom és vidékének úgyszólván teljesen épen maradása? ²⁸⁾

²⁷⁾ A „Nemzeti Muzeum“ XIII. századi codexéből:

Oh kegyetlen tatárok
Oda vannak a várak
A nemes uraságok
A szegény jobbágyok,
Ifjak és leányok
Ti kegyetlen tatárok
Pokolbóli hóhérok,
Jőjjön rátok az átok.
Amen!

²⁸⁾ *Rogierius* a „*Miserabile Carmen*“-ben a Dunán inneni vidék épen maradását ekkép okadatozza: Et terram tam ultra Danubium,

Mert hisz tény, hogy a tatárdulás után csupán az alsó Csallóközben negyvenhat virágzó falu volt, ott, ahol most mindössze alig van husz! ²⁹⁾

Sőt maga Komárom sem esett a tatárok kezei közé. Ezt bizonyítja negyedik Bélának 1245-ben „Folwyne“ számára kiadott adománylevele, ³⁰⁾ mely röviden ezeket tartalmazza: „adjuk tudtára mindenkinek, akiket illet, hogy mivel ami hű szolgánk Folwyne a tatárok betörése alkalmával Komárom várunkat megerősítve, udvarnokainkat és más igen sok népet megmentett, mi, mint akiknek a királyi méltóság hivatása szerint kötelessége az egyeseknek érdemeit kellőleg jutalmazni, ezen fentnevezett Folwyne hívünknek és törvényes utódainak adjuk örökös birtokkép a komárommegyei Hetény (heten) faluban fekvő lakatlan területet, melynek egyik része két ekényi kiterjedésben Komárom, másik része pedig három ekényi terjedelemben Bana várához tartozik. E terület tényleges birtoklásába, hívünk Tetus, Komárommegye főispánja által rendeljük őt beiktattatni.“ ³¹⁾

Ezen adománylevélén kívül még több okmánynyal is bírnunk, melyek ugyancsak azt engedik következtetnünk, hogy városunk vidéke ment maradt a tatárpusztítástól! Ezt bizonyítja különben az is, hogy Béla a tatárok kivonulása után hosszabb ideig tartózkodott Komáromban és vidékén, s ugyanitt több magánügyben ítéletet is hozott. ³²⁾ Már, hogy egy teljesen elpusztított városban vagy vidékein mit kereshetett volna Béla, azt nehéz volna kitalálni!

quam citra, eorum in manibus habuerunt; sed citra non fuit sic funditus desolata quia ibi sua tentoria non fixerunt. etc.

²⁹⁾ Fejér Cod. dip. IV. 3. 443. l. és köv. az okmányról alább még bőven leend szó.

³⁰⁾ Fejér Cod. dip. VII. 3. 26. l. Bela R. H. (Fideli suo Folwyne, qui castrum Comarum in pestifero Tartarorum adventu salvum conservaverat, donaciones impertitur: Bela Dei gratia Hungariae Dalmaciae, Croacie, Rame etc. omnibus fidelibus salutem in Domine.)

³¹⁾ Meglehet, hogy ez a Folwyne a templomos rend vitéze volt; mert ezekre bízta IV. Béla a Duna-parti erősségek védelmét.

³²⁾ Nagy Imre „Monumenta Hung. Hist.“ Tom. VI. 29. Több ily okmánynyal is bírnunk, melyeket azonban csekély jelentőségük-nél fogva itt mellőzhetőknek véltünk.

Az adománylevelek közül, melyeket Béla a tatárjárás után a komáromi várbirtok egyes részére vonatkozólag kiadott, csak a következőket emeljük ki: Ránk nézve az első és mindenestre legfontosabb a Hénok zsidónak tett adományozás. Béla király 1239. december 10-én nyert felhatalmazást IX. Gergely pápától, hogy a közjövedelmeket a zsidóknak bérbe adhatja. Úgy látszik, ezzel a szabadalommal élt akkor is a király, midőn mindjárt a tatárdúlás után a komáromi várbirtokot a fentnevezett zsidónak adá zálogba, s a királyné tulajdonát képező harminczadot pedig ugyancsak neki bérbe adta. Az adománylevél nem maradt ugyan ránk; de Bélának egy későbbi okmányában részletesen leiratik az egész dolog az indító ok és az idő elhallgatásával; ezeket azonban a viszonyok tekintetbe vételével könnyen kitalálhatjuk amúgy is.

Ennél csekélyebb jelentőséggel bír ránk nézve Bélának 1244. okmánya, melynek erejénél fogva Kissyd, Nolcz, Seraphynus és Echy Pál csallóközi udvarnokok némi területnyeréssel együtt a magyar nemességet kapják Ruch és Shegzen grófok ajánlatára.³³⁾

A következő évben (1245.) Béla király a pápai plébánost iktatta be némely birtokokba Tetus komáromi főispán által.³⁴⁾

1246-ban pedig István királynak a bakonybéli apátságnak tett adományozását megújítja s így az a komáromi rév- és vámjövedelmeket tovább is élvezte.³⁵⁾

1248-ban a budai káptalannak adott, de csak töredékben fentmaradt privilegiumban a komárommegyei Arpa (Arpad) községekről intézkedik.³⁶⁾ Ez időben öt ilyenű helység létezett Komárommegyében; az 1. Arpa a komáromi várhoz tartozott, a 2. Arpa a királyné birtoka volt, a 3. Arpa a királyné hirnökének (praecones dominae reginae) és a komáromi várnak volt közös birtoka, a 4. Vitéz-Arpad, az 5. Syke Arpa; e

³³⁾ *Fejér.* Cod. dip. IV. 1. 333. l.

³⁴⁾ *Fejér.* Cod. dip. IV. 1. 378. l.

³⁵⁾ U. i. IV. 1. 410. l.

³⁶⁾ U. i. VII. 3. 52. l.

helységek közül ma már egy sem létezik, sőt fekvésüket sem tudjuk biztosan meghatározni; mert a határleírásban szereplő Bana,³⁷⁾ Zelebeg, Hozuga, mint ma már szintén nem létező helységek, nem igazíthatnak útba!

1249. Béla az esztergomi érsek tulajdonát képező szőnyi (sceun) birtokért, mely két ekényi szántóföldből, 17 kuriából (melyek mindegyike évenként fél márkát fizetett) s négy tanyából állott és vizahalászati joggal bírt, odaadja a királyi birtokot képező esztergomi Örs (Urs) falut.³⁸⁾

1252. Chelch (Csiliz) és Erech (Erecs) vizek melletti területről és Chichov (Csicsó) faluról intézkedik.³⁹⁾

1256-ban a komáromi várhoz tartozó Örs (villa Urs) falut egy másik Örssel egyetemben, továbbá „Questeu“-nek Bana városához tartozó némely részeit, s a király tulajdonát képező Udvard adóját bizonyos Medleki Siegfried (Fejérnél Sebridus) grófnak adományozza.⁴⁰⁾

1258-ban Bana némely részét a Zobori apátságnak itélik Vincze nyitrai püspök felügyelete alatt.⁴¹⁾

1263-ban a Dudvág és Holtvág melletti földeket Béla a német-újvári monostornak adományozza.⁴²⁾

1264. máj. 6-án Béla Sixtus mesternek, esztergomi olvasó kanonoknak adja a komáromi várhoz tartozó hetényi birtokot; mivel római követsége alatt igen hasznos szolgálatokat tett a királynak.⁴³⁾

1264-ben a győri káptalan előtt Medleki Siegfried (Zebridus) gróf eladja a IV. Bélától kapott udvardi birtokot

³⁷⁾ Itt nem a most is fentlétező komárommegyei Bana értendő, mert annak egész más fekvése van, mint az itt leírtnak.

³⁸⁾ *Fejér Cod. dip.* IV. 2. 42. l.

³⁹⁾ *U. i.* VII. 5. 506. l.

⁴⁰⁾ *U. i.* IV. 2. 367. l. és *Knauz: Monumenta. Eccl. Strigon.* 436. „et aliam terram, similiter urs nominatam cum una vinea a fratribus Sancti Lazari iusto praeicio comparatam etc.“

⁴¹⁾ *U. i.* V. 1. 318. l.

⁴²⁾ *U. i.* IV. 3. 116. l.

⁴³⁾ *U. i.* IV. 3. 200. l.

Fülöp esztergomi érseknek 70 márka finom ezüstért, hogy azon magát ellenségei kezeiből kiválthassa.⁴⁴⁾

1264. november. Mária királyné a komáromi várhoz tartozó Heténynek a királyné tulajdonát képező részét Sixtus mesternek adományozza az udvarnak tett hű szolgálatokért.⁴⁵⁾

Végre 1265. április elsején kiadta Béla a Komárom történetében korszakot alkotó privilegialis levelet, melynél fogva városunk megnyerte a városi szabadalmakat.

⁴⁴⁾ *Fejér* Cod. dipl. IV. 3. 251.

⁴⁵⁾ U. i. IV. 3. 254.

III.

Komárom várossá lesz.

Negyedik Béla, kinek korából oly sok okmány maradt ránk, végre azzal tetőzte be Komárom iránt tanusított jóakarát és érdeklődését, hogy 1265-ben megadta neki a városi jogokat.

Nemcsak külföldön, de nálunk is bevett szokás volt, hogy a királyok a régibb városoknak adott privilegiumot anyajognak tekintve, azzal, mint egy kész egészszel, később támadt városokat is felruháztak. Ily anyajognak tartott kiváltsággal bírtak hazánkban Székes-Fehérvár, Buda, Selmeczbánya, Zágráb, Nagy-Szöllős, a szepesi városok, a szászok, stb.¹⁾ ezek közül Komárom Buda várának jogait nyerte meg. (Buda 1244-ben minor Pest 1255. castrum Pest 1265. Novum castrum Budense 1276; Castrum Budense és 1288-ban Buda néven szerepel okmányainkban.)

Hogy ez adományozás indító okáról tiszta fogalmunk legyen, előre kell még bocsátanunk, hogy Béla a tatárpusztítás után belátván, hogy a vármegyei hadszerkezet további fentartásával nem lesz képes a hazát megvédeni, a várak és a városok felvirágoztatására fordította minden gondját; ²⁾ ezért volt oly bőkezű a városi jogok adományozásában; ezért adott rövid idő alatt több mint 25 városnak szabadalmakat!

A Komáromnak adott privilegium magyar fordításban ekkép hangzik:

¹⁾ Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és vásárjogai a múltban. 43. l. és a „Tudományos Gyűjtemény“ 1822. III. A városoknak kezdetéről és azoknak mostani elrendeltetése eredetéről.

²⁾ Ipolyi Arnold: „Besztercze Művelődéstörténete.“ Századok 1874. 544—545.

„Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmatia, Croatia, Rama, Servia, Gallicia, Lodomeria és Cumania királya. Üdvöt az Úrban mindazoknak, kik most vagy a jövőben e jelen okmányunkat megtekintendik! Mivel a királynak dicsősége a népek sokaságában fekszik, a királyi méltóság folytán nemcsak az erkölcsökkel kell nevelnünk a tekintélyt, hanem az alattvalók iránti bőkezűségben is mindenki felett ki kell tününk; tehát ezek folyamatában mindenkinek emlékezetébe akarjuk hozni, hogy Komárom várunk Volvelinus Oltmanus (Altman) és Neklinus zsidóktól, t. i. Henel (Henok?) hajdani kamaragrófunknak fiaiól, egy nagy összeg pénz fejében (a királyi kamara igazgatásából) reánk visszaszállott és mi ugyanezt a várat Walternek,³⁾ kamaránk grófjának adjuk örök birtoklásul ugyanoly nagy összegű pénzért! Ugyanez a Walter gróf nem rejtve el az igazságos munka és törekvés által szerzett kincset, hanem inkább nyilvánosságra hozva azt, a királyi fenség tiszteletére és az ország díszére, mint hű hazafi ama várat nagyszerűen igyekezett felékesíteni saját költségén, s előttünk alázatosan könyörgött, hogy ama vár fentartását és megőrzését — mivel az ő tehetsége nem elégséges — királyi méltóságunkkal eszközöljük. Mi tehát a magunkra vállalt tisztségünknel fogva, tartozván mind az igaz érdemeket becséhez képest mérni, mind országunk összes alattvalóinak érdemeit, melyeket előre is közhasznúaknak vélünk, jutalmazatlanul nem hagyni; ezen Walter gróftól szívünkben óhajtván királyi ajándékkal megtisztelni, Komárom falut (mely mint ilyen mindig királyi birtokot képezett, s így mint alább látandjuk, nem is volt a fentnevezett zsidóknak birtokában), melyet udvarnokaink laktanak s mely közeli fekvése miatt a vár számára szerfölött alkalmas, minden jövedelmeivel, t. i. a földekkel, kaszálási, halászati s más egyéb jogokkal a fentnevezett Walter grófnak adjuk örök és békés birtoklásul Komárom várához, átvívén onnét udvarnokainkat máshová! És mivel a ki-

³⁾ Walter, német neve daczára is magyar alattvaló volt, mert az 1222. évi aranybulla szerint idegeneknek ezentúl nem volt szabad nagyobb birtokokat ajándékozni. Különbözn Komáromot nem sokáig bírta, 1277. már Tamás bán rendelkezik fölötte. Walter 1269. mint budai comes szerepel már Cod. dip. IV. 3. több okmányában.

rályoknak tulajdonsága a népek sokaságának örülni, hogy ezen faluba minél biztosabban és szabadabban gyűljenek a városi lakók, az azon faluba összegyűlteknek és a jövőben összegyűlendőeknek minden tekintetben ugyanazt a szabadságot adjuk, melynek Buda (de novo monte Pesthiensi) polgárai örvendenek. Hogy pedig ezen donatióknak és szabadalomadásunknak érvénye mindörökké fentmaradjon, s hatálya az idők folyamában valaki által meg ne változtathassék, jelen levelünket adjuk ki kettős pecsétünkkel megerősítve. Kelt april 1-én 1265-ben, uralkodásunknak 30. évében, hívünknek, Farkasy mesternek, a fehérvári egyház prépostjának s udvarunknak vice-cancellarius által.⁴⁾

Hogy e nagyfontosságú okmányt megértünk, ismernünk kell, micsoda szabadalmakkal birt Buda! Amaz ismert budai törvénykönyvből,⁵⁾ mely többször utal a régi használatra és szokásokra, következtethetjük, hogy Budának már ekkor volt joga saját bíró és esküdtek választására,⁶⁾ birt helyhatósági és birtokjogi szabadsággal, s polgárai szabadon rendelkezhettek vagyonuk felett.

E kiváltságokon kívül birt még Buda egy igen nevezetes joggal, t. i. az árúmegállítási joggal, melyet 1244-ben kapott IV. Bélától a csöböradótól való mentességgel együtt.⁷⁾ Komárom tehát a fentebbieken kívül ezeket is megkapta. Nem csekély jelentőségű dolog volt ez Komárom fejlődésére; mert hisz tudjuk, hogy a legnevezetesebb kereskedelmi vonalak egyike, mely Dantzigból indulva Slezián és Morvaországon keresztül haladt, s innét a Morva folyón lefelé a Dunán Magyarországra vitt (Bécs kikerülésével), városunk mellett is elment s így árúmegállítási jogánál fogva, nem csekély befolyása volt a kereskedelemre.

⁴⁾ Cod. dip. IV. 3. 283. és *Knauz*: Monument. Eccl. Strig. az eredeti az esztergomi primatialis levéltárban van II. Ulászló 1504. átirata szerint.

⁵⁾ *Michnay Endre* és *Lichner Pál*: Buda városának törvénykönyve.

⁶⁾ Birunk egy birtokelintézést ez időből, melyben szerepelnek a budai esküdtek.

⁷⁾ *Endlicher*: Monument. Arp. 466—469. és *Katona*: Hist. Critic. VI. 44—46.

Az egyes történeti munkák még több ily szabadalmat is hoznak fel; minthogy azonban ezeket hitelesen nem igazolhatjuk, mellőzzük itt; daczára annak, hogy Budavár törvénykönyve kétségtelenné teszi, hogy IV. Béla alatt már több szabadalommal is birt a város.⁸⁾

Ha e jelentékeny szabadalmakat, milyenekkel ama korban nem sok város dicsekedhetett, jól szemügyre vesszük, úgy belátjuk, hogy azok elégségesek voltak arra, miszerint Komárom rövid idő alatt várossá fejlődjék, elégségesek arra, hogy a lakosok nyugodtan nézhessenek jólétük gyarapodásának elébe.

Negyedik Béla privilegiuma folytán csakhamar egyesült az eddig három részből állott Komárom, s még a 13. században várossá fejlődött.⁹⁾ Kétségtől ebben jelentékeny része volt Tamás bánnak, aki 1277-ben, újabb alakban adta ki a város szabadalmát. Tekintve ennek alakját s tartalmát, oda kell nyilatkoznunk, hogy Tamás bán valószínűleg szem előtt tartotta IV. Béla 1265-ki okmányát; mert az adott jogok és kiváltságok nagy része megegyezik amazéval, úgy miként Tamás báné a Róbert Károly által adottéval.

IV. Béla uralkodása idejéből még az 1265. év után is bírnak számos okmányt, melyek részint általa, részint mások által kiadva, Komárom és vidékének történelmére nézve kiváló érdekekkel bírnak. Ilyen mindjárt Péter mesternek az esztergomi szt. Istvánról nevezett hospitium főnökének 1265-ben

⁸⁾ . . . allein da diese Privilegien manches aus Erinnerung an die vormaligen Rechtsschatzungen ableiten, und sich auf alten Gebrauch und Gewohnheit berufen, ist gar nicht zu zweifeln, dass sich in diesem Rechtsbuche mehrere viel ältere, und gewiss bis zur Gründung der Städte in Ungarn hinaufreichende Elemente erhalten haben, und auch urkundlich nachgewiesen werden könnten, wenn die älteren städtischen Freiheits-Briefe vorhanden wären. Den Beweis hierzu könnten selbst mehrere königliche Decrete liefern, wenn die Authenticität derselben unbestritten und die Aufnahme fremder Schatzungen in das ungarische Verfassungsgebäude nicht erwiesen wäre.“ XIII. l.

⁹⁾ *Ipolyi Arnold* az „Új magyar muzeum“ 1858. évfolyam I. 490. lapon azt írja, hogy Komárom 1275-ben lett várossá; mert már Tamás bán okmányában a lakók hospites-eknek nevezetnek. Ha nem is kötjük határozottan bizonyos évhez, mindamelllett kétségtelen, hogy a XIII. század végén már város volt.

kiadott okmánya, mely szerint mindenkinek tudtára adatik, hogy Medleki Siegfried gróf eladta az esztergomi érseknek a negyedik Bélától nyert komárommegyei birtokokat, névszerint Udvard adóját, a komáromi Örs faluban levő 12 ekényi (1680 holdnyi) és a Bana várához tartozó négy ekényi földet a vele együtt járó jogokkal és szabadalmakkal 100 márka finom ezüstért, ezen összeg neki ki is fizettetett, mit a jelen okmány is bizonyít.¹⁰⁾

1266. Béla király a Komáromtól $2\frac{1}{16}$ állomásra fekvő Kömlőd faluba jön, s ott a főispánokkal, az ország báróival, Mór királyi tárnokmesterrel, Farkasy fehérvári préposttal, Fülöp váci püspökkel s István ifjabb király küldöttével hosszasan tanácskozott, s a veszprémi püspöktől jogtalanul eltulajdonított birtokokat neki visszaadni parancsolta.¹¹⁾

1267. Béla elrendeli, hogy az összes birtok, melyek hajtanta a király és királyné udvarnokai által birattak, neki visszaadassanak.¹²⁾

1267. Béla király a komárommegyei Radvány (Rodovan) falut, egy dunai szigettel és a dunai halászzattal Sixtus mesternek és nővérétől származott unokáinak, t. i. Hetényi Lőrincz fiainak adja örök birtokkép.¹³⁾

Ugyancsak 1267-ben Béla a fentemlített Sixtus mesternek és unokáinak Radvány körül még más birtokokat is ad és a határt szabatosan körülírja.¹⁴⁾

1268. Udvard falut hajdan a király udvarnokoknak, a tatárpusztítás után pedig Sebridusnak (Siegfried) és katonáinak lakhelyét a primás birtokában megerősíti. A terjedelmes okmányban részletesen le van írva Udvard (Huduord) fekvése és története.¹⁵⁾

1268. István ifjabb király a komárommegyei Megyer felett s a Vág folyó mellett fekvő birtokokat Parabuch grófnak adja örök birtokképen.

¹⁰⁾ *Fejér*. Cod. dip. IV. 3. 309.

¹¹⁾ U. i. IV. 3. 322.

¹²⁾ U. i. IV. 3. 391.

¹³⁾ U. i. IV. 3. 430.

¹⁴⁾ U. i. IV. 3. 438.

¹⁵⁾ U. i. IV. 3. 488.

1268. Az esztergomi káptalan kiadja rescriptumát István ifjabb király adománylevelére, mely által az a Szöny melletti földeket Wegh unokájának Miklósnak adja.¹⁶⁾

1268. Béla király megengedi, hogy Pamlen és Péter csallóközi nemesek Pathon levő részjogukat 18 ezüst girán eladhassák Jurk királyi tárnokmesternek és testvéreinek.¹⁷⁾

Az 1268. évből van IV. Bélának még egy okmánya, melyet mint legfontosabbat szántsándékkal utoljára hagytunk! Ebben van ugyanis leírva Komárom városának és vidékének (t. i. a várbirtokoknak) fekvése, határa, kiterjedése oly részletes pontossággal, melyet — kellőleg figyelembe véve a kort, — nem lehet eléggé bámulnunk. Kiválólag fontos ránk nézve ez okmány azért is; mert belőle tudjuk meg, hogy a komáromi várbirtok még a XIII. század végén is, midőn már a várjavak legnagyobb része el volt idegenítve, még úgyszólván teljesen épen fentállt.¹⁸⁾

Hogy e terjedelmes, privilegialis formában kiadott okiratot¹⁹⁾ valódi értéke szerint méltányolhassuk, kissé részletesebben kell azt ismertetnünk.

A szokásos üdvözlő szólások után tudtára adatik mindenkinek, hogyha a királyi kamara és a harminczad jövedelmeinek bérlői tartozásukat meg nem fizetik, összes vagyonuk a királyi joghatóságnál fogva lefoglaltatik. Miután pedig Wlewelin (Welwen) Nekkul, Oltmannus zsidók, Henuk zsidó fiai²⁰⁾ a királyné jövedelmeinek bérlői 800 márka finom ezüsttel adósak maradtak, és azt a többször engedményezett határidőre sem fizették meg, a lekötött pénzbírság már az adóssági összeget is felülhaladta. Utoljára is a királynéhoz folyamodtak és bevallották, hogy miután adósságuk összes vagyonuk érté-

¹⁶⁾ Exs. elencho Documen. de Lelesz etc. Jankovich. T. II. p. 14 *Fejér*. 488. kivonatát adja.

¹⁷⁾ *Wenzel*: Árpádkori új okmánytár III. k. 179.

¹⁸⁾ *Fejér*. Cod. dip. IV. 3. 443. A budai káptalan 1317. átiratának eredetije az esztergomi primatialis levéltárban őriztetik.

¹⁹⁾ Melyről kittünő értekezést irt Ipolyi Arnold az Uj M. M. 1858. 477—496. és 535—562.

²⁰⁾ E zsidók nevei a fentjelzett okmány minden kiadójánál más-más változatban jön elő. Legvalószínűbb azonban a Henok, Altmann stb.-féle elnevezés.

kénél nagyobb összeget tesz ki, azt nem képesek megfizetni. Ennélfogva a királyné lefoglaltatta Komárom várát és a várbirtokot, — mint lekötött zálogot — s a király beleegyezésével eladta azt egy a komáromi várhoz tartozó tatai malommal együtt Walter comesnek 800 márka ezüstért! A vételt Béla király a jelen okmánynyal bizonyítja; s egyszersmind jelenti, hogy a beigtatás Oliverius, a királyné tárnokmestere és Nena mester az esztergomi káptalan kiküldöttje által meg is történt. A várbirtok falvai, birtokai, vizei, völgyei stb. a fentjelzett Oliverius és Nena mester bizonyossága szerint hiteles határleírással ekkép következnek. Itt aztán kitűnő topographiai leírással elősorolja az egyes falvakat.

Kezdi Komárom várával, mely mint ilyen különálló területet képezett, s nem tartozott Komárom városához, mint a mely királyi birtokot képezett, s így nem is zálogosíttatott el a fentebbi zsidóknak. Azután következik szent Andrásfalva (Villa S. Andreae) a Duna mellett, ott, hol ma a hasonló nevű egyház áll; ettől keletre feküdt Keszű (Villa Kezw) a Vág partján, egyik része valószínűleg a komáromi oldalon, a másik pedig a folyó tulsó részén. Kétségtől a „Villa Kezw“ alatt a vár-köze vagy vár-földe nevezetű 3000 holdnyi területet kell értenünk, melyet Mátyás király adományozott a városnak, de a melyet Komárom bölcs tanácsa 1745-ben a királyi kincstárnak engedett a szabad királyi városi jog megszerzése alkalmával!

A vár és szt. Andrásfalva között feküdt Komáromfalva (Villa Komarum), mely, mint már fentebb említők, a várhatóság joga alól kivett falu volt. Fekvése a leírás szerint a mai sétatér helyére esik.²¹⁾

Ezek szerint tehát világos, hogy Komárom az Árpádok alatt három egymás mellett fekvő faluból állott, melyek még a XIII. században egyesülve egymással, egy várossá lőnek s a mai Komáromot képezték. Ez annál inkább valószínű, mert 1277-től fogva már egyszerűen csak mint Komárom szerepel.²²⁾

²¹⁾ Még a későbbi időkben is ez volt Komárom központja. A *Nemzeti Múzeum* egy rendkívül régi fametszetű képén is a mai sétatér helyére van téve a város legkiemelkedőbb része.

²²⁾ Lásd *Tamás* bán, *Csák Máté* stb. privilegiumait.

Most következnek azután a várbirtokhoz tartozó helységek nevei, melyek az okiratban a következő sorrendben említetnek ²³⁾: Örs (Villa Urs), Örkény (Terra Urkey), Aranyos (Oronos), Ócsa (Villa Outha és Oucha), Kulcsod ²⁴⁾ (Terra Kulchud), Bogya (V. Bogha), Szakálos (V. Zakalus), Füz vagy Füss (V. Fyuz), Megyer (Meger), Vámos (Vamus), Tany (V. Thoun), Haraszt ²⁵⁾ (V. Horoszth), Csicsó (V. Chychou), Kolos-Néma (V. Nema), Megyeres (V. Megerech), Szakálos (V. Zakalus), Arpa, 2) Arpa, Virt (V. Kurth).

Ezekon kívül még a következő, nem a várbirtokhoz tartozó helységek is leíratnak: két Örs, Szt.-Pál, Szakalos (Superior), Szakálos (Agazonum), Felső-Aranyos, Ócsa (Vontha birtoka), Gellér, Ekel, Ekecs, Guta, két Kulcsod, Nagy- és Kis-Keszi, Bollor, Staul, Beryn, Samufalva, Nemes-Füss, Vitéz, Bana, Zelebeg, Hoszuga, Syke, Árpa, Katapán, Monostor, Sándor, Moyk, Pát, Hetény, Zsigárd, Radvány stb. ²⁶⁾ E helységek közül ma már mindössze csak mintegy 20 falu és 8 puszt van meg, a többi elpusztult.

A vizek közül, melyek az okmányban felhozatnak, ezek az említésre méltók: a Vág, Dudvág, Erecs, Csiliz folyóvizek, azután Kőböldökverem (Kubulduk forem), Büztere, (Buestre), Vercs, Erchen, Meenkyri, Miléz, Halastó, Magfő, Megye, Request stb.; a mocsarak fekvése az egyes vidékek leírásánál oly pontossággal vannak kijelölve, hogy az illető vidék ismerője azonnal tájékozhatja magát. ²⁷⁾

Az egyes falvak, vizek, erdők stb. leírásánál az okmány felemlíti a birtokosokat is, kik közül a következők birtak nagyobb területeket: az esztergomi érsek, a katapáni apátság, a moyki apátság, a győri püspökség, a pannonhalmi apátság, a seraphini (lekéri) apátság, a szolgagyőri vár, a király és ki-

²³⁾ A határleírást terjedelme miatt kénytelen vagyok itt mellőzni.

²⁴⁾ Ma már helyét sem tudjuk meghatározni.

²⁵⁾ Helyét nem tudjuk ennek sem meghatározni, pedig a XIV. századi okmányokban igen gyakran szerepel.

²⁶⁾ Radvány, Patas és Kulcsod (a Csallóközön kívüli) falukkal együtt a mai Csilizköz vidékére esik.

²⁷⁾ Természetesen csak azoknál, a melyek még maig is léteznek.

rályné udvarnokai és hírnökei, a Kathpán nemzetiség, Salamon gróf, Jakab mester, az ekeli nemesek: Gábor és Pázmány, a Vontha-család, István és Bertalan urak.²⁸⁾

Ha az itt felsoroltakat mind egy szerves, egyöntetű egészbe öntve gondoljuk, úgy előttünk áll a terjedelmes okmány, a milyennel hazánk egyetlen városa sem dicsekedhetik az Árpádok korából. Bátran ki lehet mondani, hogy Komárom és vidékének Árpád-kori földiratára s részben történetére is ez okmányban oly kincset birunk, melyet, hogy érdemei szerint lehessen méltatni, kötetet kellene róla írni!

Már fentebb is említettük, hogy Walter gróf nem sokáig birta Komáromot, s hogy 1277-ben már Tamás bán rendelkezik fölötte; azonban e rövid idő daczára is Walter sokat tett Komáromért, ő, — mint Béla maga mondja okmányában, — „nem rejté el az igazságos munka által szerzett kincset, hanem inkább nyilvánosságra hozva azt, a királyi fenség tiszteletére és az ország díszére, mint hű hazafi ama várat (Komárom) nagyszerűen igyekezett felékesíteni saját költségén.“ Ugyancsak Béla mondja, hogy Walternak a vár építése körül szerzett közhasznú fáradozásáért adja Komáromot jutalmul, s hogy e város még inkább felvirágozzék, Buda szabadalmait adja annak.

Minthogy ez adományozás Walter kérésére történt, s minthogy vele érdemeit óhajtotta megjutalmazni Béla, azt hisszük, mindenki előtt világos, hogy ez Walter intentióinak megfelelőleg történt, máskülönben nem lett volna jutalmazás. E világos tény daczára Magyary Szulpícz egyik értekezésében²⁹⁾ oda nyilatkozik, hogy IV. Béla 1265-ki szabadalmát nem élvezhették a komáromiak; mivel ez Walter kérésére visszavonattott Béla által, s így az az 1268-iki oklevélbe, mely az előbbinek megerősítése, nem is került belé. Hozzáteszi ehhez még, hogy a komáromiak valószínűleg kértek tőle szabadalmakat; de hát ő megtagadta az ilyenek adását.

Fölösleges dolog ugyan ezek czáfolásával foglalkoznunk; mivel nem lévén semmi adattal sem támogatva, legfőlebb is

²⁸⁾ Több más apróbb birtokosokkal együtt (Chéna, György Barianus, Janus, Konrád, Paulinus) stb. stb.

²⁹⁾ Mikor lett Komárom várossá? Komáromi Lapok 5., 6. és 7. számában.

csak holmi merész combinációknak tekinthetők; mindamellett szükségesnek tartjuk néhány megjegyzést tenni rá a történeti igazság szempontjából.

Béla király az 1265-iki okmányt *kettős pecsétével* megerősítve adá ki, hogy „örökérvényű legyen,“ s ezt soha vissza nem vonta; az, hogy az 1268-iki okmányban nem foglaltatik bent, épséggel nem érv; mert *nem igaz* Magyary az állítása, hogy ez az 1265-ikinek megerősítése; míg ez utóbbi ugyanis tisztán Komárom város adományozásáról, s az adott privilegiumról szól; addig az 1268-iki okmány pedig megerősíti a királyné és Walter közt kötött egyességet Komárom vára, s főkép a hozzátartozó falvak, birtokok, malmok stb. felett. (Nos igitur attendentes iustitiae, et honestati convenire, quod petebatur, votis annuimus, venditionem praefato Comiti Valtero factam, per Dominam reginam, charissimam consortem nostram, ex certa scientia confirmantes, et ipsum Comitem Valterum in possessionem *Castri praedicti, villarum, possessionum, molendinum, utilitatum, iurium et pertinentiarum* etc.) De az 1265-iki okmányról az egészben egy szó sincs, s így lehetetlen még a gondolata is annak, hogy ez lenne a hatvanötödiki okmánynak megerősítése!

Ami most már azt illeti, hogy Walter kérésére vonta vissza IV. Béla a Komáromnak adott ünnepélyes privilegiumot, s hogy Walter volt az, ki később a polgárok kérelmére sem adott szabadalmat, oly állítás, mely még feltevésnek is tökéletesen helytelen; amennyiben homlokegyenest ellenkezik a minden kételyt kizáró hitelességű okmánynyal, melyben Béla király ünnepélyesen hirdeti az utókornak Walter hazafiságát, érdemeit Komárom építése körül, s áldozatkészségét a közjóért! ³⁰⁾

Említök már, hogy 1277-ben Tamás bán vevé kezébe Komáromot, kinek úgy látszik már volt valami viszonya megelőzőleg is a komáromiakkal; legalább szabadalmában meleg szeretetről szól „mely idők folytával csak növekedni s nem fogyni fog.“ Sajnos, hogy e viszonyról adatok híjában semmi

³⁰⁾ S épen azért, hogy ügybuzgóságának, áldozatkészségének és hazafiságának tágabb tért nyisson, ruházza fel a neki adott Komáromot városi szabadalmakkal.

biztosat nem szólhatunk; különben is lehet, hogy az egész csak *stilaris frasis*.

1277-ben adta ki Tamás privilegiumát a komáromiaknak; lássuk, micsoda szabadalmakat nyújt benne a lakóknak.

1. Kiveszi a polgárokat a várnagy és az alispán bíraskodása alól, s a maguk közt választott bíró alá rendeli őket.

2. Földbér (*terrarium*) fejében a lakók fél fertót fizetnek két részben, az egyiket szent György, a másikat szent Mihály octávjában.

3. Ha valaki közülök örökös nélkül volna, szabadon végrendelkezhetik vagyona felett.

4. Küldönczöktől nem alkalmazhatják őket az idegenek.

5. A Vágon túl joguk van széna- és nádvágásra.

6. A vizeken szabadon közlekedhetnek, s akárhova akarnak menni, szabad és biztos átmenetet engedjenek nekik.

7. A tizedet meghatározott időre választott tizedelőiknek fogják fizetni terményben.

Ez a rövid tartalma azon legrégibb okmányoknak, melyet teljes épségben a maga eredetiségében őriznek a városi levéltárban. Innét közölte ez okmányt Endlicher is,³¹⁾ minthogy azonban számos kisebb-nagyobb hibát tett a másolásban, közöljük itt Tamás bán levelét az eredeti után készült másolatban:

Thomas Banus Comes Posoniensis, Nitriensis et de Kamarum, Universis quibus presentes ostenduntur sincere salutem affectamur. Constans dilectio labente tempore non labitur, sed in altis constans radicibus protelatur. Proinde ad Ursum notitiam harum serie volumus pervenire, Quod nos Hospitibus Ntris de Kumarum congregatis et Congregandis hanc duximus gratiam faciendam et libertatem comedendam, Quod a iudicis Castellani nostri vel Curialis Comitibus de Kamarum penitus esse debeant absoluti et exempti, sed omnes Causas, inter ipsos ortas in propria persona Nostra iudicabunt, aut Villicus ipsorum, quem inter se elegerunt, tenetur iudicare. Praeterea de integro habitationis loco per circulum Anni pro terragio debeant dimidium fertonem, partem in Octavis beati

³¹⁾ *Stefanus Endlicher*: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. 543 - 544.

Georgii, partem vero in Octavis beati Michaelis Archangeli. Si qui autem sine haerede mortui fuerint, res ipsorum pro anima, sive cognatis, seu cuicunque voluerint, liberam habeant facultatem reliquendi. In legationibus autem ire non debeant cum missione vel praecepto alienorum nisi receptis Litteris Nstris. Item foenum et Arundinem ultra Vagum falcandi habeant pro se ipsis facultatem Item in Aquis cum ipsorum Mercimoniis, quocunque voluerint liberum habeant transitum et securum. Item decimas ipsorum decimatoribus pro tempore constitutis solvere debeant, cum frugibus et manipulis. Et ut *haec praemissa robur perpetuum obtineat firmitatis*. Nostrum Concessimus Privilegium Sigilli Nstri munimine roboratum. Datum in Komarum feria Quinta proxima post quindenae pascae Dñi J. Anno autem Dñi Millesimo ducentesimo septuagesimo septimo.“

Tamás bán nagyon rövid ideig volt ura a komáromi részeknek; mert hihetőleg már 1278-ban a Csák nemzetség kezére került, s annak egyik tagja Máté privilegiumot is adott a városnak; utánna Csák Péter birta, ennek volt a fia azon második Máté, kinek oly nagy szerep jutott a vegyes házból származott királyok alatt történelmünkben; ép azért szükségesnek tartjuk kissé bővebben szólni róla.

III. Endrének, az Árpádok utolsó férfisarjának halála után a nemzeti pártnak feje Trencsényi Csák Máté, a hatalmas nádor volt, aki aránylag igen rövid idő alatt hatalmába keríté Magyarországnak a Dunától a Kárpátokig terjedő részét, s azon mint korlátlan zsarnok uralkodott, ki nem akarván királynak elismerni a pápa által ajánlott Károlyt, Wenczel cseh király fia mellett fogott fegyvert, és sikerült neki odáig vinni a dolgot, hogy Wenczel 1301. aug. 27-én királylyá koronáztatott. Az új király igen jól tudván, kinek köszönheti a koronát, nem akart hálátlan lenni s mindjárt uralkodása kezdetén Csák Máténak adományozta Trencsény- és Nyitra megyét, Bajmóczy várával együtt. (Codex dipl. VIII. 1. 89. l.) Ez újabb adományozás még inkább növelte a hatalmas nádor uraságát, aki ezentúl maga fölött semmiféle királyi hatalmat el nem ismert, s saját területén királyi jogokat kezdett gyakorolni.

1309. jun. 15-én megkoronáztatott Róbert Károly a Gen-

tilis bibornok által megáldott diadémával; 1310. aug. 27-én pedig az Aportól visszaszerzett sz. koronával. Csák Máté azonban, mintha misem történt volna, folytatta tovább féktelenkedéseit, amelyeket a törvényes király, — nem rendelkezvén segédeszközökkel — kénytelen volt eltűrni. A pápai követ megkísérelte ugyan egyházi átok kimondásával őt rendreutasítani: de Csák ezzel nem sokat törődött; haladt tovább megkezdett pályáján, s Komáromtól a Vág völgyén egész fel Szepességig, zsarnoki önkénnyel uralkodott; nádorral, kancellárral, kincstárnokkal stb. vétette magát körül s a neki nem hódolókkal rettentő kegyetlenkedéssel bánt el. Az „Anjou-kori Okmánytár“ bőven szolgáltat ehhez példákat; mi csak a vitéz Elefánti Dezső esetét hozzuk fel (Anjou-kori Okm. 520. l.), aki előbb Csák híve lévén, átpártolt Károlyhoz; nejét és fiait azonban sikerült Csák Máténak elfogatnia, s azokon kegyetlen bosszút állt, amennyiben az ártatlan gyermekeket megvakíttatá, az ifjú nőt pedig egész haláláig börtönben tartá. Hasonló sorsra jutottak Simon krassói főispán fiai is, és sok mások. (U. o. 516. l.). A szepesi káptalan egyik okmánya szerint még 1318-ban is nagyszámú urak sínlődtek börtönében.³²⁾

Eddig csak árnyoldalait soroltuk fel Csák Máté uralmának, pedig voltak annak némi kiemelkedőbb vonásai is, amelyek között első mindenestre az, hogy saját híveivel és alattvalóival szemben igen méltányosan viselkedett s róluk elég liberálisan gondoskodott. Példa rá a Komárom városának és más híveinek adott kiváltság- és adománylevelek, melyek arra a következtetésre juttatnak bennünket, hogy Csák Máté igen jól értette, hogyan kell alattvalóit lekötelezni s minél jobban magához fűzni.

Komáromot és vidékét ő már 1300 körül birta és nem adományozás vagy foglalás útján jutott annak birtokába, hanem örökölte azt. Ugyanis atyja, Péter nádor, 1278 körül Komáromról, mint saját birtokáról rendelkezik, s annak előde a következő oklevél szerint privilegiumot is adott; ez a privile-

³²⁾ Az efféle hatalmaskodásban kitünő segítői voltak Csák Máténak az Omodék, Csobánkák, Cserepiek, Márkfiak, a Zács nemzetség stb.

gium azonban nem maradt fönn. Eszerint tehát Csák Mátét Komáromhoz nem csupán az egyszerű birtoklás kötötte, hanem némileg a kegyelet is; mert az atyjától reá maradt birtokhoz, (mely amellelt még hű is volt hozzá egész odáig, amíg Károly által el nem foglaltatott) inkább vonzódott, mint az általa erőszakkal elfoglalt részekhez, amelyek csak az alkalmas pillanatot várták, hogy az ő uralmától megszabaduljanak. A hang, mely az általa kiadott privilegiumban nyilatkozik, csak megerősíti e feltevést. Eléggé bizonyítja különben ezt ama dolog is, hogy Komárom polgárai egész bátran és a biztos remény fejében mentek hozzá szabadalmaik megerősítését kérni, amit Csák Máté a legnagyobbbb készséggel teljesített. Történt pedig ez 1307-ben; a kiadott privilegium ekkép hangzik: „Mi Máté nádor, a hajdani Péter nádornak a fia, az utókornak ajánlva kijelentjük mindenkinek, akiket illet. Mindent magával ragad, s eltűnik a repülő idő, s nem engedi, hogy valaki bizonyos úton haladjon, azért a régieknek ügyekezete oda irányult, hogy minden viselt dolgot privilegiummal erősítsen meg. Jelentjük azért ezek folyamatában mindenkinek, hogy kedvelt férfaink t. i. Komárom városának ³³⁾ bírása és polgárai hozzánk járulva, elémutatták a boldog emlékezetű Máté nádornak szabadságukról kiállított privilegiumát és kértek bennünket, hogy szabadságukat méltóztassunk ami privilegiális levelünkkel megerősíteni. Mi megfontolva és elgondolva, hogy ők öröklési birtoklásból polgáraink, hajlottunk kéréseikre és könyörgéseikre, s őket, amily jó és hasznos szabadságban csak tehettük, megerősítettük. Amely dolognak örök emlékezetére és állandóságára ezen, jelen szabadalmat adjuk, pecsétünkkel megerősítve. Kelt Komáromban, a boldogságos Szűz Mária menybemenetelének vigiliáján, az Úrnak 1307. évében.“

Ez okmány már régen közkincsé vált; mert Fejér György a Codex Diplomaticus 22. kötetében közölte azt; de igen rosz-

³³⁾ Az eredetiben ekkép áll ez: *Judex Civitatis et universi hospites nec non Cives nostri de Kamarum*. Eszerint *Magyar Szulpicz*, ki azt írja, hogy nagyító üveggel sem találta ez okmányban a civitas szót, igen rosz nagyító üveggel bírhat; mert hisz ezt a szót minden olvasni tudó ember könnyen kisilabizálhatja szabad szemmel is.

szul másoltathatta le, mert sok tekintetben nem egyezik meg az eredetivel.

Így mindjárt az elején a következő kitételeket használja: „cuncta trahit secum uritque volubile tempus, cum per pacificationem contra curetur quaevis via“; az eredetiben ez a következőleg van kifejezve: „cuncta trahit secum, vertiturque volubile tempus, nec patitur certa currere quemque via.“ Majd így folytatja Fejér: „hinc antiquorum industria commendavit esse res gestas privilegio corroborandas,“ holott ez az eredetiben ekkép áll: „hinc antiquorum industria commendavit cunctas res gestas privilegio corroborare“ stb. Azonkívül a Máté nevet Péterrel cseréli fel.

Csák Máténak ezen szabadalomlevele unicumot képez, mert hasonló privilégiumot nem adott egy városnak sem; sőt adomány-levelet is csak egy-kettőt bírnak tőle. (Ilyen az 1318-ban kelt donatio, melynek értelmében Kis-Tapolcsány helységet Gyula grófnak ajándékozza hű szolgálatainak jutalmul.³⁴⁾ Komárom városának lakói meg is találták Csák Máténak e kiváló kegyét s híven ragaszkodtak hozzá mindaddig, míg körülményeik változta folytán más urat nem kényszerültek elismerni.

Csák Máté ugyanis, daczára, hogy uralmát fenn tudta tartani egész haláláig, Komáromot mégis elveszíté. Midőn ugyanis 1315-ben háborúba keveredvén János cseh királylyal, s hadaival Holics vára körül harczolt, itthon Károly király elfoglalá tőle Komáromot és Visegrádot Marcheus fiainak, Othmár, Péter, Fülöp és Mártonnak segélyével; kik, mivel a vár ostrománál vérök ontásával mutatták meg királyuk iránt való hűségöket, Károly 1317-ben nekik Nagy-Palugya falut adja.³⁵⁾

Komárom ez alkalommal Tamás, esztergomi érsek kezeibe került; Károly ugyanis még 1315-ben minden hozzátartozandóságaival együtt neki ajándékozta némi kárpótlásul, ama sok károkért és szenvedésért, melyekben Csák Máté, a hatalmas főúr részesíté. Megjegyzendő, hogy ez nem *ígéret* volt, —

³⁴⁾ Anjou-kori Okmánytár: Nagy Imre stb. 487. l.

³⁵⁾ Fejér: Cod. Dip. VIII. 2. 78. l.

mint a hogy *Magyary Szulpicz* írja,³⁶⁾ — hanem egyszerű adományozás, amely ezen szavakkal fejeztetik ki az okmányban: „noha ezen Tamás, (tisztelendő atyánk) hű szolgálatai által sokkal többet érdemelt meg; mégis azoknak némi viszonzásául Komárom várunkat, a várossal együtt (una cum civitate) a falvakat, birtokokat stb. . . ennek a Tamás érseknek és általa az ő esztergomi egyházának adjuk, ajándékozzuk és átengedjük örök joggal és visszavonhatlanul.³⁷⁾ Igéret csak anynyiban forog fent, hogy a király kötelezi magát ezen adományozást, (ha a megnevezett birtokok visszafoglaltatnak Mátétól) privilegialis levéllel megerősíteni, ami, mint tudjuk, 1317. aug. 2-án meg is történt. Ezeket tudva, nem vagyunk képesek megérteni, honnét olvasta ki Magyary az ilyen passusokat: „augustus 1-én *írásbeli igéretet tőn*, hogy Komárom vármegyét, Komárom községével, minden hozzátartozó jogokkal, jövedelmekkel és birtokkal egyetemben az érsekségnek adományozza.“ (Ha Magyary az erre vonatkozó okmányokba csak bele is nézett volna, úgy tudhatná, hogy ezeket nem ígérte, hanem megadta Károly.)

Tamás birtoklása 1320-ig tartott; ekkor ugyanis mind a megyéről, mind a vár építésére alkalmas Komáromról önkényt lemond, s kárpótlásul Barsmegyét kapja egy hontmegyei községgel.³⁸⁾

Az esztergomi érseknek tett adományozásnál sokkal nagyobb fontossággal bír ránk nézve Károly királynak egy másik okmánya, melyet 1331-ben adott ki, s melyben megerősíti Komárom szabadalmait. Ha ez okmány tartalmát közelebbről vizsgáljuk, okvetlenül belátjuk, hogy az, *Tamás* bán privilegiuma után iratott, amennyiben egytől egyig ugyanazon jogokkal foglalkozik, ugyanazokat erősíti meg, ugyanazt az adózást rendeli el, ugyanazt a terminust tűzi ki a fizetésre, s végül a szabadalmak felsorolásában is ugyanazt a rendet követi. Eszerint világos, hogy Komárom polgárai Tamás bán privilegiumát terjeszték Károly elé megerősítés végett, ki azt készséggel meg is tette.

³⁶⁾ Mikor lett Komárom várossá? Komáromi Lapok 5., 6., 7. sz.

³⁷⁾ *Fejér*. Cod. Dip. VIII. 2. 65—69. l.

³⁸⁾ U. o. 251—252. l.

Magyary Szulpicz többször idézett kis értekezésében ezt a Károly által adott privilegiumot igyekszik kiindulási pontul felvenni; s daczára, hogy ő maga is kénytelen bevallani, miszerint az Tamás báné alapján készült, mégis kimondja, hogy ennek az alapján fejlődött Komárom várossá; mert hisz „a későbbi uralkodók ezekre (t. i. Károly szabadalmaira) hivatkoznak, ezeket erősítik meg, s nem is módosultak (?) egész Mátyás koráig.“ Szép mondás, csak az egy hiányzik belőle, hogy Károly viszont Tamás bánét erősíti meg; eszerint, nem is lehet Károlyét kiindulási pontul venni, hanem Tamásét!

Ebben az okmányban tehát a komáromiak nem új szabadalmakat, hanem csak a régieknek megerősítését kapták; új az egészben csak annyi, hogy a már Béla királytól, valamint Tamás bántól nyert önálló bíraskodás részletesebben körülíratik, s kimondatik, hogy a főispán ne tekintse joghatósága alá tartozóknak a lakókat; ez azonban részben már Tamás bán alatt is így volt; amennyiben nem ítéltetvén felettük az alispán és a várnagy, eo ipso ki voltak véve a megye joghatósága alól. Különb, hogy a főispánnak az ilyen szabadalmak daczára is volt mindég befolyása a városra, azt Magyary is megengedi, ő maga irván, hogy valamint a várparancsnok, úgy „a nemes vármegye szintén joghatósága alá tartozónak tekintette a várost.“³⁹⁾ Irja pedig ezt a néhány száz esztendővel későbbi időről, midőn a város annyi új szabadalom birtokába jutott már.

A nagyobb vétségek megítélése, melyeknek eldöntésére egy város sem birt teljes joggal, Károly által a tárnokmesterre bizatik; természetes dolog, hogy az ilyenek elítélésére azelőtt sem volt joga a városnak, s így azelőtt is fensőbb forum döntött az ily ügyekben. A többi pontokban, sorban úgy, mint Tamás bán szabadalmában, a régi jogok erősítettnek meg: az adófizetés, a régi határidővel, a szabad végrendelkezés, a Vágon túli nádvágás és kaszálás, a szabad közlekedés szárazon és vizen, stb.

Károlynak ez okmányát 1382-ben Jakab városi bírónak és Lőrincznek kérelmére Mária királyné is megerősíti. E meg-

³⁹⁾ *Magyari Szulpicz: Rév-Komárom törekvései stb.* 7. l.

erősítő sorokkal s Károly okmányával 1386-ban megjelentek a komáromiak küldöttei Demjén városi bíró és Dénes úr vezetése alatt szt. Márton hegyén s alázatosan kérték az akkori főapátot: Istvánt, erősítené meg nekik szabadalmaikat; a főapát ezt, miután látta, hogy mind Károly, mind Mária privilegiuma teljes épségben van, szívesen megtette, s a fentjelzett évben, a két szabadalom szóról-szóra való idézése mellett kiadá a megerősítő sorokat. Minthogy az általa kiadott iratban mind a két fentjelzett okmány befoglaltatik, helyesnek véljük városunk e becses régiségét itt egész terjedelmében közölni:

„Conventus Monasterii Sancti Martini Sacri montis Pan-
noniae omnibus Cristiane fidei cultoribus pñtibus pariter et
futuris pñtem paginam intuentibus salutem in domino sempi-
ternem. Ad universorum notitiam tam praesentium, quam futu-
rorum harum serie volumus fieri manifestum, quod viri providi
et circumspecti Dominicus iudex et Dyonisius filii Laurentii
cives de Komáron coram nobis personaliter constituti suis et
universorum concivium ipsorum nominibus exhibuerunt nobis
quasdam litteras patentes serenissime principis domine Mariae
dei gratia regine Hungariae, Dalmatie, Croatiae etceterorum
illustris, majori ejusdem sigillo consignatus sanas et integras
petentes nos cum instantia ut quia ipsas ad quaevis loca non
esset tutum deferre, ideo ipsas praesentibus nostris litteris
privilegialibus inseri et transsummi facere dignaremur, qua-
rum tenor talis est:

Nos Maria dei gratia regina Hungariae, Dalmatiae, Cro-
atiae ect. memoriae commendantes tenore praesentium signifi-
camus, quibus expedit universis, quod felicitis recordationis
condam serenissimo principe Deo Ludovico rege Hungariae,
Poloniae, Dalmatiae ect. genitore nostro carissimo nutu divino
absque Herede sexus masculini de medio sublato, nobisque
jure geniturae solum regiminis dicti genitoris nostri divina
volente clementia feliciter adeptis, Jacobus filius Ivan Iudex,
ac Laurentius filius Dominici Juratus Cives Civitatis nostrae de
Komaron, suis ac universorum Civium et hospitum nostrorum
de eadem in personis, ad nostrae serenitatis veniendo prae-
sentiam exhibuerunt, nobis quasdam litteras patentes, quon-
dam serenissimi principis domini Karoli regis Hungariae

felicis recordationis avi nostri carissimi majori et ultimo suo sigillo consignatas, quae tamen propter malam earundem conservationem aliquali in dicto suo sigillo defectum patiebantur, super libertate ipsorum confectas, tenoris infrascripti, supplicantes nostrae majestati humiliter et devote, ut easdem ratas et acceptas habendo ac praesentibus inseri verbotenus faciendo pro dictis Civibus et hospitibus nostris ac eorundem posteritibus universis dignaremur confirmare quarum tenor talis est.

Nos Karolus, dei gratia Rex Hungariae significamus tenore praesentium, quibus expedit universis, quia gloria principis in multitudine populorum solet decorari, idem princeps eos clipeo defensionis et libertatum gratia debet confovere, ut hoc visu, numero semper et facultatibus augeantur. Nos huius consideratione inducti volentes Civitatem nostram Komaromiensem populosam efficere, et populorum multitudine decorare, populis et civibus dictare, civitatis nostrae hanc gratiam et libertatem specialem duximus concedendam, ut ipsos nullus Comes Komaromiensis, vel Castellanus Castri eiusdem loci pro tempore constitutus, vel constituendus, in quibus libet causis et earum articulis audiat vel praesumpmant judicare, nec ad praesentiam eorum debeant evocari, sed omnes causas, inter ipsos ortas villicus ipsorum, per ipsos praefectus, possit judicare. Si vero Villicus eorum, propter causae arduitatem, ad hoc non sufficeret, tunc ad nostram praesentiam, vel prout expedit, magistri tavernicorum nostrorum dictae causae evocentur judicandae, propterea de singulis curiis, seu integris mansionibus, eorum dimidium fertonem pro terragio cum denariis consvetis, in duobus terminis, videlicet dimidietatem in octavis beati Georgii martyris, et aliam dimidietatem in octavis beati Michaelis archangeli solvere teneantur, Annuimus etiam eisdem, ut quicumque ex ipsis sine herede decesserint, nihil de bonis eorum cuique invite vel nomine debiti dare teneantur; sed quicumque voluerint liberam habeant legandi bona sua universa facultatem. Concessimus etiam, ut ipsi, ultra fluvium Waagh fena et arundines, pro utilitate eorum propria liberam habeant falcandi facultatem. Praesertim volumus, ut nullus Castellorum vel Comitum de Komárom ipsos in legationibus suis procedere, compellere possint, nec nomine cursoris ipsos no-

minare. Item volumus, ut cum omnibus rebus, et quibuslibet mercibus ipsorum, ubique in regno nostro, tam in aquis, quam in terris libere et sine impedimento procedere possint, nostra autoritate mediante. Igitur volumus, et vobis universis, honores regni nostri tenentibus, et specialiter comiti, Komaromensi firmiter praecipimus per praesentes, quatenus praedictos cives et populos nostros de Komarum, contra huiusmodi libertatem ipsorum, per nos eis concessam, nulla tenus ullo unquam tempore, praesummatis molestare, sed praedicta gratia nostra eis facta, eosdem permittatis gratulari. Datum in Wyssegrad in octavis beati Michaelis Archangeli, Anno domini millesimo tercentesimo tricesimo primo.

Nos igitur humillimis et devotis supplicationibus praefatorum fidelium Civium nostrorum Jacobi Judicis et Laurentii et e dicta Komarum nominibus, quibus super nostrae, per ipsos porrectis majestati Reginali benignitate inclinatae, praefatas litteras dicti quondam domini Karoli regis avi nostri carissimi, praesentibus verbo tenus insertas, ac libertates in eisdem contentas, et expressas acceptamus, approbamus et ratificamus, ac pro praedictis Civibus et hospitibus nostris, eorumque posteris, perpetuo valere confirmamus, harum nostrarum testimonio litterarum. Datum Budae in festo beati Joannis apostoli et evangelista, Anno domini millesimo tercentesimo octuagesimo secundo.

Nos itaque iustis et legitimis petitionibus praenominatorum Dominici ac Dyonisii civium de Komarum, favorabiliter inclinati, praefatas litteras serenissimae principis dominae Mariae Reginae suprascriptae, praesentibus de verbo ad verbum, nihil addendo, nec aliquid minuendo inseri fecimus et transumptis uberiores rei ad cautelam. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes eisdem concessimus pendentis et authentici nostri sigilli munimine roboratus. Datum tertio die festi beati Michaelis archangeli. Anno domini millesimo tercentesimo octuagesimo octavo. Venerabilibus et religiosis viris fratribus dno Stefano abbate domino et praelato nostro, Demetrio priore, Petro custode, Jacobo cantore, Egidio praeposito, ceterisque fratribus deo iugiter in praefato Monasterio, famulantibus.

IV.

Királyi szabadalmak 1745-ig.

A tizenötödik században Zsigmond uralkodása alatt, új korszak nyílik Komárom város történetében. Zsigmond ugyanis egyike volt azon fejedelmeknek, kik az oligarchák túlkapásai ellen a városok lakóiban kerestek menedéket; e célból minden kitelhető módon igyekezett a városok emelkedését elősegíteni, adómentességet biztosított számukra; megadta nekik a vérhatalmi jogot, behozta a czéhrendszert, a városoknak az országgyűlésen való képviseltetését; kötelezte a nemeseket résztvenni a város terheiben, stb.

Ismerve a királynak e tekintetben való liberalitását, Komárom bölcs előjárói *Miklós* az okos és vigyázó bíró, továbbá *László* esküdt vezérlete csakhamar megjelentek a király előtt, alázattal kérvén szabadalmaik megerősítését.

1401-ben Zsigmond meg is erősíté neje Mária és elődjei által Komárom városának adott szabadalmakat, szóról szóra idézvén Károly és Mária privilegiumát.¹⁾

Új ez okmányban nem foglaltatik semmi; azért nem is foglalkozunk vele bővebben, hanem áttérünk Zsigmondnak másik, 1411-ben kiadott oklevelére; mely, minthogy *felmenti Komárom városát az adótól, szabad menetet (salvus conductus) enged a lakóknak szárazon és vizen, s a lakóknak mind személyükre mind vagyonukra nézve — bármily természetűek is azok, — teljes adómentességet biztosít*, kiváló figyelmet érdemel; annál inkább, minthogy ez új szabadalmak által lényeges változás állt be Komárom beléletében.

Az új szabadalmak ugyanis, melyek adómentességet biztosítanak a polgárok számára, de meg az 1405-ben Budán al-

¹⁾ Az okmány kelte: Buda függ. pecséttel. Hiteles másolatban meg van *Szinnyei* úr birtokában.

kotott törvények is, melyek kényszerítik a nemeseket (mint városi lakókat) a közterhekben résztvenni, közelebbi érintkezésbe hozzák a nemesi és polgári rendet, s egy szerves egésszé tévők azokat; s csak most, midőn a nemések megelégedve a polgári jogokkal is, elegyedtek a városi közönséget alkotó elemekkel, lehetett szó a tulajdonképeni városi életről, mely ezek szerint mindinkább demokratikus színezetet vett fel, megmutatván ez által is, hogy a hazai városok szervezete nem a római municipiumok intézményeinek örököse, hanem az állami és társadalmi viszonyok kifolyása.

Kétségtelen, hogy Komárom emelkedésére és lakóinak jólétére nagy befolyással volt Zsigmond szabadalma, annál inkább minthogy az utána következő királyok irányadóul vették fel azt, s rendesen meg is erősítették. Különben a királynak úgy is az volt célja hogy, — amint az okmányban is írja — Komárom városa e bővebb ajándék által minél jobban virágozzék a királyi ház dicsőségére.

De lássuk magát az okmányt, mely magyar fordításban ekkép hangzik:

„Zsigmond, Isten kegyelméből Magyarország királya, stb . . . Erősödik a kormány, nagyobbodik a birodalom, megszilárdul az uralom tiszte; a királyi városok, a polgárok és lakók bőségével ékesítve és gazdagítva a szabadalmaknak kiváló s folytonos növekedése fölött örvendhetnek. Ezek folytán mind most, mind a jövőben tudtára akarjuk adni mindenkinék, hogy híveink, Sebestyén fia és György, ki Kofnak (Kos?) nevezetik, mint komáromi polgárok, az egész polgárság és lakosság nevében fenségünk színe elé járulva, elémutatták országaink boldog emlékezetű s általunk rendkívül kedvelt királynéjának Máriának patenslevelét, mely ugyanannak hiteles pecsétével megerősítve, magában foglalja a boldog emlékezetű Károlynak, Magyarország királyának szabadalmait is, melyek általa e város polgárainak adattak az alább következő tartalommal. Alázatosan és megadólag könyörögvén tehát ők, hogy Mária királynénak fentjelzett levelét, illetve annak egész tartalmát, záradékait és pontjait, jogosaknak, kedveseknek és elfogadottnak tekintve, méltóztatnók azokat a nevezett Komárom lakói, azok összes utódai és örökösei számára egyenkint és

összesen, privilegialis levelünkkel mint örökké érvényeseket megerősíteni. A jelzett szabadalmaknak foglalatja ez: . . . Itt következik aztán Mária és Károly privilegiumának megerősítése, mely után ekkép folytattatik az okmány: „*hogy pedig nevezett Komárom városunk polgárai és lakói annál nagyobb kényelemben birjanak a mi fenségünk iránt való hűségben nevezkedni, minél nagyobb előjogokkal vannak megáldva, nevezett városunk említett szabadalmaihoz bőségesebb ajándékképp adjuk, s a polgároknak és lakóknak kivétel nélkül megengedjük, hogy ezután Komárom városunk polgárai, hospesei és minden lakói az összes adófizetéstől, melyet személyünk után úgy, mint mindenféle vagyonuk, szerzeményük és birtokuk után királyi adóképp fizetni szoktak, teljesen és örök időkre mentek legyenek és az ilyen adófizetésre senki által semmi módon semmiféle időben ne kényszeríttessenek.*“²⁾

Következnek ezután az aláírások és a kelet (Buda); az okmány függő pecséttel van ellátva. Az eredeti tönkre ment állapotban a komáromi városi levéltárban van.

Zsigmond király uralkodása az adott szabadalmaktól eltekintve is kiváló érdeklődéssel bír ránk nézve; ő ugyanis Komárom-megye egyik mezővárosát tevéen mulatóhelyévé, hosszabb időn át tartózkodott városunk vidékén, s megyénknek, illetve Tata városának európai fontosságú ügyek elintézése által világtörténeti fontosságot szerezvén, Komáromnak is, melynek Tata úgyszólván csak elővárát képezé,³⁾ s melylyel története a legszorosabb összefüggésben volt, kiváló szerepet juttatott, s nevét az itt megfordult számtalan idegen messze földre elvivé. Ugyanis a politikai ügyekben Zsigmondhoz jött fejedelmek, herczegek, grófok, királyi és pápai követek rendesen Komáromot is meglátogatták, s átutaztokban gyakran több napig is időztek nálunk, nagyban élénkítvén jelenlétükkel a várost.

A hírneves vendégek közt, kik ez időtájt Komáromot

²⁾ *Magyary Szulpicz* ama mondása, hogy Komárom szabadalmai Károly után nem változtak Mátyásig, sőt nem is *módosultak*; mert a későbbi királyok Károlyéra hivatkoznak, s azt erősítik meg; azt hisszük, eléggé fölületesnek, s igazsággal meg nem egyezőnek mondható ez okmány közlése után.

³⁾ *Wenczel Gusztáv*: Tata fénykora.

meglátogatták, vagy rajta keresztülutaztak, találjuk Frigyes választó fejedelmet (Friedrich der streitbare), VIII. Eriket, az egyesült skandináviai országok királyát, ki közel félévig tartózkodott hazánkban, azután a husziták követeit Csehországból, számos magyar püspököt és főurat.

Zsigmond király 1436. június közepe táján politikai ügyek elintézése végett Csehországba távozván, hazánkba többé vissza nem tért; mert 1437. decz. 9-én Znaimban meghalt.⁴⁾ Halála nagy csapás volt a városokra, melyeknek ő mindenkor a legnagyobb támogatója volt; s különösen Tatának és Komáromnak volt oka a gyászra; mert mindkettő gondos védnökét veszíté el benne.

Utódának: Albertnek rövid uralkodása semmi nyomot sem hagyott maga után Komárom történetében.

Csak Albert halála után derül ismét némi világ városunkra Erzsébet királynénak Komáromba való költözése által. Erzsébet ugyanis hogy a királyságot Ulászló ellenében a maga, illetőleg születendő gyermeke számára megtarthassa, Fridrik német császárnál keresett oltalmat; e célból Czille tanácsára Pozsonyba készült utazni, de Komáromban megállapodott s a várban vett magának szállást.

Alig pihente ki Erzsébet az út fáradalmait, midőn egyik szép udvarhölgyét, Kottaner Ilonát, Visegrádra küldte vissza a szt. koronáért, aki is azt febr. 20-án szekrényéből lopva kivevén, Komáromba hozta.

Tekintve a rendkívüli tiszteletet s kegyeletet, amelylyel a nemzet szt. István koronája iránt viseltetett, s amelynek visszaszerzéseért gyakran véres háborúba keveredett, könnyű belátni, hogy a koronának az elrablása nem valami csekély jelentőségű esemény volt, annál is inkább, mivel ennek később gyászos következményei lettek; azért kiált fel egyik írónk oly elkeseredetten ez alkalommal: „O sortem Sacrae coronae miserandam! quis enim non commisereatur? et doleat? astu

⁴⁾ Zsigmond korából még egy okmány nyúl birunk a már említettek kivül; ugyanis 1404. a győri káptalan kiadja felvalló levelét a Bene család kihaltával Bene másképp Telekföldjének a Farkas család részére tett adományozásról. (Buda. f. p.)

foemineo Regni sacrum insigne auferri, rapi! ac indignae aniculae sinu occultare!“⁵⁾

Miután Erzsébet királyné a korona birtokába jutott, elhagyni készült Komáromot, és febr. 22-én már készen is volt minden az útra, midőn a királyné szülése lehetetlenné tette az utazást. A kis királyfinak, Lászlónak, megkeresztelése nagy fénynyel ment végbe nagyszámú idegen jelenlétében. A szertartásokat maga az esztergomi érsek, Szécsy Dénes végezte.⁶⁾ A város ünnepi színbe öltözött; ősi szokás szerint népiünnep rendeztetett, melyen az amúgy is pezsgő vígságot még jobban élénkítette a folyton érkező követségek és üdvözlők serege.

E zajos élénkség még több hónapon át tartott, amennyiben az új királyfi születésével beállt választási zavarok nagyrészt Komáromban intéztettek el. Itt kezdette meg Erzsébet újból a Fridrikkel való megszakadt szövetkezést; itt tépte szét az Ulászló által küldött szerződési okmányokat; itt fogatta el Ulászló király követeit, Marczaly Imrét és Tallóczy Matkó horvát bánt. Innét küldte Lengyelországba a követségeket a választás megsemmisítésére. Csak midőn Ulászlónak Magyarországra jöveteléről értesült, hagyta el Komáromot, a hozzá szító nagyszámú főurakkal együtt, kik mindeddig városunkban laktak, s akik között legnevezetesebbek voltak: az esztergomi érsek, a veszprémi és győri püspökök, Ozilley Ulrik, Ujlaky Miklós, Tamássy László és Henrik, Kanizsay László, Széchy Tamás, Frangepán Bertalan, stb.⁷⁾

Erzsébetnek e majdnem négy havi itt tartózkodása, a koronának a várba hozatala, a királyválasztási zavarok elintézése, a nagyszámú fényűző főurak itt időzése kiváló élénkséget kölcsönöz Komáromnak, s ez időt bátran sorozhatjuk városunk történetének szebb napjai közé.

Ulászló király halála után, *Hunyady János* kormányzó-

⁵⁾ De Ortu sacrae Coronae. 1652.

⁶⁾ A kassai székesegyházban ma is olvashatók a László király születésére vonatkozó következő sorok: Anno Domini MCCCCXL. In die cathedrae Beati Petri apostoli circa auroram in castro Comarom ex praeclarisaima regum prosapia natus est princeps gloriosissimus Dominus Ladislaus etc.

⁷⁾ *Turóczy J.* Hungaria suis cum regibus IV. cap. 29.

sága alá került az ország, az ő böles kormányja alatt szintén nyert Komárom privilegiumot, mely habár csak a Mária és Károly által adottaknak megerősítése,⁸⁾ mégis kiváló fontossággal bír ránk nézve; mert kézzel fogható bizonyítékát adja amaz érdeklődésnek, melylyel a nagy hős városunk iránt viseltetett.

V. László, Komárom szülötte, kerülván a trónra, a város okos és szemfüles előjárói mindjárt belátták, hogy most kiváló alkalom kínálkozik privilegiumszerzésre; mert csak említeniök kell, hogy a király szülővárosának polgárai esedeznek védelemért, s a lelkes ifjú király bizonyára mindent meg fog tenni érdekükben. Hogy számításukban nem csalatkoztak, eléggé mutatja az, miszerint rövid idő alatt hét szabadalom-levelet nyert Komárom Lászlótól, melyek ekkép következnek időrendben egymásután:

1453-ban László megerősíti Zsigmond és Mária szabadalmait. (Bécs. függ. pecs. vár. levéltár.)

1453-ban megerősíti Komárom szabadalmait s parancsolja gróf Zeech várkapitánynak, miszerint ne tűrje és engedje, hogy e város polgárai régi kiváltságaikban, különösen pedig a vásári, rév- és vámjövendelmekben háboríttassanak.⁹⁾

1453. László megtiltja minden községnek, adó- és vámszedőknek, miszerint Komárom városát kiváltságai ellenére terheljék.¹⁰⁾

1453. megtiltja minden tisztségnek és törvényhatóságnak, hogy Komárom város polgárait befogják, háborgassák, vagy fölöttük ítéletet mondjanak, megtiltja, hogy ügyeik felett idegen bírák ítéljenek, parancsolja, hogy saját bírójuk alatt álljanak.¹¹⁾

1455. László megerősíti Zsigmond királynak Beneföldre vonatkozó ajándéklevelét a komáromi Farkas-család javára.¹²⁾

1456-ban László felmenti Komárom királyi várost minden vám és révadó alól.¹³⁾

⁸⁾ A saját és Albert király fia, László nevében. (Városi levéltár.)

⁹⁾ Bécs nyom. pecséttel. Eredetije a városi levéltárban.

¹⁰⁾ Bécs nyom. pecs. U. o.

¹¹⁾ Bécs nyom. pecs. U. o.

¹²⁾ Bécs függ. pecs. U. o.

¹³⁾ Buda nyom. pecs. U. o.

1457-ben megerősíti Komárom kir. szabadalmazott város régi privilegiumait, s tilt mindeneket őket sarczolni.¹⁴⁾

László halála után. Mátyás királyban szintén hatalmas védőre találtak a komáromiak; a jeles uralkodó ugyanis a városunkról való kiváló gondoskodásban, valamint új szabadalmak adásában épen nem maradt mögötte Lászlónak, sőt több tekintetben fel is múlta őt.

Biztos adataink szerint Mátyás király 1465-ben volt először Komáromban.

Midőn ugyanis az ország éjszak-nyugoti részeit háborgató csehek ellen indult, hadseregét Komáromnál vezette át a Duna balpartjára. Az átszállítást nagyrészt komáromi hajósok eszközölték naszádaikkal; az előljáróság pedig kapva a jó alkalmon, megkérte a királyt a város szabadalmainak megerősítésére. Mátyás készséggel hajolt kérésükre, s még ugyanazon évben szabad menetet enged Komárom lakóinak szárazon és vizen; eltiltja tőlük az adó- és vámszedőket, s megparancsolja, hogy az esztergomi és budai vámosok ne merészeljenek a lakóktól vámot szedni. (Buda függ. pecséttel.)¹⁵⁾

Ugyancsak 1465-ben adta ki ama privilegiumot is, melyben *Patkó János* főbíró, *Literati Sebestyén* és *Mihály* komáromi polgárok kérésére megerősíti Zsigmond királynak 1411-ben Komárom részére adott kiváltságait, melyek szerint e város polgárai minden teher alól felmentetnek.¹⁶⁾

1470-ben Mátyás ismételten eltilt mindenkit, hogy Komárom lakóitól, az általa adott s részben megerősített kiváltságok daczára adót szedjen.¹⁷⁾

1489-ben végre Mátyás a Wárkezen nevű Komárom melletti területet ajándékozta a földekben szűkölködő község részére, hozzáadván az e birtokhoz kötött jogokat, jövedelmeket, szántóföldeket, mezőket, stb. Városunk gazdasági viszonyaira döntő befolyással volt ez adomány; mert az amúgy is csekély

¹⁴⁾ Buda nyom. pecs. U. o.

¹⁵⁾ Buda függ. pecs. városi levéltár. Ezt megelőzőleg szintén 1465-ben még egy okmányt adott ki, melyben felmentette a lakókat a vám- és révadótól.

¹⁶⁾ Buda függ. pecs. U. o.

¹⁷⁾ Buda nyom. pecs. U. o.

jövedelmekkel bíró község e nagy darab földben, melyen csak a nádvágás és kaszálás másfélezer forint jövedelmet hozott, költségei fedezésére megnyerte a biztosítékot.¹⁸⁾

De Mátyás nemcsak privilegiumokkal, hanem építkezésekkel is emelte a város méltóságát. Tudjuk, hogy miután a Traguri Jakab és Averolini Gáspár által épített fényes tatai vár elkészült, a király a Tata és Komárom közt fekvő vidéket, hogy úgy mondjuk, egy nagy kertté alakította, s magát Komáromot is, mint Heltai mondja: „igen szépen megépítteté vala.“ Ó-Szögnynél a régi Brigetium helyén a rómaiak emlékére telepítvényt alapított „Latinae gentis Colonia“ néven.¹⁹⁾

A komáromi várat teljesen helyreállíttatá, s részben új épületekkel is díszíté. A Vág és Duna összefolyásánál pedig gyönyörű sétatért alakított. Itt Komáromnál állomásozott ama sokat emlegetett díszhajó is, (a velencei doge-hajótól Bucen-taurusnak neveztetve) színarannyal bevonva, s a legdrágább szőnyegekkel ékesítve; férfiak s nők számára külön alvó-, étkezőtermekkel, társalkodó szobákkal, minden pillanatban készen az udvar számára a Dunán teendő kirándulásokra s másféle mulatozásokra.²⁰⁾

Hogy Mátyás király említett komáromi építkezése nem a mesék országába tartozik. azt világosan be lehet bizonyítani; amennyiben oly nagyszámu író tesz róla említést, (egykorúak úgy mint későbbiek) annyiszor hozzák azt fel,²¹⁾ hogy lehetetlen annak elhíhetőségében kételkednünk, annyival kevésbé, mint-hogy több okmánnyal is támogathatjuk annak valódiságát.

Hogy Mátyás szerette Komáromot, s szívből óhajtá felvirágzását, azt megmutatta a vár-földe ajándékozása által, de

¹⁸⁾ Komárom (Datum in Castro ejusdem oppidi nostri Komáromiensi) nyom. pecs. U. o.

¹⁹⁾ Bonfinius: Rerum Ungaricarum Decades. 633. l.

²⁰⁾ U. o. Paulo supra ad caput insulae Comarom conspicitur spatii sane laxioris, cui subdivalia patentiora, capaciora, triclinia et diversa ubique loquaria gravissime quidem impensa constructa Bucen-taurus ad velificandum Danubium ex ligno constructus, in atriis simulacrum ubi triclinium, procynthon, ubi andronicon et gynaceum inter puppim et proram late compactum, etc.

²¹⁾ Elég lesz Csánky, Wenzel, Szatmáry, Hübner, Szaller, Pray, Katona, Thúróczy, Heltai, Bonfin stb. munkáira hivatkoznunk.

meg azáltal is, hogy többször, (még pedig huzamosabb ideig) mulatott itt nagyszámú kíséretével együtt; így 1489-ben is a komáromi várban találjuk őt, s itt adta ki a fentemlített adománylevelet, s más több okmányt is. Nem tételezhetjük fel a kiváló műízlését, s a fényűzést kedvelő királyról, hogy ama régi rosz váracskában lakott, mely még az Árpádok korában épült, s mely azóta legfőlebb csak javításban részesült, s a királyi udvar elszállásolására nem igen volt képes, már pedig, hogy ekkor a vár képes volt az egész udvar befogadására, azt Mátyás itt tartózkodásán kívül bizonyítja, az 1510-iki rendkívül népes országgyűlés itteni folytatása is Ulászló király személyes vezetése alatt. De meg nem is kell oly messze mennünk, Mátyás halála után Beatrix özvegy királyné Komáromba jött és itt, e kedvelt helyen tölté gyásznapjait, sőt itt adta ki az országgyűlést összehívó következő meghívó levelet ²²⁾:

Beatrix Regina Hungariae ect.

Prudentes et circumspecti fideles, amiciq nobis dilecti.

Tametsi obitum serenissimi et gratiosissimi Domini nostri Regis felicis memoriae vos jam audivisse non dubitamus, tamen visum Nobis extitit, ut Nos quoque de hoc vos certiores faciamus. Sciatis itaque, quod sua Mattas feria tertia proxima post Dominicam Palmarum debitum Carnis (quod certe dolenter cum lacrymis referimus) Vienna persolvit. Ne igitur Regnum hoc Principe sit orbato, aliquod incommodum aut detrimentum patratur, nihil solubrius, nihil etiam magis necessarium esse hoc tempore existimavimus, quam de novo rege et Principe quam primum providere; pro hujus electione Diaetam quandam generalem a dato praesentium computando, ad unum integrum mensem, in Campo Pestiensis vulgariter Rákos appellato, veluti tunc Dominis Praelatis et Baronibus, caeterisq Regnicolis visum fuerit, de vetusto regni more celebrandam instituimus. Cum itaque vos pars et membrum ejusdem Regni sitis, magni interest, ut et vos in ea ipsa electione per modum certorum ex vobis adsitis, et ad id vota quoque vestra concurrant. Proinde vos rogamus, hortamur et requirimus ut ad

²²⁾ *Eperjes* város levéltárában levő eredetinek hiteles másolata után közöljük ez okmányt; a keletet illetőleg némileg érthetetlen.

hujusmodi electionem ipsius novi Domini et Regis ad tempus praefixum semota omni occasione, quatuor de medio vestri, cum plena vestro facultate et potestate mittatis, ut isthic pari voluntate et unanimi voto novum Regem, novum item Dominum et Principem eligamus. Datum in *Komarum* Sabbatho proxima ante Dominicam Quasimodo. Anno domini 1491. (?)

Mindezek szintén amellelt szólnak, hogy Mátyás a komáromi várat kellő díszszel építteté fel, s a környék szépítése által is emelve annak külső díszét, királyi tartózkodásra alkalmas helylyé tevő azt.

Egyébként építkezéseinek későbbi sorsáról is biztos adataink vannak.

Midőn ugyanis Ferdinánd 1527-ben elfoglalá Komáromot, Mátyás király épületei nagyrészt tönkrementek a kemény ostrom alatt. A lerombolt részek nyers anyagát felhasználták azután az 1550-ki építkezéseknél; csak az egyik szilárd épületrész hagyatott meg, mely átalakítva ma is fentáll, s egyik hatalmas tracéját képezi az „öreg“ várnak.²³⁾

Kétségkívül Komárom lakói nagy hálával tartoztak Mátyásnak a városról való atyai gondoskodása, s a polgárság anyagi jólétét előmozdítani igyekvő szabadalmi miatt. S valóban a lakók nem egyszer adák törhetlen hűségük és szeretetük jelét a király nagyrabecsült személye iránt! Nem egyszer igyekeztek meghálálni s szeretettel viszonzni ama jószágot, melylyel a király őket elárasztá.

E szeretet legmeghatóbb módon jelentkezett Mátyás halálakor. Midőn ugyanis a drága hamvakat Bodó Gáspár felügyelete alatt, Komárom mellett szállítanák Bécsből Budára, az egész város kicsinyje-nagyja kivonult a Duna partjára, s könnytelt szemekkel nézték férfiak és nők egyaránt a gyászleppellel bevont koporsót, mely a haza szebb jövőjét s az ő szép reményeiket egyaránt magába zárta.

²³⁾ *Vertheidigungs-Instandsetzung der Festung Komorn* írója is Mátyás korára teszi az öreg vár e szárnyának keletkeztét; sőt szerinte vannak írók, kik az egész öreg vár építését Mátyásnak, s csak ugyanannak kijavítását tulajdonítják I. Ferdinándnak; s ő maga is ekkép ír: „*Ferdinánd I. liess den jetzt unter dem Namen Alte-Festung bekannten Theil erneuern.*“

Az erő és fény, mely hazánkat Mátyás király alatt környezé, letűnt századokra annak halála után. A gyászos korszak, mely ezután következett, csak nyomort, kétségbeesést s békét nem ismerő szakadatlan küzdelmet szült. A török folyamatos terjedése, a dämagogia véres küzdelmei, s a trón körüli zavarok mind egybeműködtek a fenyegetett nemzeti szabadság megdöntésére; hozzá még a gyenge és gyáva Ulászló s Lajos alatt az olygarcháknak kicsapongásai valóságos anarchiává fajultak. Ily sanyarú viszonyok között természetesen nem csoda, hogy mindenfelé az országban hanyatlásra találunk.

Szerencsére Komárom kedvező fekvésénél fogva némileg meg volt védve a kor küzdelmeitől, s így a sok ellentétes érdek zavaros küzdelmei között is volt mindenkor annyi ereje, hogy az eddig szerzett vívmányait, s nagyszabású privilegiumait meg tudta védeni, amire különben rendkívüli szüksége volt a bekövetkezett elnyomatás és üldöztetés szomorú napjaiban.

A Jagellok közül először is Ulászlóval kell foglalkoznunk, ki daczára hogy a városok ellen már ekkor mutatkozott némi ellenszenv,²⁴⁾ mégis megerősíti Komárom szabadalmait; még pedig 1492-ben Mátyás, László, Zsigmond és Mária kiváltságos leveleit, majd rövid időközzel ezután Mátyásnak a vár-földre vonatkozó adománylevelét.²⁵⁾ 1513-ban pedig meghagyja podmáni Podmaniczky István nyitrai püspöknek, miszerint vámosainak, adószedőinek és egyéb tisztjeinek parancsolja meg, hogy Komárom kiváltságos lakóit vámokkal és egyéb adókkal ne terheljék.

Ulászló uralkodása idejéből kiválólág fontos ránk nézve az 1510. év. A király ugyanis ez évben az országban uralkodó ragályos járvány miatt a kevésbé veszélyeztetett Tatára hirdetett országgyűlést; mivel azonban nemsokára itt is mutatkozni kezdett az epidemia, augusztus 14-én Komáromba tette azt át, hova őt a főurak s az idegen követek nagyrésze

²⁴⁾ A Decr. III. art. 39. pontja szerint Ulászló alatt szűnt meg Visegrád is város lenni.

²⁵⁾ Mindkettőnek kelte Buda. függ. pecs. Eredetiek a városi levéltárban vannak. 1499-ből is bírunk egy Komáromra vonatkozó okmányt, melyben Literati Benedek a budai káptalan előtt felvallja Bene pusztá felerészét Tor Ferencznek. (F. p.)

is követte, köztük De Grassis Achilles, II. Gyula pápa követe, a francia s lengyel királyok követei, a római császár megbízottja, Bakács Tamás esztergomi bibornok-érsek, Perényi Imre, Széchy stb.

Ez volt az utolsó fejedelmi tartózkodás a komáromi várban, ez is csak rövid néhány napig tartott; mert augusztus 30-án már Nyitrára távozott a király s az országgyűlés néhány heves vita után széteszlott. Különb en e körülmény is csak azt bizonyítja, hogy Komárom még ekkor képes volt egy népesnek mondható országgyűlés tagjait a királylyal együtt hosszabb időre is befogadni.

Ulászló utódáról, a gyászos sorsú Lajos királyról felemlíthetjük, hogy ő két oklevelet állított ki Komárom szabadalmának megerősítéséről.

Az elsőben királyi elődei szabadalmait hagyja jóvá;²⁶⁾ a másodikban eltilt minden adó- és vámszedőt, várost és községet, egyes nemeseket Komárom kir. város polgárainak sarczolásától és adóztatásától.²⁷⁾

Ugyancsak Lajos alatt rendeltetett el az 1518. évi 14. törvényczikk értelmében, hogy mind a komáromi, mind a tatái vár jövedelmei a királyi konyha eltartására fordíttassék.²⁸⁾

A szerencsétlen mohácsi vész utáni időszakban bizonyos ellenszenv kezd lábra kapni a városi kiváltságadás ellen; maguk a rendek is többször tanácskoztak ez ügyben s amennyire lehetett, korlátozták a királynak e tekintetben szokásos liberalitását. Így 1542-ben a 33. articulus értelmében elvétellett a királynak ama joga, hogy a városoknak jószágot adhatott, sőt ugyane törvény értelmében az is elhatározottatott, hogy a legutóbb adott birtokok visszavétenessenek a városoktól.

Az 1549-ki törvény 15. pontja pedig már azt rendeli el, hogy a városok csak annyiban tartassanak meg régi jogaikban, amennyiben azok nem ellenkeznek a nemesi kiváltságokkal.

²⁶⁾ 1518. Buda függ. pecs. Eredetije a városi levéltárban.

²⁷⁾ 1518. Buda nyom. pecs. u. o.

²⁸⁾ „Pro sustentatione et conservatione coquinae Regalis ad manus provisoris Budensis assignantur.

Az 1687. art. 17. szerint viszont határozatba ment, hogy a szabad kir. városok száma ok nélkül ne szaporíttassék.²⁹⁾

Mindezen törvények épen nem akadályozák a mohácsi vész után uralkodott királyokat, hogy meg ne erősítsék Komárom régi és újabb kiváltságait, épen nem akadályozák abban, hogy jóvá ne hagyják Mátyás királynak már említett birtokadományozását! Világosan ki fog ez tűnni, ha idézzük ez okmányokat, melyek időrendben ekkép következnek:

1538-ban Ferdinánd megerősíti a Lajos, Ulászló, Mátyás, Zsigmond és Mária által adott szabadalmakat. (Bécs függ. pecs.)

1548. Ferdinánd Komárom város polgárainak folyamodványára eltiltja a győri, pápai s egyéb vám- és adószedőket e város polgáraitól adót és vámot szedni, vagy őket bármi módon terhelni. (Pozsony nyom. pecs.)

1560. Ferdinánd újból megparancsolta az összes törvényhatóságoknak, vám és adószedőknek, miszerint Komárom város polgárait terhelni, tőlük adót vagy vámot szedni ne merjenek. (Bécs nyom. pecs.)

1576. Miksa megerősíti az összes eddigi királyoktól nyert szabadalmakat. (Bécs függ. pecs.)

1578-ban már Rudolf erősíti meg ugyanazokat.

1580. Radeci István egri püspök, ő felsége távollétében kir. helytartó, Rudolf nevében a komáromi Farkas család kihaltával Telek, máskép Bene földjét Komárom városának adományozza. (Pozsony nyom. pecs.)

1602. Rudolf király eltiltja a megye Tisztjeit s a komáromi várparancsnokot Komárom város lakóinak megadóztatásától. (Prága nyom. pecs.)

1602. Mátyás főherczeg megtiltja a megye ispánjának és a várkapitánynak, Komárom város polgárainak megadóztatását; megparancsolja, hogy e városnak régibb szabadalmait tiszteletben tartsák. (Pozsony nyom. pecs.)

1605. Mátyás a katonai rendnek és a tiszteknek megtiltja, hogy Komárom lakóit adóval megsarczolják, utasítván őket a város szabadalmainak megfigyelésére. (Bécs nyom. pecs.)

²⁹⁾ E határozat később még többször megújított.

1609. II. Mátyás király megerősíti Komáromnak, elődjei által nyert kiváltságait. (Bécs függ. pecs.)

1609. Mátyás király megerősíti I. Mátyásnak 1489-ik évben a vár-földre vonatkozó adományozását. (Bécs függ. pecs.)

1609. Mátyás király Komárom város panasza folytán megtiltja a megyének és a várkapitánynak, hogy Komárom város lakóit az ő kiváltságukban háborgassák. (Bécs nyom. pecs.)

E szabadalmak adásának idejében többször merültek fel a polgárok és a városi nemesek közt viszályok; ez utóbbiak ugyanis teljesen ki akarák magukat vonni a városi terhek alól, mit a polgárság nem nézhetvén nyugodt szemmel, fensőbb helyre folyamodott elégtételért. Hosszas perlekedés fejlődött ki ebből, melyet minthogy kiváló érdekekkel bír a polgárságra nézve, kissé bővebben ismertetünk.

Alig van város hazánkban, amelyben oly nagy számmal laktak volna a nemesek, mint Komáromban. Fényes Elek szerint lakóinak jó részét a nemesek képezték, még a legújabb időben is, annál inkább régente, amidőn még a beköltözés folytán nem keveredett annyira a lakosság az idegen elemekkel. A város lakosságának ilyen állapotja nem igen nagy előnnyel volt a közigazgatásra nézve, mivel — mint említők — a nemesség folyton igyekezett kivonni magát a város juriszdikciója alól, hogy így a viselendő terhektől könnyű szerrel megmenekedjék; ez pedig folytonos viszályokra adott alkalmat, mivel a tanács a nemesek e törvénytelen tettét nem nézte nyugodt szemmel, hanem követelte, hogy a városi funduson lakó nemesek a többiekkel együtt viseljék a közterheket.

Ily viszály volt az 1610-iki is. — Ez évben ugyanis tarkostyáni Draskovits János királyi tárnokmester a város panaszára Komáromba jött, s maga mellé vevén a város bíróját, esküdteit és számos nemest, nemzeti Ráczkevi Péter házában törvényt tartott, ahol megvizsgálván a város régebbi privilégiumait, meggyőződött róla, hogy a nemesek a város juriszdikciója alá tartoznak, ezért egy új szabadságlevelet állított ki Komárom számára, amelybe — a nemesek minden tiltakozása daczára — azt is beletette, hogy ők a városi bíró joghatósága alá tartoznak, s amennyiben városi funduson laknak, tartoznak a közterhekben is résztvenni. Képzeltetjük, hogy a

vitézlőrend jogainak ilyenmő megcsönkítását nem nézte békésen. S valóban, már sz. Pál fordulásának ünnepe után való hét harmadik napján nemesolcsai *Zelle Ambrus* komáromi alispán kezdeményezésére összeült a vitézlőrend a tanácskozássa, s épen a tiltakozó irat szerkesztésével foglalatoskodtak, midőn megjelent *Kovács Gergely* uram „*Komárom királyi városának okos és vigyázó bírāja*“ kezében egy csomó privilégiummal s ünnepléses beszédben hívá föl a nemességet igazságos határozat hozatalára. De a nemességet nem lehetett oly könnyen kapacizálni, mint Kovács uram gondolta; mert alig végzé be mondókáját, fölkelt bethlenfalvai *Podári Benedek*, a komáromi véghehi vitézek részéről pedig nemes *Thaly Gergely*, s rendkívül heves beszédben keltek ki a városi bíró s az általa bemutatott szabadalomlevél ellen, mely ellenkezik mind a nemesség, mind „*az fizetésen levő vitézeknek jogával, az kik éjjel-nappal az körösztýénségnek és eő Felségének, mind penigh ezen Magyarországnak szüntelen való vigyázásokkal szolgálnak s vigyáznak!*“ Beszédük után alá is iratták a tiltakozást a megye alispánjával, bírójával s az esküdtekkel, s miután ezzel elkészültek, felírtak a nádorhoz, kérvén őt az egész nemesség nevében, hogy mentse meg őket a bekövetkezhető megaláztatástól. Ekkor írta *Thurzó György nádor* az alábbi nagybecsű s még eddig teljesen ismeretlen levelet, amelyet érdekessége s kiváló becse miatt itt szórúl-szóra közlünk.

„Generosi ac Egregiy Domini Amici Nobis Observandissimi! Salutem cum Nostra Commendatione! Zolgánk *Cserkő Mihály* nekünk az thy kegielmetek lewelét megadá és amellet zówal való Vzeneteket is elégh benségesen meghielenté az komáromi Nemes és Witézlő rendnek keössebbítésére, seőt az egész Magyar Országhy wéghbelieknek nagy gyalázatiára Draskowics Vram az teőbbi eő Feölséghe Commissariusival az wárasbély Bírónak és Polgároknak Instantiaiokra és méltatlan panasztételekre, hogy kegielmeteket az wárosbely paraszt Bírónak Iurisdictioniához keötelezte; chvdalivk annival inkább, hogy Draskowics Vram cleiteöl fogwást wéghekben lakwán és witézlő kemieret ewén, tvdgya az wéghbelieknek zabadságokat; de eő kegielme erre lionnét méltattatott wagy a polgároknak is my adott panaszkodásra való okot, my nem tvdgivk. Mint-

hogy pedig az my tiztönk arra vezérel, hogy az witézlő rendet vagy mint az nemességet nemkülönben az polgárságot is Igasságokban megtartchvk; nem akariuk az eörekké wáló zokás ellen Igasságokban my ideönkben, hogy kegielmetek is megh háboríttassék. Meghirtvk azért Draskowics Vramnak, hogy az kegielmetek feleöl wáló Wégzéseknek exercitiumaitól fenieche és tilcha el az wárosiakat, vgy hogy az előbbeny állapotiokkal ne affektáliák az eleiteöl fogwást wáló zabadságh ellen chak semmiben is.

„Seöt az wárosbelieknek is irtvnk, hogy magokat határokban tartwán, ez *Nemességhez és Witézlő Rendet adófizetésre és paraszt szolgálatra réghi io szertartás ellen ne creöltessék; mert nem szenwedöök s nem is engediök*. Kegielmetek azért magokat ebbeöl az réghy rend szerint tartwán, kiwántatik, hogy az eö Feölséghe szolgálattiának kegielmetek hűséggel megh felelien. Fvzetetlen pedig kegielmetek között kereskedés nélkül ha kik wolnának egyaránt ölwén azok is kegielmetekkel az zabadsággal, akarívk, hogy vtánnvk az eö Feölséghe ott wáló gondviseleöyteöl feöképpen az hel oltalmából fvgienek, megh adwán az zokot ivtalmat, ha az wárosy fizetésen leweö witézlő rend keözöl is senky nem zabados.“

„Az Wárban kiegielmetéknek zabadon dolgainak proponálásokért bé nem járhatásokat az my illeti; az Németséghtöl kegielmetekhez elég idegenség: de minthogy régentennis vgy wolt kewés ideigh szenwedgye ketek békéwel holott az tisztwiseleöket kegielmetek keözeöl elhittvk, hogy bébochättiák azok által az szegéni legéniek is referáltathatiák dolgokat. Jóllehet Isten kegielmetek keözé wiwén ezt is megioobbétívk, vgy hogy wagy az wice kapitáni ott kyn kegielmetek keözött lakjék, awagi az bémenetelreöl kegielmetek ne tiltassék el. Az katonák keözeöl leiratott személiek az Lowas Hadnagy teczése szerint hogy helieken maradianak Draskowits Vramnak meg irtvk. Erreöl penigh és mind az teöbbireöl is zowal az my megh newezett Jámbor Zolgánkától érthet kegielmetek beöwebben. Isten éltesse kegielmeteket. Datum Viennae vigesima sexta die mensis Februarii, anno Dom. millesimo sexcentesimo decimo. Amicus benevolus Comes Georgius Thurzó.“

A nádor tehát, nem ismervén a város szabadalmait, a ne-

messég javára döntötte el az ügyet, kimondván, hogy a nemes és vitézlő rend semmikép sem tartozhatik a városi *paraszt* bíró juriszdikeziója alá. De a város derék bírása — noha a tanács már lemondott a reményről — nem hagyta abba a dolgot, hanem magához vevén a város szabadalmait, elment Pozsonyba, ahol a nádor elnöklete alatt akkor éppen törvényt tartatott.

De alig ért a városba, már ott találá a nemesség küldött-ségét is, akik azzal akarák megdönteni a város régebbi szabadalomlevelének hitelességét, hogy azt csak könyv módjára összehajtott silány papirosra írottak mondották („privilegium in simplici papyro confectum in modum libelli certorum Commissariorum Sacratissimae Regiae Majestatis sigillis roboratum.“ Így hát hitelessége kétségbe vonható nem volt.) S egyszersmind a nádor missilis levelét is felmutatták a megye alispánja és bírái által hozott végzéssel együtt.

A nádor mind a város, mind a nemesség által benyújtott iratokat gondosan átvizsgálta, s azt találta, „hogy az alispán, a megyei szolgabírák s esküdtek által hozott végzés azzal együtt, ami bentfoglaltatik, haszontalan és hiábavaló, mivel illetéktelen és alkalmatlan bírák által hozatott.“ Azért érvényen kívül is helyezte azt; a város bírása által benyújtott Draskovics-féle privilegiumot pedig, mint igazat, törvényeset és helyeset, minden pontjában megerősítette. S így a város, derék bírásának szorgoskodása folytán végre megkapta az óhajtott jogot a nemesség fölött; mert a Draskovics-féle privilegium hatodik pontja nyilván kimondja, hogy a városi telken házat bíró nemesek és katonák „a bíró igazságának engedni tartoznak“ és a közös terheket a többi városi polgárokkal együtt viselni és szenvedni kötelesek.

Így állván a dolog, a nemesek kénytelenek voltak a nádor által Pozsonyban 1612-ben kiadott okirat előtt meghajolni. De már egy évtized után, amidőn némileg feledésbe ment ezen ügy, ismét kezdték magukat kivonni kötelezettségeik alól, úgy, hogy a város kénytelen volt öfelségéhez folyamodni, hogy erősítené meg Komáromnak a nádor és a tárnokmester által adott szabadalmait.

A király ezt kész örömmel tette, s 1622. kisasszony havának 15. napján ki is adatott egy testimonialis levelet Sopron-

ban, amelylyel a város régi privilegiumát egyenkint és összesen újból megerősítette, véget vetvén ezáltal a már-már ismét megújuló viszálynak.

A szabadalmaknak ez elbeszélés által megszakított sorrendjét ismét felvehetjük most már.

1639-ben Ferdinánd eltiltja Komárommegye ispánját s a vár parancsnokát e város polgárainak sarczolásától. (Bécs nyom. pecs.)

1651-ben Ferdinánd király megerősíti Komárom városának a II. Mátyás, Rudolf, Miksa, Ferdinánd, Lajos, Ulászló, Mátyás, V. László, Zsigmond, Mária és Károly királyok által adott kiváltságokat. (Bécs függ. pecs.)

1651-ben ugyanő megerősíti a Thurzó György nádor által hozott ítéletet, mely szerint a polgári telken lakó nemesek a polgárokkal egyenlően viselik a közterheket, s polgári jogaik kötelességeik tekintetében, valamint a polgári telkeken elkövetett kihágási esetekben a városi bíró joghatósága alá tartoznak.³⁰⁾ (Bécs függ. pecs.)

1692-ben Leopold újra megerősíti a szabadalmakat, s egyszersmind elrendeli, hogy a város a várkapitányságnak tartozó terhek alól évi 418 forint fizetése által magát megválthatja.

1694. újra megerősíti a kiváltságokat; 1695-ben és 1703-ban pedig tiltja a vám- és adószedőket a komáromiak sarczolásától.

1707-ben József király meghagyja a várparancsnoknak,

³⁰⁾ *Magyary Szulpicz*: „Rév-Komárom kitzdelmei“ stb. című fűzetében ezt írja a nemességről: „Bírájok a megyei szolgabíró volt, a város terheinek viseléséhez nem adóztak, stb. Nem-e? Hát azok az egymásután következő királyok által megerősített szabadalmak mit mondanak? Ezt: „minthogy a polgári telken lakó házzal bíró nemesek s katonák a városi bíró joghatósága alól ki szokták magokat vonni, s a polgári terhek viselésében egyenlő részt venni, s a bírónak engedelmeskedni vonakodnak; elhatározatott, hogy az említett nemesek és katonák, kik polgári telken bírnak házzal, a városi bíró joghatósága alá tartozzanak, s a terheket a többi polgárokkal közösen viseljék.“ Megjegyzendő, hogy e határozat a megye és az egész nemesség minden törekvése daczára is érvényességre emeltett, mint a hogy azt fentebb már kimutattuk.

hogy Komárom polgárait kiváltságaik ellenére előfogatokkal, beszállásolásokkal és egyéb terhekkkel nyomorgatni ne merészelje. (Bécs nyom. pecs.)

1712. Károly az összes előtte élt királyok privilegiumait megerősíti; három évvel később pedig Thurzó nádor ítéletét hagyja jóvá.

1723-ban Csáky Zsigmond gróf kir. tárnokmester elrendeli, hogy Komárom városa régi kiváltságai szerint feljebbviteli perügyeit a tárnoki székhez felebbezze.

1737-ben Károly Leopoldnak, az említett 418 forint váltságdíjra vonatkozó okmányát hagyja jóvá.

1745-ben Mária Terézia a szabad királyi városok közé sorozza Komáromot.

V.

Az utolsó nemzeti király és a felkelések kora.

A szerencsétlen mohácsi vésznapi után Komárom ismét fontos történeti szerepet játszik. Ugyanis Lajos király özvegye Mária, hogy a főurakat rokona, Ferdinánd pártjára terelhesse, Ecsedy Bátori István által november 25-ére Komáromba hirdettetett országgyűlést; a királyválasztás ugyan nem említetik az összehívó levélben; de tulajdonképeni célja ez volt; noha a nádor úgy iparkodott feltüntetni a dolgot, mintha csak a közvédelemről és a szabadságról való gondoskodás lenne az országgyűlések célja. Mielőtt azonban a gyűlés megtartatott volna, Szapolyai János november 11-én megkoronáztatott, s még azon hónapban Ráskai Gáspár vezérének kezei közé került Komárom is Tatával együtt.¹⁾ Így tehát a királyné az országgyűlést Komáromban nem tarthatván meg, Pozsonyba volt kénytelen összehívni, hol azután Ferdinánd királylyá választatott; mint ilyen azonnal hozzáfogott a János által elfoglalt várak visszahódításához.

Komárom város lakói nem a legjobban érezhették magokat Szapolyai parancsnokai alatt, kik kiváltságaik daczára is folyton háborgatták őket, nehéz szolgálattal sújtották, megkötöztették, stb. Az ilyen jogtalanságok miatt elkeseredve, a lakosság küldöttséget menesztett Szapolyaihoz, aki készséggel igyekezett orvosolni sérelmeiket, s 1525. február végén a következő oklevelet állítá ki számukra:

„János, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmátia, Horvátország stb. királya. Minden híveinknek, nagyságos Martonyosi Pesthyáry Gergely udvarmesterünknek, Gutha és Ko-

¹⁾ *Jászay Pál*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 227.

márom várunk kapitányának, valamint Marczelházi Posár Vitál és Demsedi István komáromi várnagyjainknak üdvözlétünket!

„Híveinknek, Komárom város okos és körültekintő bírójának, esküdteinek és polgárainak súlyos panaszaiból és könyörgéseiből megértettük, hogy fenségünknek eléggé nem tesszöleg, ti, Posár Vitál és Demsedy István ez ország dicső királyai által adott kiváltságok daczára, és az ősi szokás ellenére ezen város polgárait különféle szolgasággal nyugtalanítjátok, és őket nehéz munkára üzitek (olvashatlan) rendkívüli kárt okozván nekik (olvashatlan) kegyesen meghallgatván őket, hűségtekre bízuk, és a legszigorúbban parancsoljuk, hogy Komárom városunk fentnevezett bíróját, esküdteit, polgárait és lakóit szolgasággal terhelni, szabadságaik és a bevett szokás ellenére őket nyugtalanítani, nekik alkalmatlankodni épenséggel ne merészeljete; s olyan dolgokra, melyek azon város szokásaival ellenkeznek, nem kell őket kényszerítenetek; sőt ellenkezőleg jogaikban és szokásaikban fenn kell őket tartanotok!” (Esztergom. nyom pecs.)

Ekkép szólnak az utolsó nemzeti király által Komárom lakóinak adott védő sorok! Biztosítva minden visszaélés ellen, nyugodtan ment haza Szapolyaitól a küldöttség jelenteni, hogy ezután már békében élhetnek jogaikkal és szabadságaikkal, s nem kell tartani semmi háborgatástól.

Sajnos, e nyugodt élet nagyon is rövid ideig tartott. Említők már, hogy Ferdinánd királylyá választatva, még 1527-ben megkezdé a Szapolyai által bírt várak és városok visszafoglalását, s miután Győrt hatalmába keríté, Komáromra került a sor.

Az ellenséges német had Új-Szönybe érkezve, azonnal észrevette, hogy a várban levők erős védelemre készülnek. Ferdinánd tehát, — mivel érdekében állt e fontos helyet hatalmába keríteni, — megparancsolta, hogy az éj leple alatt háromezer gyalog és kétszáz lovas menjen át a tűzerek egy részével együtt a komáromi oldalra, ami megtörténvén, reggel általános ostromra vezeté seregét, s a hatalmas ágyuzással nemcsak a vár falait tette tönkre, hanem a városban is nagy kárt tett, melyet az őrség megelőzőleg már amúgy is felgyuj-

tott. Rövid idő alatt az erős védelem daczára, az őrség megadásra kényszerítették.

Az elfoglalás után Ferdinánd, biztosítani akarván magának Komáromot, Decius nevű olasz mérnök vezetése alatt helyreállíttatá a várat, s német őrseget hagyván benn, Braunstein Ernő parancsnoksága alá helyezé.²⁾

Ez időtől fogva a törökökkel való folytonos küzdelem alatt igen gyakran találkozunk Komárom nevével; de már nem a virágzó község szerepel, hanem a vár, mely a folytonos erődtések által lassankint az ország egyik legerősebb várává lesz. De ennek daczára, az erősséghez tartozó várbirtok ezután is folyton más-más urat cserélt. Így Ferdinánd 1535-ben az egész birtokot bizonyos Hartich Detriknek s törvényes utódainak adta zálogba 14,897 forinton és négy dénáron; de a szerződés szerint az említett összeg visszafizetése esetében bármikor visszaválthatja azt.

Még e zálogba-adást megelőzőleg történt, hogy 1529-ben Szulejman Bécs ostromára menvén, a gyáva német őrség által felgyújtott és otthagytott várat üresen találván, elfoglalta; de szerencsére még ugyanazon év telén ismét Ferdinánd kezei közé került, ki végre 1550-ben az erősítési munkálatokat is befejeztette, mit bizonyít az öreg vár kapuján levő következő felirat is:

FERDIN. ROM. IMP. GERMANIÆ
HUNGARIÆ. ET BOHEMIÆ REX. *zc.*
INFANS HISPANIAR. ARCHIDVXAUS.
DVX BVRGVNDIÆ *ZC.* A. MDL.

Az erősítési építkezéseknek ez időszakbeli befejezése a várnak nem kis fontosságot kölcsönzött; amennyiben ez időtől fogva Komárom, mint Magyarország észak-nyugati részének legnevezetesebb erődtménye, e vidéknek valódi védbástyájává lón, úgyannira, hogy maga a szultán is Magyarország tényleges meghódítását Komárom elfoglalásához kötötte; ép azért többször tervbe vétetett meghódítása; hogy többet ne említsünk, már 1543-ban, tehát akkor, midőn még az építkezések

²⁾ *Casparis Ursini Velii: De Bello Pannonico libri decem. 7. és 8. l.*

javában folytak, terveztetett az ostrom; de a török seregnek csak Tatát sikerült elfoglalnia, melynek parancsnoka, *Tasso Hannibal* gyáván, az első felszólításra feladta e várat; de meg is lakolt érte; mert elfogtatván, Komáromba hozatott, s német kapitány társával együtt a vár udvarán lefejeztetett.

Az 1527. ostromtól fogva Komárom folytonosan német parancsnokok alatt volt, akik itt nem csupán katonai főnathósággal bírtak, hanem mint a várhoz és városhoz tartozó, s „komáromi javak“ név alatt szereplő birtokok urai, részben a polgári községnek is fejei voltak. E birtokokat azonban nem örökösödés útján bírták, hanem az uralkodók adták kezeikbe zálogképen kisebb-nagyobb összegért. Ez uradalomhoz tartozott a Tárkány melletti majorság, Almás, Neszmély, Dunaujfalú, Földvár, Szentpál pusztá, a gadóczi földrész, több dunai sziget s csallóközi rét.

Ha a *Rupp Jakob* által a kincstári levéltárból szerzett átiratoknak hitelt adhatunk, úgy 1587-ben, Rudolf uralkodása alatt, a komáromi javak a fentemlített módon orbovai Jakusith Ferencznek, — a komáromi gimnázium egyik alapítójának, orbovai Jakusith György szerémi püspök rokonának — tulajdonába ment át; de nemsokára Khuen János Özsébnek adott zálogba 17,000 rénes forintot; ennek lefizetése után pedig 1614-ben Raifenberg János Tódornak, az újonnan kinevezett várparancsnoknak birtokába ment át.

E birtokba-adás nem kis hátránnyal volt a városra, miután a várparancsnokok kivétel nélkül törvényeinket nem ismerő osztrák tábornokok voltak, kik amellet, hogy a város autonomikus jogaira semmit sem adtak, még üldözték is a magyar érzelmeiket megtagadni nem tudó polgárokat.

Az ily törvénysértés és jogbitorlás ellen tőle kitelhetőleg tiltakozott a város mind a főrendeknél, mind az országgyűlésnél; ám a rendeknek legjobb akarata is hajótörést szenvedett az osztrákok féltékenységen s gyűlöletén, s így — mint látni fogjuk — eredménynyel e tekintetben még az országgyűlési határozatok sem jártak el.

Ily viszonyok között lévén a város, az osztrák elnyomás ellen támadt szabadságharcokban tényleges részt nem igen vehetett a legjobb akarata daczára sem; de ezt nem az osztrák

abszolutizmushoz való vonzalmából tette, mert ilyenről legalább ekkor még szó nem lehetett; hanem a helyzet-szülte kényszerűségből s némileg számításból; mivel egy ilyen résztvevés könnyen végromlását okozhatta volna a városnak.

Az első Ferdinánd által eszközölt erősítési munkálatoknak Komárom, az úgynevezett 15 éves török hadjárat alatt vette először hasznát. Az 1593. évben ugyanis kiütvén a háború, Szinán nagyvezér még az ősz elején 150,000-nyi hadal tört az országba, s Veszprém megvétele után Komárom ellen indult; de még idejében megtudta, hogy az Ernő főherczeg alatt egyesült keresztény hadsereg itt erős pozíciót foglalt el, s seregét harc készen várja s így rögtön visszafordult amúgy is lázongó hadával.

A következő évben azonban ismét betört Szinán s az Esztergom ostromával foglalkozó új fővezért, Mátyás főherczeget, visszavonulásra kényszeríté, aki azután hadával Komáromban keresett biztos menedéket. Szinán most egész váratlanul — kikerülve Komáromot — Győr mellett termett s azt minden vérontás nélkül hatalmába kerítette. (A várparancsnok, Hardeck gróf, bár 7000-nyi német őrség fölött rendelkezett, azonkívül pora és elesége is elég volt, a várat gyáván feladta.)

A török vezér felbuzdúlva e nem remélt sikeren, azonnal Komárom ellen indult; de itt nem várt ellenállásra talált, s noha a várost csakhamar hatalmába kerítette s ágyúit egészen a vár közelében dörögtetheté, — be még sem vehette a legnagyobb erőfeszítéssel sem. A legfurfangosabban kigondolt csel, erőszak, mit sem használt; sőt a foglyok legyilkoltatásával s az elfogott polgárok kínzásával sem tudta a vitéz őrséget a vár feladására bírni,³⁾ s így szégyenteljesen kényszerült hadával visszavonulni; de a várost s az egész Csallóközt elpusztíttatta tatárai által.

E kegyetlen hadjárat — amely oly siralmas állapotba hozta városunkat — még tovább is folytatott változó szerencsével, s csak a zsitvatoroki béke megkötése után szűnt

³⁾ *Turóczy*: Comitatus Comar. 172. l.

meg. Rudolf ugyanis megúnván a kevés eredménnyel járó harcok folytonosságát, Althan Adolf tábornokot (ezen kívül még két Althan Adolfal találkozunk a történelemben) Budára küldé kikémlelendő, kész volna-e a török a béke-alkudozások megkezdésére, s midőn Aly, a budai basa, erre hajlandóságot mutatott: a békekötés helyéül közakarattal Komáromot tűzték ki. Ide küldé Bocskay is követeit: Illésházy Istvánt, (aki igen nagy kísérettel jött,) Nyári Pált, Czobor Mihályt és Hoffmann Györgyöt; a király Molart János és Althan Adolf tábornokokon kívül Thurzó Györgyöt, Istvánffy Miklóst, Erdődy Kristófot, Batthyány Ferenczet és Kollonics Szigfriedet, akik itt előzetesen több napig tanácskoztak a megköthető béke felől. Nemsokára megérkeztek a török küldöttek is 23 hajóval, de Komáromba semmi áron sem akarván bejönni, a mieink kénytelenek voltak a városból kimenni s a Vág balpartján, a „*Wag-Brückenkopf*“ nevezetű erődítményeknek végső részénél (ahol egy csárda-féle épület is áll a mai napság) ütöttek tábort, s onnét közeledtek a törökökhöz, akik közel a Zsitvához, a déli oldalon foglaltak állást.

A béke-pontozatok fölött több napig nem tudtak meg-egyezni, s csak hosszú, heves vitatkozás után kötötték meg a békét, amelynek értelmében a többi közt Rudolf egyszer s mindenkorra 200,000 forintot tartozott fizetni a török császárnak.

A pénz egyrészével (80,000 forint) meg is érkezett *Teuffel János Kristóf* Komáromba; de a töröknek azért nem lett az átadva; mert Rudolf időközben megváltoztatván szándékát, Teuffelt visszahívatta s a békét sem akarta meg-erősíteni.

Ez időben rendkívül mostoha viszonyok között tengődött városunk; nemcsak a várőrségtől kellett folytonosan remegnie, nemcsak a törökök ostromát kellett átszenvednie, hanem még saját földieitől, a komáromvidéki hajdúságtól is folytonosan sarczoltatott, amennyiben ezek *Nagy Balázs* kapitányuk alatt többször elpusztították s kirabolták a város környékét, úgy, hogy Forgách Zsigmond nádor 1614-ben kénytelen volt a komáromi hajdúságot, kapitányukkal együtt, a török birtok

rablására küldeni, „hogya már a magyarok által nem lehet, tehát a török által töröltesse el őket.“⁴⁾

Négy évvel később a rendek az 1618. pozsonyi országgyűlésen — helyt adva a város igazságos panaszainak — törvényben kimondották, hogy Tatából elmozdítandó a német kapitány, s Komáromba a német mellé, ugyanoly hatalommal, magyar is neveztessek ki. E törvény felterjesztetett ugyan ő Felségéhez megerősítésre, de magyar kapitány azért nem lett kinevezve, s csupán vicekapitányként szerepel ezen időben (1622) *Földessy István*, s később (1635) *Izdenczy András*. Egyébiránt, hogy minő magyarok voltak ezek is, mutatja az, hogy Földessy zaklatásai, rablásai és fosztogatásai miatt a lakósok kezdettek elköltözni a városból.

Különben, hogy mennyit szenvedtek a város lakói a várőrségtől s annak parancsnokaitól, azt legjobban láthatjuk az országgyűlési panaszokból. Először az 1556. évben vivé a város panaszát az országgyűlés elé, az idegen tisztek garázdálkodásai miatt. (Art. 37.) 1609-ben ismét panaszkodnak. Az 1618. országgyűlés a 6. art. értelmében már bizottságot küldött ki a várkormányzó által okozott sérelmek megvizsgálására; a baj azonban még 1622-ben sincs orvosolva; mint ahogy az kitűnik az 54. artikulusból, ahol részletesen leiratnak a várparancsnoknak és vicekapitányának, a magyar Földessy Istvánnak, vérlázító igazságtalanságai. Megtörtént az is, hogy még a nemesi telkeket is elfoglalták; de azért sem az 1635-ki, sem az 1638-ki országgyűlés nem szolgáltatott igazságot.

1659-ben már azt adja elé az országgyűlés a 24. art.-ban, hogy *a várőrség lelegetteti a nemesség rétjét; elragadja a piacra kivitt árukat; kivágatja az erdőket; a szénát lekaszáltatja, úgy, hogy a birtokos csak hiült helyét találja; szabadon halász a vizekben; adóval terheli a lakosokat; robotba viszik őket s jogtalanul nyomorgató munkával terheli; vámokat szed rajta stb.*

Hagyjuk azonban egy időre e panaszokat, nehogy a dolgok egymásutánját megszakítsuk. Különben is a 30 éves

⁴⁾ *Horváth Mihály*: Magy. tört. V. k. 144. lap.

háború alatt beállott rendkívül zavaros idők egészen háttérbe szoríták ezen ügyet.

Alig lépett trónra a szelid lelkületű II. Ferdinánd, midőn Bethlen Gábor, egyrészt a cseh rendektől ösztönöztetve, másrészt a kedvező viszonyoktól fölbátorítva (Ferdinánd a 30 éves háborúval volt elfoglalva), fegyvert ragadott, s rövid idő alatt egész Magyarországot meghódította, Érsekújvárnak Bethlen hadai által történt elfoglalása után a szerencsétlen Komárom is ostrom alá került ismét; de vitézül ellenállott.⁵⁾

Ez ostromra vonatkozik az 1620. évből reánk maradt, s Szilágyi Sándor által felfedezett pasquill 32. strófája, mely a következőleg hangzik:

„Igen serinkedik Komárom városa,
Kiknek megégette szájokat a kása.
Istenkáromlásra nem vala már mása,
Minden gonoszságnak gyükere, forrása,
Nyakad szakad onnat Calvinus vallása!“⁶⁾

Különben úgy látszik, Bethlen Gábor nagyon jól ismerte a viszonyokat, melyek közt Komárom lakói tengődnek a vár-őrség miatt, s nem számítván be nékik a jórészt kényszerülte ellenségeskedést, alázatos kérésükre még menlevelet is állított ki számukra; az érdekes, magyar nyelven irt okmány ekkép hangzik:

„Gabriel Dei gratia Electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae ect. Rex, Transilvaniae Princeps, ac Siculorum Comes ect. fidelibus nostris universis et singulis Splibus, Mgficis generosis, egregiis et Nobilibus, Capitaneis, Vice Capitaneis, Ductoribus, Campi ductoribus, Belli ductoribus, Conditionibus, et Decurionibus, cunctis etiam aliis tam equestris, quam pedestris ordinis militibus, sub auspiciis ns militari ptes nostras visuris, nobis diletis, Salutem et gratiam nostram!

„Mivelhogy Komárom vármegyebeli nemesség hálomnak okáért kényszerítve lett Komárom városában menni, ez okon

⁵⁾ *Katona*: Hist. Critic. Regum Hung. 30. kötet 235. l.

⁶⁾ E költemény egyik legbecsesebb emléke a 17. századbéli divatos pasquill-költészetnek, s Szilágyi Sándor azt „kiváló érdekeségeért, metsző jellemzéseért s érdekes adataiért“ mutatta be a történelmi társulatnak.

mind az vármegyei nemességek és mind penigh Komárom városának lakositt, nemest és nemtelent, személyekben, marháiokkal, maiorságokkal és egiebféle iavokkal egietemben, a mi kiváltképpen való ótalmunk és kglmes gondviselésünk alá vöttük. Hadjuk azért és serio parancsoljuk is, ez levelünk látván minden rendbeli vitézeinknek, hogy a felebb meghnevezett városra, zázlóstul, seregestül és csoportonkint szállani, az vármegyei nemességet, mind pedig a városnak lakositt nemest és nemtelent személiekben megháborítani, raitok mód nélkül való hatalmaskodást, avagy marhaiokban, maiorságokban és egiebféle iavakban valami *dúlást, fosztást, prédálást, kóborlást és sákmánylást cselekedni senki ne merészellen*. Mert valaki e parancsolatunk ellen cselekszik és panasz jöne reá, semmiképpen kemény büntetésünket el nem kerüli. Secus non facturi, praesent. perlectis, exhiben. restitutis. Datum ex Castris nostris ad liberam Civitatem Nostram Tyrnauiens. positis, die vigesima nona Juli Anno domini Millesimo Sexcentesimo vigesimo primo Gabriel mp.“ (Sigil. impress.)

Az 1621. évben megindult béke-alkudozásokban ismét jutott némi szerep Komáromnak; amennyiben a nikolsburgi békét megelőzőleg itt is folytattattak tárgyalások, habár eredmény nélkül.

Alig szabadult meg Komárom Bethlen támadásaitól, máris a várőrség, főkép pedig a várparancsnok (Raifenberg) erőszakoskodásai és törvénysértései ellen volt kénytelen panaszt emelni a rendeknél; mert ez így ment folyton: ha a magyarok felé kezdett húzni a város, akkor a várőrségtől kellett remegnie; ellenkező esetben pedig a magyarok tartották hazaárulónak, német érzelmű városnak, s mint ilyentőlük telhetőleg sujtották.

A vár tehát s annak őrsége nemcsak hogy előnyére nem szolgált a városnak, hanem még érdekeinek is feláldozta ez utóbbit; lakóit pedig folyton üldözte, s így nem ritkán a városra még az ostromlóknál is gonoszabb ellenséget képezett.

A rendek ezt látva, az 1622-i soproni országgyűlésen újlag elhatározták, hogy Komáromba magyar kapitány is küldessék, azonkívül a német várparancsnok kényszerítettessék

a nádor hatalmának elismerésére, s az ország törvényeinek tiszteletben tartására!

II. Ferdinánd, az elibe adott törvényt meg is erősítette; de magyar várparancsnok azért még sem neveztetett ki, hanem az elhalt Raifenberg helyébe a magyarfaló, de máskülönben derék katona, *Kollonics Ernő* lőn kinevezve, aki a császári háznak nagy szolgálatokat tett tizenegy Kollonics fivér között a legfiatalabb volt. Komáromban való parancsnokoskodása alatt született fia, a később világhírűvé vált biboros-érsek: Kollonics Lipót, aki, bár a magyarok iránt nem a legjobb érzéssel viseltetett, szülővárosának, Komáromnak, mégis több elismerésre méltó szolgálatot tett. Kereszteltetését maga Pázmány Péter, esztergomi érsek végezte, ki ekkor volt, úgy látszik, először Komáromban.⁷⁾

Kollonics a várparancsnokságot nem sokáig viselte; mert a törökök elleni harcban párbajra híván ki az ellenség vezéreit, miután kettőt közülök megölt, a harmadiknál ő is holtan rogyott le lováról. Hősi halálának szemtanúja volt mind a két sereg; mert a párbaj a harctéren, a két hadsereg között ment végbe.⁸⁾

A Kollonics után következett várkormányzók közül leginkább említésre méltó a Komáromért oly sokat áldozott gróf Althan Adolf, aki alatt — talán az 1622. soproni országgyűlés határozatának kifolyásakép — a magyar őrség feje nagyobb hatalmat s kapitányi rangot nyert, mindamellett is hatalmi köre a várparancsnokéval szemben elenyésző csekély volt, (a törvény értelmében ugyanazon ranggal és hatalommal kellett volna bírnia) s a hadviselési és politikai ügyekbe beleszólása úgyszólván alig volt.

II. Ferdinánd uralkodása alatt az 1627-dik évben ismét egy kiválóan nevezetes békekötés színhelye lett Komárom. Miután ugyanis Bethlen Gáborral, a nikolsburgi szerződés alapján a béke megkötetett (Pozsonyban), a nagy Pázmány kezdeményezése folytán a törökkel is megkezdettek újból az alkudozások. E célból a király részéről Sennyey kancellár, Koháry Péter, báró Questenberg Gellért és Eszterházy Dániel

⁷⁾ *Purpura Pannonica*, 173. l.

⁸⁾ U. o.

Komáromba küldettek, ahová a török császártól megbízott követek, az egri basa és a budai mufti is megérkeztek Bethlen Gábor követével Toldalaghi Mihálylyal egyetemben, akik a béke megkötésére alkalmas helyet keresvén, közmegegyezéssel a dunai szigetre mentek tanácskozni.⁹⁾

Itt hosszas és éles vita után, miután a törökök csak nagy nehezen voltak némi engedékenységre bírhatók, szeptember 12-én megkötötték a békét, amely a történelemben szőnyi béke néven szerepel, ami elég különös elnevezés, miután Szőnyben nem is igen voltak az alkudozó felek, hacsak azt nem vesszük tekintetbe, hogy tizenöt évvel később, 1642-ben, ugyanezen béke Szőnyben újítatott meg.

Ezen második szőnyi békekötéskor is sokáig nem tudtak megegyezni, vajjon Szőny vagy Komárom tűzesség-e ki a tárgyalások helyéül. Végre Szőnyben egyeztek meg. Magyar és osztrák részről azonban a biztosok megint Komáromba jöttek. Ide érkeztek Lippay György érsek, Eszterházi, D'Asquier, Questenberg, Szúnyog Gáspár szendrői kapitány és Mikulics Tamás. Deczember 10-én megérkezett a 300 lovasból és 200 gyalogosból álló őrség is.

Itt tanácskoztak azután mintegy három hétig, mígnem januárban megérkeztek a törökök is Szőnybe. Megérkezésüket néhány gránát alma és keszkenőből álló ajándéknak Komáromba küldésével jelezték január 8-án.

Tizenharmadikán átmennek a magyar biztosok is Szőnybe 600 lovas és 500 gyalogos kíséretében, s megkezdték a hosszús tanácskozást, melynek folyamata alatt azonban igen sokszor visszajöttek még Komáromba. Végre négy havi tárgyalás után megkötötték a békét, melynek magyar és latin nyelven kiállított szövegét márczius 23-án irták alá a biztosok.¹⁰⁾

Kuriózum gyanánt megemlíthetjük, hogy ezen időre esik XI. Incze pápának¹¹⁾ Komáromban való tartózkodása. Ő ugyanis ifjúságában, mint katonatiszt, hosszabb ideig szolgált

⁹⁾ A Komárom és Új-Szőny közt fekvő 122 hold és 1037 □-öl területű szigetnek neve ekkor „Forró sziget“ volt. Toldalaghi M. emlékiratai szerint.

¹⁰⁾ *Majláth*: A szőnyi béke okmánytára.

¹¹⁾ Szül. 1611-ben, megh. 1689-ben; családi néven Odescalchi.

a várban, s már ekkor feltűnt kiváló viselete és műveltsége által. Ez itt tartózkodásának eredménye: a pápasága alatt való folytonos érdeklődése s meleg rokonszenve Magyarország iránt.¹²⁾

Komárom szellemi haladásában kiválólag nevezetes forduló pontot képez ezen időben az 1635. év, amennyiben ekkor vettetett meg a gymnasium első alapja orbovai Jakusith György püspök, gróf Althan Adolf várkormányzó és neje által, akik alapítványaikkal lehetővé tették a jezsuitáknak itteni letelepedését, hogy azok a gyermekek vallásos és tudományos neveléséről kellőleg gondoskodjanak.

Az alapítók intencziója szerint itt hatalmas intézetnek kellett volna létesülni; amennyiben alapító levelük szerint a jezsuitáknak nem csupán társházat és középtanodát kellett emelniök, hanem egy nagyobb szerű papnevelő intézetet is. E célból javadalmazásul 70,000 forintot kötöttek le, s építési helyül több házat és kertet is kaptak, azonkívül Jakusith püspök Fehérmegyében terjedelmes birtokokat hagyott nekik,¹³⁾ amelyek még nagyban növekedtek a későbbi hagyományozások által is.

Althan gróf meghalván 1636-ban, e szép tervek nem létesülhettek ugyan, mindamellett Jakusith György említett adományozása folytán mégis megmaradhattak Komáromban; habár kezdetben csak lelkészkedéssel foglalkoztak, s csak később, midőn III. Ferdinánd egy házat és kertet ajándékozott nekik iskolaépítésre, nyilhatott meg a gymnasium is.

A jezsuitáknak¹⁴⁾ kezdetben nem lévén lakóhelyük, nagy

¹²⁾ Cl. Fleury 64. kötet 134. l.; és Thuróczy: Adde longiore isthic Junocentii XI. P. M. commorationem, dum adolescentior castrensibus stipendiis imbueretur. Cujus sacra vestigia etc.

¹³⁾ A komáromi jezsuiták Pázmánd és Veréb községeken kívül még a következő falvakat birták: Abárd, Etyek, Baracska, Bagyon (puszta), Farkasfaja, Gyuró, Sósút, Sokoró, Vál; azonkívül Keszegfalván, Madaron és Marczalon is voltak birtokaik.

¹⁴⁾ Érdekesnek tartom itt megjegyezni, hogy a kis Kollonics Lipót, a későbbi bibornok, a királyllyal beszédbe elegyedvén, midőn ez tőle azt kérdezné, mi az, amit legjobban szeretne, ezt felelél: „Legjobban szeretném, ha szülővárosomban (Komáromban) a jezsuiták letelepítették!”

nehézségekkel kellett küzdeniök, s addig, míg iskolát és társ-házat építhettek, a várparancsnok engedélyével a várban laktak, tantermeket pedig polgári házakban béreltek. A tanári személyzet 1775-ig négy egyénből állott; egy felügyelőből (Praefectus névvel bírt s nem volt köteles tanítani) s három tanárból, akik közül mindegyik két-két osztályt vezetett.

Ami a tanítványok számát illeti, az kezdetben kevés volt, de később rendszeren 300, sőt nem ritkán a 400-on is felül volt.

A gymnasium megnyílása már III. Ferdinánd király uralmának idejébe esik, akinek húsz évi valóban szelid és igazságos kormányzása után I. Leopold lépett a trónra, akinek egyedüli célja, úgy látszik, Magyarország önállóságának megsemmisítése volt; sajnos, hogy ebben épen komáromi ember (Kollonics Lipót) buzdította és segítette legjobban. Ez volt azon fejedelem, akinek önkényes uralma alatt többet szenvedett a nemzet, mint tíz más osztrák uralkodó alatt. Törvénytípró, vandalisztikus tábornokai minden emberi érzelmet nélkülöztek. Ők a magyar hazafiakat ezrével, — csak azért, hogy magyarok, minden fogalmat felülhaladó kínzásokkal végeztették ki; — ezen, a legjobbjaink holttesteit felett dobzó vadakat, ő felsége még atyai jóindulatáról is biztosította.¹⁵⁾ Spanka, Hocher, Lobkowitz, Kobb, Karaffa, Strasaldo stb. képezik ama dicskört, amely Leopoldot körülveszi.

Lipótnak mindjárt uralkodása kezdetén a török háború is kitört. Magyar részről a vezérletet *Zrinyi Miklós*, a halhatatlan költő és lángeszű hadvezér vezette, még pedig Monte-

¹⁵⁾ A magyarországi kath. gymnasiumok eredete és alapításmódja. Zimándy Ignác 1882. 169. lap.

¹⁶⁾ Ezeket tekintetbe véve, nagyon természetesnek fogjuk találni, hogy elődeink sokkal inkább megvoltak elégedve a török fenhatósággal, mint a némettel. Maga Pázmány is igen jellemzőleg ekép nyilatkozott egyszer: „Átkozott ember volna, ki titeket arra készítetne, hogy a töröktől elszakadjatok, ellene rugódozzatok, míg Isten a kereszténységen másként nem könyörül. Mert noha im látod édes öcsém, nekünk elégséges hiteltünk van, ami kegyelmes keresztény császárnk előtt, de csak addig durál az a német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floreálni, azontúl mindjárt contemptusba jutván, gallérunk alá pökik a német, akár pap, barát, vagy akárki legyen.” (Kemény János önéletrajza.)

cuccoli, az osztrák fővezérnek minden hátráltató igyekevése mellett is, kitűnő szerencsével. E háború folyamata alatt érte Komáromot ama szerencse, hogy az egész keresztény világ által bámult nagy hazafit s kitűnő hőst falai közt tisztelhetette. Történt ez az 1663. évben.

Zrinyi Miklós ugyanis magára vállalá a török nagyvezér üldözését, ki elfoglalván Érsekujvárt, Nyitrát, Lévát, stb. az ősz végén roppant zsákmánnyal és számtalan fogolylyal a Vág völgyén igyekezett hazafelé. E célból a mondott évben Komáromhoz jött Zrinyi, s a török csapatokat, melyek a dunai szigetet elfoglalták, onnan vitézül kiverte, s hídát veretvén a Dunán és a Vágon, megtámadta a törökök utóhadát, s a szétvert csapatoktól tömérdek zsákmányt s foglyot szedett el. Zrinyinek e hadi működésében nagy segítségére volt gróf Puchaim Adolf komáromi várparancsnok, aki, ahol csak tehette, megkönnyítette az általa bámult hős terveinek végrehajtását.¹⁷⁾

A protestáns lelkészeknek 1672-ben történt Komáromból való kiűzése s templomaik elfoglalása, alkalmat adtak gróf Széchenyi György esztergomi érseknek rég tervezett szándéka, a szt. Ferencz-rendieknek Komáromban való telepítésének kivitelére annál inkább, mivel e terve a városbeliek óhajával is találkozott. E célból Lipót parancsára Hoffkirchen¹⁸⁾ átadá nekik a reformátusoktól elfoglalt templomot. Később azonban Pálffy Tamás nyitrai püspök segítségével a Ferencz-rendiek maguk építettek egy díszes egyházat az 1677. évben, amely többszöri ujjaépítés után még mai nap is fennáll katonai élelmezési raktár alakjában. (1809-től fogva teszi e szolgálatot a templom, a midőn a Ferencz-rendiek a francziáktól való félelmükben elmenekültek Komáromból. Visszatérésükkor sem házukat, sem a templomot többé vissza nem kapták; hanem helyettük a mai szerény residenciájukat nyerték kárpótlásul!

¹⁷⁾ Horváth Mihály. M. T. VI. K. Rupp Jakab szerint gróf Puchaim Adolf 1650—1658-ig volt várparancsnok, ami ezek szerint lehetetlen; mert ez esetben nem segíthette volna Zrinyit 1663-ban, mint várparancsnok.

¹⁸⁾ E parancsnok alatt szerepel ismét a naszádisták vajdája (Zalusky Imre), aki a felügyelete alatt volt szt. András megetti házat átadta a jezsuitáknak.

Leopold uralma alatt nevezetes változás állott be a komáromi javak birtokba-adásában is, amennyiben ő az eddigi divatos zálogba-adást megszüntetvén, az összes javakat az ó-budai és visegrádi koronabirtokokkal együtt gróf Zichy István győri főkapitánynak adta el 57,518 magyar forintért örök áron, azon kikötéssel, hogyha a fiúág ki találna halni, ő e birtokokat a mondott összegért visszaválthassa.

I. Leopoldnak Komáromra vonatkozó ténykedései közül a legnevezetesebb mindenestre az „új vár“ (Kronwerk) felépítése Hoffkirchen várparancsnokoskodása alatt, báró Wymes Ferencz főmérnök vezetése mellett.¹⁹⁾ Az újvár e században különösen az olaszok és francziáknál nagy haladást tett erődítési módszerek újabb vívmányainak felhasználásával épült fel. A vár főbejárata felett díszlő latin felirat szerint már előbb is történtek ugyan erődítések; de ezek csak föld(tőzeg)munkálatokból állottak s Leopold alatt már szét voltak rombolva; ő tehát 1663-ban egész újból kezdette az építkezést, amely daczára a nagy munkaerőnek, teljes 10 évig tartott.²⁰⁾

Ez új vár két homlokzattól s két az öreg várhoz fűződő mellékszárnnyal áll. Mindkét homlokzat hatalmas bastionokkal²¹⁾

¹⁹⁾ Az új vár bejáratának felirata szerint, amely ekkép hangzik :
LEOPOLDI: ELE: ROM: IMP: HVNG: AC: BOH: REGIS:

ARCHID: AVS: & C:

GVBERNATORE: COMMORINI: CAROLO: LVDOVICO: S: R:
I: COMITE: AB.

HOFFKIRCHEN: BELLI: CONSILIARIO: CAMMERARIO:
COLLONELLO

GENERALI: CAMPI: MARESCHALLI: LOCVM TENENTE: & C:
FRANCISCO: BARONE: DE: WYMES: COLLO: AC: GRALI:

INGENIERO: & C:

OPERA: OMNIA: EX: CESPITIBVS: CONSTRUCTA: IAMQ:
DILAPSA: RESTAURAT

EXTERNA: AD: MELIOREM: DEFENSIONIS: STATUM:
REDACTA: SUNT

☉ ANNO: MDCLXXIII. ☉

²⁰⁾ Leistungen der k. k. Genie-Waffe und des k. k. Pionnier-Regiments. 149. lap.

²¹⁾ Bastionok alatt nem bástyákat kell értenünk, miután ezek

van ellátva, előtte mély árkokkal, melyek azonban egészségügyi szempontból, — mivel minden valamire való áradásnál posványos vízzel teltek meg, — az 1851. évben hat lábnyira betemetettek földdel. A városra néző homlokzaton, a bastionok közt elnyúló hosszú courtine közepén van a főbejárás, honnét a casemattákba és a két bombamentes kaszárnyába juthatni.

A mai nap új vár névvel nevezett erődítményeket azonban nem mind Leopold építette; ugyanis a koszorút tartó szűztől keletre fekvő erődítmény, melynek egyik része háromszög alakjában a pintyligetbe nyúlik, csak a franczia hadjárat alatt épült 1808-ban, noha a falazatot csak alig lehet a többi-től megkülönböztetni; ²²⁾ építési idejét azonban nyilván hirdeti a homlokzatán díszlő, s teljes épségben levő márvány tábla a következő felirattal:

FUNDIERT DEN 20. AUG.
VOLLENDET DEN 4.
NOV. AM CAROLUS
TAGE. IM JAHRE
1808.

Az általános elégedetlenség és elkeseredés Lipót törvénytelen uralma miatt a Vesselényi összeesküvés elfojtása után is újabb és újabb felkelésekben nyilvánult. Már 1672-ben Petróczy, Szepeszy, Kende és Szuhai 15,000-nyi elégedetlennel szétverték a kegyetlen Spankau hadát Kassánál. Majd nem-sokára Tökölyi is megkezdé a harczot, s nem lévén megelégedve az 1681. soproni országgyűlés határozataival, a törökkel szövetkezett, s oly szerencsével hadakozott Lipót ellen, hogy rövid idő alatt az ország nagy része kezei közé került.

E hódítások ellensúlyozására Lipót Lotharingeni Károly főherczeget küldé Magyarországra, aki szelid és tapintatos eljárásával sokakat megnyert magának a felkelők közül. Komáromba (1683) május 11-én érkezett meg, innét indulandó

középkori váraknál használtattak és jobbára toronyalakkkal bírtak, míg a bastionok szögletes, a várral egybeépített s ágyúzásra szánt építmények, melyeket 1527-ben találtak fel az olaszok.

²²⁾ A többi falaknak alapja még a föld felett is terméskövekből épült, míg ez újabb részé tisztán csak téglából.

Esztergom megvételeire; de felhagyott e tervével, s Érsekújvárt fogá körül; miután azonban azt bevenni nem sikerült, Komáromon keresztül Győrbe, onnét pedig Ausztriába távozott.

Eközben Kara Musztafa is közeledett roppant seregével, s miután a szultán Leopold békeajánlatait visszautasítá (nem akarván átengedni a töröknek Győr és Komárom várát) egyenest Bécsnek tartott. Jóval utánna ment a 4000 eleséges kócsi-sereg, mely nem messze Komáromtól vonult el Ausztriába; a komáromi várparancsnoknak, Hoffkirchennek nem volt elég bátorsága megtámadni, s így visszajövet is bántatlanul mentek el erre a zsákmánnyal terhelt kocsik. De a török főszereg — mint tudjuk — megveretett Bécsnél.

A diadalmas hadsereg megvárván a Kollonics Lipót által tartott hálaistentiszteletet, hat napi pihenés után hazánkba jött s a Duna balpartján Komáromon keresztül vonult, sőt a város mellett meg is állapodott, miután a vezérek el akarák dönteni, hogy Esztergom vagy Érsekújvár visszafoglalására induljanak-e előbb.²³⁾

Az 1686. évben végre az ország fővárosának visszaszerzésére is rákerült a sor. Már korán elterjedt a hír, hogy Károly főherczeg ez évben Budát szándékozik ostrom alá fogni, s így a leghíresebb vitézek gyűltek győzedelmes zászlói alá. E rendkívül fényes és nagyszámú hadsereg szemlélésében hosszabb ideig gyönyörködhetek Komárom lakói; mivel itt állomásozott egy ideig s innen indult le Budavár visszafoglalására; még pedig Károly a Dunának jobb-, bajor Miksa pedig balpartján.

A törökök feletti győzelmek után Komáromban úgy, mint hazánk egyéb városaiban is nyilvános isteni tisztéletek és hálaadó imák tartattak; mivel azonban ez utóbbiakat, főleg a Károly király alatti török háborúban, nem igen végezték el a polgárok, a komáromi tek. s nemes három statusok a következő rendeletet bocsátották ki:

„Főlséges Saxoniai herczegh és Cardinalis urnak eő emi-nencziájának parancsolatja elmúlt hétben minden templomok-

²³⁾ Nem szabad itt megfedkezünk az általunk már említett XI. Incze pápáról, ki hatalmas összegek adásával segítette elő hazánk felmentését.

ban levő katedrákban szerzetesek által publicáltatott, hogy a kereszténységnek Isten adjon a pogány török ellen győzedelmes fegyvert délután négy órakor, midőn harangozás hallatik, kiki ott, hol vagyon, térdre esvén, 5 Miatyánkot és annyi Üdvözlég Máriaát mondjon. Mindezen üdvösséges parancsolat ellen sokan tapasztaltatnak, hogy nem hogy imádkoznának és térdekre esnének, sőt süvegüket sem veszik le. Arra való nézve az tekintetes három statusoktól erősen parancsoltatik, mihelyest négy órakor délután a harangszót minden templomoknál hallják, kiki, akárhol legyen is, térdre esvén, alázatosan imádkozzék, hogy Isten eő Szent felsége a pogányságnak fegyverét szégyenítse meg s tegye győzedelmessé a körösztényt, az kik ellenben fognak tapasztaltatni a várból rendelt muskatérosok által, ha jól megverettetnek és oldalon böködtetnek, magoknak fogják tulajdoníthatni.²⁴⁾

Hazánknak a török iga alól való felszabadítása kiszámíthatlan haszonnal járt Komáromra. Ugyanis régi virágzó kereskedelmének alapfeltétele, a Dunán való szabad közlekedés, helyreállítatván, hajói csakhamar ellepék ismét a Dunát; s a lakók széles terjedelmű szabadalmakkal felruházva, élénk kereskedést űztek, s így vagyonban és jólétben gyarapodva, a várost hanyatlásából némi virágzásra emelték, mely hogy nagyobb lendületet nem vett, a várórség folytonos zaklatásainak, jogsértéseinek, s a kor sanyarú viszonyainak róható fel.

²⁴⁾ 10. számú városi jegyzőkönyv. 189. l.

VI.

A protestánsok üldöztetése, egyházuk alapítása, iskoláik virágzása.

A komáromi református egyház hazánkban egyike a legrégebb eredetűeknek; amennyiben alapítása 1562-ig felvihető, mely évben *Huszár Gál* a magyarországi reformatio terjesztőinek egyik legbuzgóbb tagja, („Az Úr Jézus Krisztusnak szent vacsorájáról, kinszenvedéséről és ditsőséges feltámadásáról való prédikációk“ című munka hírneves írója) Komáromba jövén, a város lakói közül többeket megnyert a protestantismusnak, s különösen a csajkások ¹⁾ között talált szives fogadtatásra. Sokáig azonban nem lehetett városunkban; mert már 1563-ban Oláh Miklós esztergomi érsek s Károly főherczeg parancsot adtak a város bírójának s a csajkások kapitányának Huszár Gál elfogatására, de ezek az üldözöttek híveihez tartozván, elfogatása helyett menekülését tették lehetségessé. ²⁾

Arról, hogy Komáromba ismét visszatért volna, nincsenek adataink, mindamellett a komáromi protestánsok méltán nevezhetik őt egyházuk alapítójának, mivel ő volt az első, ki

¹⁾ A csajkások vagy naszádisták Komáromban nemcsak nagy számmal voltak, hanem külön kapitányuk, vagy vajdájuk vezetése alatt nagy szabadalmakkal is bírtak, s nem ritkán jelentékeny szerepet visznek a városi ügyek elintézésében. Régi okmányokban is gyakran szerepelnek a naszádistá vajdák nevei. Így Károly főherczegnek Ferdinándhoz intézett egyik levelében Nagy István, komáromi naszádistá vajda említettik. (Etsi autem ex timore perculsum (t. i. Huszár Gál) vix in has partes rediturum arbitrer, tamen praefati duo satius esse putaverint hanc apprehensionem *Stephano Nagh Nasadistarum Comaromiensium Capitaneo committi debere. ect.*)

²⁾ Ugyanez okmány szerint.

szembe nézve a veszélyekkel, híveket szerzett Komáromban vallásának.³⁾

Huszár Gál fellépte után a protestantizmus oly rohamosan terjedt a városban, hogy néhány évtized múlva már a lakosság túlnyomó részét ők képezték; ennek daczára egy századon át igen jó viszonyban éltek a katolikusokkal; nem volt köztük semmi viszály és gyűlölség, s ha néha-néha voltak is kisebb összetűzéseik, azokat rendszerint a várparancsnokok idézték elő oktalan háborgatásaik által. Nem csoda tehát, ha ily körülmények között a legnagyobb indignációval fogadták az 1672. január 27-én a komáromi születésű Kollonics ösztönzésére kiadott rendeletet, melynél fogva a várparancsnoknak meghagyatott, hogy mind a két felekezetbeli protestánsok templomát és iskoláit foglalja el, s lelkészeiket, ha szükséges, fegyveres erővel is kergesse ki a városból, s a visszatérést nekik halálbüntetés terhe alatt tiltsa meg. E rendeletet a várparancsnok gróf Hoffkirchen Károly Lajos a jelzett napon végre is hajtá, s katonai karhatalommal elfoglalván a protestánsok templomait és iskoláit, a minden erejükből ellenálló reformátusok lelkészeit: *Szundy Istvánt* és *Csúzi Jakabot* déli tizenkét óraker fegyveres erővel üzte ki a városból! Az evangélikus lelkész, *Vielgeb János*, — látván, hogy mit sem tehet, — önként távozott.⁴⁾

E kiűzetés alkalmával a protestáns felekezetek mindketője; de különösen a reformátusok már virágzó tanintézetekkel bírtak. Ez utóbbiaknak iskolájába a nagyszámú növendéken kívül rendszeren 25—30 előkelő születésű alumnista is járt, kik is rendszeren külföldi akadémiákat végzett jeles tanárok vezetése alatt állottak. Hogy minő lehetett e tanári kar, arra nézve csak a következő itt működött férfiak nevét említjük fel: *Péczeli Király Imre*, *Maruzi János*, *Selley Ferencz*, *Körmendi Tiba Tamás*, *Rasoris György stb.*⁵⁾

³⁾ A lutheránus egyház szintén a XVI. század közepe táján alapított; hívók a várórség tisztjei közt akadtak legelőször, s számuk csakhamar annyira növekedett, hogy az isteni szolgálat végzésére külön papot is tartottak.

⁴⁾ *Városi levéltár*. III. fasc. 45. frust. 1. stb.

⁵⁾ *Lampe*: „Hist. Eccles. Refor. in Hung. et Transylv.“ művé-

A mondott évben lefoglalt templomokat és iskolákat a királyi biztos a jezsuitáknak adta át használatul; Szelepcsényi György esztergomi érsek azonban megváltoztatá a királyi biztosnak emez intézkedését akkép, hogy a lutheránusok lefoglalt épületeit a jezsuiták; a reformátusokét pedig az általa letelepített Ferencz-rendiek kapták.

A jezsuiták a most nyert épületeket, melyekből német iskolát és német templomot alakítottak, nagyon rövid ideig bírták; az elkeseredett protestánsok ugyanis még abban az évben felgyújtották az összes épületeket, s még a jezsuiták székháza is a lángok martaléka lett volna, ha a gyújtó szereket idején fel nem fedezik. Az elfogott tettesek, egy protestáns nőcseléd és egy 18 éves ifjú, a büntett értelmi szerzőjéül Száki János ekeli prédikátort és Sári Lőrinczné komáromi özvegy lelkésznet mondották, kik egy katolikus katonát béreltek fel a gyújtogatásra, mindketten elfogatván, a katonai törvényszék Szákit elevenen való elégetésre, Sári Lőrincznét, a 18 éves ifjút és a szolgálót fejkérelre, azután elégetésre; végre az ötszöri tüzesetnek tulajdonképeni okozóját, a katolikus katonát négy izbeni tüzes vasfogókkal való csipdesésre és elevenen való elégetésre ítélte. A borzasztó ítélet szeptember 1-én kegyetlenül végre is hajtatott.⁶⁾

Ez időtől fogva egymást érték a protestánsok ellen hozott szigorúbbnál szigorúbb rendeletek, melyek által azok úgyszólván még a személyes szabadságtól is megfosztattak.

Ha a városi jegyzőkönyvet lapozgatjuk, tisztán előttünk fog állni ama vizsás állapot, melyben ez időben a protestánsok a többi felekezetekkel szemben állottak. Templomaiktól, papjaiktól s tanítóiktól megfosztva, csak egy szerény kis faorato-

ben ezeket írja: In urbibus praeprimis *Komaromiensi* et Tyrnaviensi mox Collegiis aequiparandae olim florebant scholae, ab academicis etiam Rectoribus interdum moderatae. Praeter agmen floridae aetatis nobilium studentium, in schola *R. Komaromiensi* 25, 30 etiam frequentius intertenebantur alumni studiosi majores, quos regebant et instituebant viri juvenes eruditi, frequentius etiam ex Academicis Germaniae et Hollandiae reduces“ etc.

⁶⁾ Városi levéltár. III. fasc. „ii ecclesiam S. Joannis Chrysostomi, scholas, et alias advicinantes domos cum complicitibus *quinquies* in cineres redegerint, unus predic. ob hoc facinus combustus“ etc.

riumban végezhatték imáikat addig, míg az 1746-i királyi rendelet által ettől is el nem tiltattak. Halottaikat csak a legnagyobb csendben temethették el; mert az 1745-i helytartótanácsai rendeletnél fogva megvolt tiltva mind a kántornak, mind a népnek az énekelés még a halottas háznál is, annál inkább az utcán és a temetőben.⁷⁾ A kézművesek és mesteremberek tartoztak résztvenni az Úr-napi körmeneten és a katolikusoknak egyéb nagyobb ünnepein, melyekről már előzetesen tudomást kellett szerezniök saját felekezetük előljáróitól. A körmeneteken való részvétel pedig nem a legkellemesebb dolog lehetett rájuk nézve; mert hisz tudjuk, hogy ez ünnepek alkalmával a szószékről rendesen saját hitvallásuk korholását kellett hallaniok. Így 1774. június 5-én az Úr-napi körmenet alkalmával tartott szentbeszédben pater Pagács, kikelvén a helvét hitvallásúak ellen, a többi közt ezeket is mondá: „az ördögöknél rosszabbak, a pogányoknál, sőt a barmoknál alábbvalók vagytok; méltók volnátok, hogy az országból vagy kiűzettétnétek, vagy elevenen megégettétnétek. Tudom, hogy egy és más szegletekben itt levők suttoztok most; mert tekeri orrotokat a beszéd; de szóljatok, jertek elő és feleljetek; hozzátok elő bibliátokat, majd megfelelek.“⁸⁾

Természetes dolog, hogy a protestánsok az ilyen sértéseket nem nézték nyugodtan, hanem úgy ahogy lehetett, viszonozták azt: majd egyesek, majd az egész katolikus vallásfelekezet megsértésével. Így 1683-ban Száporszky Boldizsárt, római katolikus polgárt a protestánsok megfogván, nyelvét húzták ki, s úgy vitték be Hajnal Márton házába.

Megérték a protestánsok még azt az időt is, midőn eltiltatott Komáromban vallásfelekezetükből valakit a czéhekbe bevenni vagy mint tanonczot felszabadítani. Hasonlóan meg volt tiltva protestáns lelkészeknek Komáromba való jövetele. Hogy mindezen rendeletek szigorúan megtartattak, arra nézve szolgáljanak felvilágosításul a következő adatok:

1674-ben nyilvánosan kihirdetteti Hoffkirchen várparancsnok, hogy súlyos büntetés, bebörtönzés, sőt fejesztés büntetése alatt tiltatik a protestánsoknak mindenféle titkos összejövetel.

⁷⁾ Városi levéltár. III. fasc.

⁸⁾ U. o.

1688-ban meleg szavakkal fejezi ki köszönetét Hoffkirchen Széchényi György esztergomi érseknek az eretnekeknek Komáromból való kiűzetéséért, s készséggel ajánlja fel a katonai segédkezést egyéb rendeletek végrehajtására.

1689. A jezsuiták főnöke panaszkodik Hoffkirchennek, hogy a protestánsok vásár- és ünnepnapokon seregesen mennek át a Dunán Szönybe és Mocsára istentiszteletre. Meghagyatik *Pravenstätt* kapitánynak, hogy az ilyeneket menten vasra veresse.

1691-ben *Onódy Pál*, reform. lelkész elfogatva, írásbellel kötelezi magát, hogy soha többé nem teszi lábát Komáromba.

1691. *Bereznay István*, mivel a temetésen énekelt, bebörtönöztetett, előkelő pártfogóinak kezességére azonban szabadon bocsáttatik, igérvén erősen, hogy többé sohasem énekel. Ugyanezt igéri *Egyed Ferencz* is.

1692. Az érsek panaszkodik, hogy a kálvinisták énekelnek a temetésen stb. Keményen eltiltatik. Ha engedelmeskedni nem akarnának, a plébános vegye igénybe a *Zámory György* kapitány által nyújtandó katonai segélyt.

1692. Az egész Szöny falu 1000 tallér alatt kezességet vállal, hogy *Szombathy István* prédikátor sem Komáromban, sem Szönyben nem végzett semmiféle vallási funkciót. A kezesség elfogadtatik azon feltét alatt, hogy Szöny kötelezi magát, miszerint soha többé kálvinistát be nem ereszt a faluba.

1693. A jezsuita főnök panaszkodik Mansfeld várkormányzó előtt, hogy a kálvinisták titokban istentiszteletet tartanak. A kormányzó ennek folytán szigorúan megparancsolja *Pravenstätt* várkapitánynak, hogy szükség esetében mindig kész legyen katonai segélyt nyújtani.

1699. *Szathmáry Mihály* öt kálvinista kezes által aláírt reversalis daczára titokban Komáromba jön; de a jezsuiták főnöke által elfogatik. Az esztergomi érsek tetszésére bízzák, vajjon börtönnel-e vagy gálya-rabsággal büntettségük.

1708-ban a várcommendans (*Liber Baro de Gano*) újra megtilt mindenféle nyilvános és titkos összejövetelt.

Ennyi üldözés után végre elhatározták a protestánsok, hogy magához *Pálffy János* grófhoz folyamodnak kegyes elné-

zésért, s vallásuknak szabad gyakorlásáért. A választ 1710-ben meg is kapták alázatos kérvényükre; eszerint meghagyta nekik az említett gróf, hogy hasonló kérésekkel többet ne mérészkedjenek alkalmatlankodni; mert úgy is azok a rendeletek alkalmaztatnak árva fejükre, melyek a Rákóczy harczok (initio Rebellionis Rakocianae) előtt voltak érvényben.

A további rendeletek csak az előbbieknak folytatása, s amennyiben a protestánsoknak már amúgy is minden el volt tiltva, újat nem igen mondanak; ép azért mellőzhetjük is tán azokat; csupán azt említjük még fel, hogy midőn 1724-ben egyik jezsuita pater a fentebbi rendeletek értelmében a temetésnél megakadályozni igyekezett az éneklést, a feldühödött kálvinisták reá rontottak (et tumultuosam insurrectionem fecerunt) s megakarák őt ölni, és mindenféle gyalázattal illették, míglén sikerült őt kiszabadítani. Az emiatt megindított vizsgálat közben újra és többször, kihirdették a protestánsoknak a vallás-eltiltási rendeletet.

A következő évtizedek ismét csak szomorúságot hoztak rájuk.

1763. június 28-án történt nagy földrengés után a protestánsok a régi, úgynevezett református temetőn (a mostani Rozália-téren) silány deszkákból imaházat építettek közadakozás útján, hogy ott, az idő viszontagságai ellen biztosítva magokat, nyugodtan kérhessék a Mindenhatót, miszerint szüntesse meg a városra mért kemény csapásokat. A városi tanács azonban e törvénybe ütköző tettüket 1763. aug. 19-én feljelentette a helytartótanácsnak, honnét az a szigorú rendelet érkezett, hogy a protestánsok imaházai azonnal szétbontandók, s a létrehozók ellen szigorú vizsgálat indítandó.

E határozat ellen mindkét prot. felekezet felfolyamodással élt.

A helvét hitvallásúak folyamodványa ekkép hangzik ⁹⁾:

„Az Istennek szörnyű ítélete által megszorodott Helvetika Confessiön levő, és szabad királyi Komárom városában lakozó községnek, a most folyó 1763-ik esztendőben esett Kis-

⁹⁾ Az eredeti után.

asszony havának 28-ik napján tétetett inhibitióra való alázatos Replicája.

1. A fölséges helytartótanácsnak kegyes parancsolatját, és az arra következőt inhibitiót, alázatos tisztelettel vettük, távol levén mindenkoron, hogy legkisebben is, fölséges asszonyunk, hív jobbágyihoz illetlen engedetlenséggel vádoltathasunk. — Minthogy pedig ezen komáromi jelentett helvetika Confessiön levő Communitás által együgyüképen elkövetett isteni tiszteletnek gyakorlása, mind fölséges asszonyunknak, mind pedig a fölséges Cancellariának, már alázatosan repraesentálva vagyon, azon okból teljes bizodalommal lévén, fölséges asszonyunknak, magával született kegyelmességéből, az iránt leendő kegyelmes dispositióját és Resolutióját várjuk.

2. Sem predikatorunk, sem levitánk, akik ezen isteni szolgálatot elkövetnék, nincsenek, és ez idő alatt nem is voltak, hanem az, gyakran a magunk emberei által, többnyire pediglen, közölünk való és régtől fogva köztünk lakos s itt született öreg ember által (ki is ifjabb idejében ennek előtte falusi notáriusságot viselt vala) megyen véghez, s eképen ezeknek szolgálatjuk által, az Istennek rettentő, s maig is tartó ítéletének, rólunk való kegyelmes eltávoztatásáért, úgy városunknak békességes megmaradásáért, kiváltképen pedig fölséges asszonyunknak és fölséges házának szerencsés országlásáért könyörgünk.

3. Temetésekkor kezdett éneklésektől, valamint kegyesen velünk parancsoltatott, recedáltunk.

4. Az imádság helyén készült gyenge és alázatos hajlék iránt, minthogy ez is fölséges asszonyunknak beadott alázatos instantiánkban repraesentálva és kinyilatkozva vagyon, az iránt hasonlóképen ő Felsége kegyelmes resolutióját alázatosan várván, valamint a tetts nemes tanács, úgy a fölséges helytartó tanács előtt, fölséges asszonyunknak kegyelmes resolutiójáig való engedelmeért és respiriumért, mindaddig is tartó Isten ítéletének engesztelésére nézve alázatosan instálunk.

Alázatos szolgálai

*Komárom kir. szabad városban lakó
helvetika Confessiön levő lakosok, kö-
zönségesen.*“

Ugyane tárgyban az ágostai valláson levők felelete:

„1. Mi ugyan semminemű Oratóriumot nem építettünk, hanem a hatalmas Úr istennek, irtóztató büntetése az egész városunkon, sőt majd az egész országon levén, kénytelenítettünk házainkat, s minden javainkat elhagyni, s hajókra szállani és a fölséges Istennek haragját szüntelen való imádságinkkal és esedezéseinkkel engesztelni, s látván azt is majdnem szemünkkel, hogy minden minutában az iszonyú s országunkban hallatlan földindulások miatt, vagy elsüllyedünk, vagy pedig a kőfalaknak leomlási által életünk hirtelen eltöröltetik, semmi egyebet hátra lenni nem gondoltunk, hanem hogy illyetén netalán tán következhető veszedelmek között, lelkeinket annak, akitől vettük, ismét visszaadhassuk, először hajókon, azután pedig református uraiméktól látván, mi is a régi temetőn a végre, hogy mind a Vágdunától, s mint pedig a győri Dunától közelebb érjük, s összeköttetett imádságinkkal buzgóbban könyöröghessünk, a napnak rettenetes hévsége ellen, egynehány deszkát imitt amott összetámoogatván, és hogy a szél el ne hordja, póznákhoz madzagokkal kötöttünk, s azok alatt az úristen haragjának megszűnéséért, s fölséges koronás királyné asszonyunknak hosszú életéért, szerencsés országglásáért, s az ilyen s egyéb veszedelmünktől való megoltalmaztatásáért, minden nap reggel és este imádkozunk, — minthogy pedig gondoltuk, hogy lehetnek olyanok, akik ezen szíves indulatbeli buzgóságunkat rosszúl netalán magyarázni, s minket vádolni fognak, mi mindezeket július 10-én fölséges kegyelmes koronás királyné asszonyunknak Schönbrunnban, alázatosan benyújtott instánciánkban detegáltuk s fölséges asszonyunk kegyelmes dispositiója alá magunkat önkényt vetettük. De ő felsége még eddig semmit sem resolvált. Ezenkívül, méltóságos Nitzky Kristóf referendarius úr ő Nga, ő Felsége által ide leküldetvén, ezen buzgóság végett való concursusunkról is ő Felségének circumstancialis Relatiót tett, de ekkor sem méltóztatott ő Felsége iránta semmit is disponálni. Azonban mi az itt levő nemes városi magistrátus eleibe citáltatván, a mi részünkről kértük a nemes magistrátust, hogy mivel ezen dolog iránt alázatos instánciánkat fölséges asszonyunknak beadtuk, ne terhelhetnék ő Felsége kegyelmes dispositióját elvárni, melyhez magunkat

alázatos fejhajtással alkalmaztatni fogjuk, melyet nemes magistrátus meg is ígért; minekutánna pedig most felséges helytartótanácsnak parancsolatjából azon deszkák alávaló imádság végett eddig practicált járástól inhibiáltatunk ezen kegyes dispositionnak önként engedelmeskedünk, és azon intimatum mellett tett admonitio s inhibitiótól fogva alájuk nem járunk, fönrtván mindazonáltal, hogy ő Felségének benyujtott alázatos instantiánkat promoteálhassuk.

2. Nálunk sem predikátor, sem levita, sem más ilyes hivatalbeli ember nem vala, s nincs is; hanem közülünk, hol egyik, hol másik, a többi előtt imádkozott.

3. Nekünk két halottunk azóta lévén, de akkor is annak vitelekor senki közülünk nem énekelt.

4. *Ami az összetáogatott deszkáinknak lerontatását illeti, annak nagy munka nem kívántatnék, mert ha két végén a madzagokat késsel elmeteszendik, azonnal összedül; de azon alázatosan esedezőnk, hogy azon deszkák mostani státusban maradhassanak, miglen ő Felsége kegyelmes resolútiója eránta érkezik; nem azért, hogy azon idő alatt alájok concurrálnánk, hanem, hogy valaki ne mondhassa, hogy mi talán vakmerőül, ő Felsége előbbi kegyelmes resolútiói ellen, valóságos oratóriumot építettünk, és aki ezen város romlásának tekintésére ide jövend, mindenki láthassa, hogy az nem oratórium, melynek megtekintésére, fönirt tts. Consiliarius urat is alázatosan invitáljuk, és hogy ezen expositiónknak valóságát tapasztalván, eránta relatiót is tenni méltóztassék, kérjük.*

Minthogy a protestánsoknak, oratóriumukra nézve ő Felségéhez beadott folyamodványukra semmi kedvező döntvény nem érkezett, a városi tanács azt, a helytartótanácsnak szeptember 22-én kelt rendeleténél fogva, ugyanazon hó 28-án leromboltatta. Néma tanúi voltak a protestánsok imaházuk szétrombolásának, csak a jobb jövőbeni remény és a meggyőződés tartotta őket vissza az erőszak megtorlásától.

Noha az említett főkormányszéki intézmény, az oratórium deszkáinak, minden valláskülönbség nélkül, a szegények közti felosztását rendelte el, a tanács mégis 1763. október 5-én tartott ülésében oly rendelkezést tett, mely szerint a ro-

mokban levő katolikus egyházak közt osztatott el az oratórium anyaga; jelesül a plébánia templom 200, Ferencz-rendiek temploma 100, Trinitarius templom 100, Anna-templom 100, Rozália kápolna szinte kapott 100 deszkát.

El kell ismernünk, hogy Komárom a vallástürelmességnek és szeretetnek nem épen ajánló jelét mutatta és gyakorlotta a múlt században. Az iratokból ugyanis az tűnik ki, hogy e város túlbuzgóságában mintegy megelőzni iparkodott az üldözési mániában a kormányt különösen ott, hol protestans lelkészeiről, vagy efélékről volt szó.

Így, még csak 1777-ik év szeptember 16-án 4949. sz. a. érkezett a helytartótanácsi rendelet, mely szerint csak azon lelkészek és lelkészjelöltek tiltandók el a városba való bejöveteltől, kik vallástanítás végett jönnek. Mégis az itteni lakosság már e rendeletet megelőzőleg is gyakorolta a prédikátoroknak kiűzését, s nem igen kereste az okot, csak lelkész legyen, mindjárt vallástanítási szándékot tételezett benne föl, s azt tőle telhetőleg insultálta, sőt le is tartóztatta.

Ez történt a most említett rendeletet jóval megelőző években, Sarkady Sámuel, somogy megyei Billeg községbeli prédikátorral; — ki 1756-ik évben Komáromba vetődván, minden kikérdezés nélkül — nemesi jogának sérelmével, azonnal letartóztatott és börtönbe vettetett.

A város részéről felterjesztetvén az eset a helytartótanácsnak, onnét azon rendelet érkezett, miszerint említett lelkész további rendelkezésig biztos őrizet alatt tartassék; ez utóbbi azonban ártatlansága érzetében sérelmének orvoslása végett, minthogy a nélkül, hogy ügye elővéttetett volna, folyton börtönben synylődött, felsőbb helyre folyamodott, honnét 1756. december 20-án börtönének enyhítése rendeltetett el.

Sarkady végre felségfolyamodványt adott be, melyben ügyét keservesen panaszoja; de szóljon itt maga a kérvény:

„Felséges stb.

Helytartó tanácsához beadott kérvényemnek, a főkormányshoz 1756. decz. 20-án komáromi tanácsához intézett rendeletével, csupán az az eredménye lett, hogy kemény börtönöm helyett, nappali időt a hajdúk szobájában tölthetem, azonban éjre ismét börtönbe kényszeríttem menni.

Felséges Asszony! már több, mint egy éve, minden előzetes vizsgálat nélkül, le vagyok tartóztatva, sőt ürügyet keresnek fogságom további meghosszabbítására.

Hallatlan dolog, egy nemes utazó személyt, minden törvényes idézés és pörbe fogás nélkül, merő gyanú és balvélemény után letartóztatni, s mi nagyobb, egy éven túl, börtönben tartani. A legvétkesebbek is, ennyi idő után, vagy elítéltetnek, vagy szabadságba helyeztetnek, én pedig ártatlan, mint gonosztevő, kénytelen vagyok börtönben szenvedni.

Ezért is felségednek könyörületeségéhez fohászkodom, kegyeskedjék, Komárom városának meghagyni, hogy szabadságomat azonnal, minden késedelem nélkül visszaadja. Felségednek legalázatosabb, örökké hű jobbagya

Sarkady Sámuel,

helv. hitv. predikátor, most pedig, több mint egy éven át bebörtönözött fogoly.

Ezen folyamodványra következő tartalmú helytartótanácsi rendelet érkezett:

„Sarkady Sámuel felségfolyamodványa, melyben ügyének hosszadalmas eldöntése és börtönöztetéséről panaszodik, másolatban azzal közöltetik a tanácssal, hogy az előzetes vizsgálat megtartása után, mielőbb ítéletet hozzon, s azt kihirdetés előtt, e főkormányzékhez felküldje.“ 1757. decz. 29.

A vizsgálat megtartása után következő ítélet hozatott:

„1758. márc. 15.

Sarkady Sámuel, helv. hitv. 30 éves, Sátoralja-ujhelyi születésű, somogymegyei Várad-bürösi kálvinista predikátor, fajtalan előélete a tanúk vallomásából kiderülván, minthogy felsőbb rendelet ellenére, Komáromba merészelt jönni, s itt gyújtogatással fenyegetődzött, a kath. vallást a pogány hitnél alábbvalónak mondotta, s minthogy felséges királynét bectelen szavakkal illette, s előbbi buja életét itt folytatni akarta, beszámítva már kitöltött másfél évi fogságát, három heti kenyéren és vizen leendő börtönre, s a hét minden péntek napján 40 botütések szenvedésére ítéltetik, felségsértési büne pedig a helytartó tanácsnak feljelentetni határoztatik.“

1758. aug. 7-én a helytartótanács közli ő felsége kegyelmezését, mely szerint Sarkady Sámuel, betudván eddigi börtön

tönözését, jövőre predikatori tisztségre alkalmatlannak nyilvánítatik, s e város területétől eltiltatik; meghagyatván neki, hogy magát e királyi rendelethez, a legnagyobb büntetés mellett, szigorúan alkalmazza.

Hasonló üldöztetést s méltatlanságot szenvedett Komáromban 1774-ik évben Markos Péter, madari predikátor, ki egészsége helyreállítása végett orvosi tanácsért jött a városba, nemes Horváth József nógrádmegyei utazó academicus tanuló, Vajda Péter komáromi születésű ekli predikátor, ki haldokló testvérét Vajda Jánost jött látogatni, ennek az sem engedte meg, hogy beteg testvéréhez mehessen, hanem a városból, legnagyobb bántalmazások közt kiutasított.

Ilyen viszonyok közt éltek a protestánsok Komáromban 1672-től fogva; míg az ország egyéb városaiban többféle szabadsággal bírtak, addig itt mind a vallási, mind személyes szabadságukban a legnagyobb önkénynek voltak kitéve. Nem volt rendelete a helytartótanácsnak, vagy a helybeli várpáncsnokságnak, melyet a város szolgálalkú tanácsa, (lettek legyen azok bármily kegyetlenek és törvényellenesek), végre nem hajtott rajtuk.

Orvoslást persze hasztalan kerestek; noha törvényes úton igyekeztek maguknak az országgyűlési határozatok által biztosított szabadságokat helyreállíttatni; de II. József trónra-léptéig semmi engedményt sem tudtak kivívni. Keserves panaszuk elhatott ugyan az országgyűlésig, de sebeikre írt nem kaphattak.

A többi közt az 1681-ki soproni országgyűlésen is tárgyalták panaszaikat, de míg ügyük felett folytak a heves viták, november 9-én a kormány egy leiratot küldött a tanácskozó rendekhez, mely szerint a protestánsoknak a bécsi békekötésben biztosított szabad vallásgyakorlat ezután is sértetlen marad s templomaikat sem szabad ezután elfoglalni; de az 1670. évtől elfoglaltak, s így a komáromi protestánsok templomai is mostani birtokosaiknál maradnak. A szép remények tehát, melyeket a komáromi protestánsok ez országgyűléshez kötöttek, tönkretétettek e királyi leirat által, s még a protestáns rendek tiltakozása sem használt semmit, kik e leiratnak a törvénykönyvbe való felvétele ellen óvást tettek. Sok keserűséget kel-

lett tehát átélniök még addig; míg végre II. József megadta nekik a vallásszabadságot. Már 1783. február 27-én a tanács kihirdeti, hogy a protestáns lelkészeknek a keresztelezés, esketés, temetés megengedtetik; de a jövedelem a helybeli plébánost illeti; majd az isteni tisztelet-tartás és lelkészválasztás is megengedtetett nekik; úgy hogy a reformátusok 1783. ápril 30-án már összegyűlhetnek lelkészválasztásra, midőn is közakarattal Pétzelit választották meg első lelkésznek; az erről felvett hivatalos jegyzőkönyvi kivonat ekkép hangzik: „Anno 1783 die vero 30. Aprilis. Egybegyűlvén a Rév-Komáromi Reform. Árva Eklésiának Előljárói ugyanazon Eklésiának közönséges dolgaiban következő rendelkezések tétettek. Először: Minthogy már bizonyosan tudatik, hogy Felséges Urunk Vallásunknak Exercitiumát kegyelmesen megengedte; Arra való nézve az Ultrajectumi Akademiában levő Tiszt. Pétzeli József Uramnak, első Praedicatorságra való Hivatal rendeltetett, oly móddal, hogy mivel ide két Prédikátor szükséges és ezen Eklésia Tiszteletes Mindszenty Sámuel és Nagy István Uraimék közül egyiknek második Praedicatorságra hivatalt adni szándékoznak; Tehát N. Cseppán János Uram requiráltatott (ki is kötelezte magát), hogy Tiszt. Pétzeli Uramnak az iránt is egyszersmind írjon, hogy a melyiknek a fölyebb nevezett Tiszteletes Urak közül az építendő templomunknak nagyságához képest alkalmasabb szava lészen, és a kit maga Collegájának szeretni fog, ő kegyelme Projectumát és Opinióját írja meg ezen alkalmas-sággal.“¹⁰⁾

E megbízatásnak Cseppán János május elsején felelt meg, midőn is tudtára adá Pétzelinek megválasztatását, s azon kérréssel fordult hozzá: hogy sziveskednék az ekklesiának hírül adni, vajjon elfogadja-e a választást, s kit választ magának lelkésztársul.¹¹⁾

Mint tudjuk, Pétzeli örömmel elfogadta a megtisztelő meghívást, s 1783. okt. 5-én már el is foglalta állását, Mindszentyt vevén magához lelkésztársnak.

¹⁰⁾ A rév-komáromi reform. egyház archivumából.

¹¹⁾ A magy. tud. akadémia kéziratára 238. sz.

VII.

Kurucz-e vagy labancz?

Az általános elégedetlenség és ingerültség Lipót kormányát ¹⁾ ellen végre annyira növekedett, hogy midőn Rákóczy Ferencz bejött az országba a nemzeti felkelés vezetésére és szervezésére, az egész nemzet valóságos megváltóként üdvözölte őt, s az „Istenért, hazáért s szabadságért“ feliratú zászlók alá seregesen tódult a nép s nemesség egyaránt, főkép miután mindjárt kezdetben a hadak diadalmasan lobogtatták azokat és Rákóczy is fegyverre szólított mindenkit, kiben a honszeretet van. Az eféle érzelem úgylátszik nem igen bántotta az akkori komáromi előljáróságot, mely az egész felkelésben nem látott egyebet gonosz szándékú lázadásnál, Rákóczy magasztos feláldozásában nem egyebet átkozott, gonosz törekvésnél. ²⁾

Ily szemmel nézvén a felkelést, természetesen e nézetnek megfelelőleg cselekedtek is. Igen, e ferde nézetnek megfelelőleg nevezték „éjjel nappal virrasztó védőjüknek“ a német várkapitányt, ki a Bercsényihez küldött ártatlan követeket vasraverette, s Komáromot összelövetéssel fenyegette; ennek megfelelőleg hizelegtek Rákóczynak és Bercsényinek, míg a kuruczoknál voltak, szidván a várkapitányt, kiről — mint ők mondták, — jobb nem is szólni; viszont ezzel megegyezőleg nevezték átkozott gonosz ellenségnek Rákóczy népét, midőn Pállytól mély alázattal segítséget kértek ellene; avagy midőn szobrot igér-

¹⁾ Erről a kormányról írja *Bethlen* cancellár: „Keserves és mint Isten ítélete, úgy a maradék előtt is gyalázatot érdemlő dolog volt, hogy a gubernium, sem jámbornak, sem gonosznak igazságot nem szolgáltatott.“ (Önéletleírásában a 266. l.)

²⁾ *Modernorum tumultuantium damnabilis et malesanus conatus.*“ etc.

tek, ha az Isten megmenti őket tőlük, ami minthogy megtörtént, rá is vésették az ennek emlékére emelt szt. Háromság szobrára :

Anno MDCCIII.
seditiones timebamus inimicos
in hoc amicos,
quod mala minitantes
bona facere nos docuerunt. etc.³⁾

Már az eddigiekből is láthatjuk, hogy Komárom fentjelzett magatartásánál fogva, német vezér itt mindenkor biztosítva érezhette magát a felkelők ellenében; ép azért nem kell csodálkoznunk, hogy a vad Heister is hadművelését Komárom körébe vonta, s azt mint biztos átmeneteli pontot használta, hova kényelmesen visszavonulhatott, s viszont támadhatott is.

Gondolhatjuk, hogy Komáromra nézve nem valami kiváló szerencse volt, hogy a hirhedt Heister ⁴⁾ többször megfordult benne, mert ő bizony minden hűsége daczára is többször megsarczolta a várost, amint hogy azt megtette tábornoktársa Starhemberg is, midőn megvert seregét újra szervezendő Komáromba menekült. A város e meg nem érdemlett üldözéstől szabadulandó, többször folyamodott felsőbb helyre; persze eredmény nélkül. Így hát 1707-ben január 3-án Rőth Endre jegyzőt és Skaricza György esküdtet küldé Bécsbe, hogy a város részére menlevelet eszközöljenek. József király meg is hagyta ez alkalommal, hogy a várparancsnok Komárom lakóit ne merje beszállásolásokkal, előfogatokkal vagy más eféle dolgokkal terhelni; de ez még távolról sem védte meg a várost a

³⁾ Megjegyzendő, hogy a komáromiak a szoboremelésre vonatkozó ígéretilket, miután Rákóczytól megszabadultak, nem teljesítették, s csak midőn a pestis kezdé a lakókat ezrével pusztítani, jutott régi fogadalmuk is eszükbe. Ezt mondja a felirat is:

Verum anno MDCCXI.
 nos adhuc debitores
 Creditor Deus pestilente morbo
 ad sana consilia revocavit etc.

⁴⁾ E tábornokról írja *Széchenyi* érsek: „A parasztembernek puskaporral tölteti meg a torkát, száját s a hasán veti ki magát a por; katonái stíttik, nyúzzák elevenen a szegényeket; az asszonyokat emlőjüknél fogvást kötik fel az gerendában, úgy kínozzák őket; a templomokat fosztják, a papokat ölik, vagdalják.” (*Széchenyi levele Vízához s Okolicsányihoz. Horváth Mihály. 6. kötet 358. l.*)

további kellemetlenségektől. De térjünk vissza a Rákóczy-féle harcok kezdetére.

Az 1703-ki év október és november havában *Ocskay László* és *Borbély Balázs* a felkelőkkel már a Vágnál lobogtatták diadalmas zászlaikat; ⁵⁾ deczemberben pedig Károlyi Sándor is megérkezett a Dunán-innenre, s annak legnagyobb részét meghódítván, Pozsonyig terjeszté ki hatalmát. Majd rövid idő múlva Bercsényi is megérkezett hadával, s benyomulván a Csallóközbe, Komáromot fenyegeté.

Városunk ez időben mindössze is csak némi földhányással volt megerősítve, mely azonban nagyon kevés kilátást nyújthatott a felkelőktől való megmenekülhetésre, s minthogy a vár csekély őrségében sem igen bízhatott, az egyedüli út a menekülésre a felkelőkkel való békés kiegyezkedésben mutatkozott. Arra, hogy ezt minél előbb megkíséreljék, egyéb körülményeken kívül a kuruczok részéről történt feladási felszólítás is készíteté az előljárókat, annál inkább, minthogy a tagadó választ nyert felkelők a lakosságnak tűzzel-vassal való kiirtásával fenyegetőztek. (A praecipuis eorum capitibus ad damnosam deditionem cum grandi comminatione ignis ac ferri, extreme nostris excidii incessanter sollicitetur ac adurgeatur.)

Történt azonban, hogy még mielőtt alkudozásokba bocsátkoztak volna a kuruczokkal, a „*Wienerisches Diarium*“ nevezetű német újság a 36. számban ⁶⁾ azt írta: hogy a város meghódolt Rákóczynak, s a polgárok készeknek ígérkeztek a vár elfoglalásában a kuruczoknak segítségére lenni és, hogy a várparancsnok összelövetéssel fenyegette a várost, ha e gyalázatos szándékuktól el nem állnak a polgárok.

Természetes, hogy az eféle hír kész hitelre talált a jó bécsiaknál, s csakhamar elterjedt a kormány intézői között is

⁵⁾ *II. Rákóczy Ferencz* fejedelem Emlékiratai. III. kiadás 46. l.

⁶⁾ Az említett szám ekkép hangzik: „Eodem Verlaudet auss Ungarn von 13. Debr. dass auf das Land Herumb alles noch Ziemlich Rebblisch aussiets, die Vestung aber wäre noch gut Käyserlich bis den Sonderlichen Commendant zu Comorn, der den Flekhen, als Wellicher dem Rácozy Huldig, und gar zur ybergab dieser Vestung Behülflich sein wolle, sagen lasset wan sie von diessen Schändlich Vorhab nicht abstehen würden, Er dieselbe auss dem Grund mit Feuer verterben wolle.“

a hír, hogy Komárom meghódolt Rákóczynak. Nem kis aggállyal hallotta ezt a városi tanács⁷⁾, s hogy régi ragaszkodásáról és hűségéről biztosítsa az uralkodót, az 1704. jan. 31-én tartott ülésében elhatározta, hogy feliratot küld ő Felségéhez. E célból a polgári osztályból Praeavor János Györgyöt, a nemesség részéről pedig Sendy Andrást küldé a királyhoz és savoyai Eugenhez, a Zambald Pál által szerkesztett felirattal. Kimondatott ezenkívül jegyzőkönyvileg, hogy Komárom lakói ő Felségének, mint egyedül törvényes királynak s legkegyelmesebb urának leghűbb alattvalói maradnak minden mostoha körülmények között, *s egyedüli óhaja a városnak az, hogy legyőzván a lázadó ellenséget, boldogul élhessen, és diadalmasan uralkodhassék.*

A Bécsbe küldött követeket mindkét helyen igen szívesen fogadták, s különösen Eugen herczeg folytonos jóakaratról biztosította a város polgárait.

A Wienerisches Diarium is rectificálta tévedését, és 46. számában már jelenti olvasóinak, hogy először is Komárom nem adta meg magát Rákóczynak, (worinn zuerst gewisse, dass nicht die Statt in Raczische Brodection Gütlich ergäben solle) s hogy az nem is holmi helység! hanem királyi város, mely az uralkodóhoz mindég hű volt, s az is marad. (Dass das Comorn Eine königliche Statt, und kein Fleck . . . dassige Inwohner nicht Rebelliert, und alle Zeit trey, auch noch sind.)⁸⁾

Ezalatt Bercsényi, a megadásra való felszólításra tagadó választ nyervén, készülődéseket tön a város ostromlására. Hallván ezt az előljárok, elhatározzák, hogy sietve követséget küldenek Bercsényihez, s bármi áron egyességre lépnek vele. A követeknek erősen meghagyták, hogy világosítsák fel a felkelőket az elpártolás lehetetlenségéről („apud Bercsenium repraesentent impossibilitatem nostrae defectionis a fidelitate suae

⁷⁾ Mint ahogy a jegyzőkönyv magát kifejezi: „kimondhatlan fájdalommal és szomorúsággal kénytelen hallani a róla elterjedt gyalázatos híreket“ stb.

⁸⁾ *Magyary Szulpicz*: „Rév-Komárom törekvései“ stb. című értekezésében hibásan írja, hogy a Diarium 38. és 46. számában újságolá Komárom meghódolását; mert hisz, mint látjuk, a 46. számában már visszavonja a vádakat.

Mattis velut legitimi nostri regis“ etc) s kérjék őt, miszerint álljon el annyi ártatlan vér kiontásától.

Miután a küldöttség menesztésébe a vár vice-com mendatosa *Lanzenfeldt József* is beleegyezett, nagy szorongás között útnak indult a követség. Mindenütt a merre mentek, kurucz hadakkal találkoztak, melyeknek rendeltetésük volt a készülődéseket megtenni Komárom ostromlására. Nem kis félelemmel szemlélte ezt a követség, mely ezután a legnagyobb sietséggel ment Somorjába, Bercsényi főhadiszállására, hol febr. 14-én (1704.) megkötötték az alkut, melynélfogva Bercsényi „a következő tavasznak kinyílásáig“ fegyverszünetet engedélyezett azon feltét alatt, ha Komárom város nemesei és polgári rendje ez időre szintén semlegességet fogad.

Nem lesz érdektelen itt Bercsényinek ez ügyre vonatkozó történeti becsű oklevelét közölni, mely a következőkép hangzik :

„Én Székessi gróf Bercsényi Miklós, Ung vármegyének főispánja, a méltóságos fejedelem, felső-vadászi Rákóczy Ferencz és az magyar haza szabadságáért Isten által fegyvert fogott egész hadaknak főgenerálisa, adom tudtára akiknek illik, hogy minek utánna nemes Komárom városbeli uraimék mind közönségesen maguk követségeit kiadott credentionalisokkal hozzám expidiálták, kértek azon, hogy *előmbe terjesztett bizonyos okokra és respectusokra nézve* eltávoztassam azon Komárom városának *magyar* lakosítól az hazánk fegyverének keménységét és szigorát. Tekintvén azért és respectusba vevén bizonyos előttem declarált consideratiokat, s nem is igyekezhvén, sőt minden úttal eltávoztatni kívánván az magyar, következőképen körösztény vérnek kiontatását, annuáltam eő kegyelmek kérésének, engedtem az respiriumot és ígértem minden hostilitásnak a város és lakói ellen való tilalmat hadai között országunknak a következő tavasznak kinyílásáig, úgy hogy mind közönségesen az bent levő uraimék és közrend is maguk komáromi határikban szabadon megmaradhassanak és senki a méltóságos fejedelem hűsége alatt levő hadak közül eő kegyelmeket maguk határában se személyekben se pediglen jószágukban háborítani és megkárosítani ne merészelje, sőt ha valaki eő kegyelmek közül a megírt hadaink által megtaláltatnáknak károsíttatni, azon kárnak visszaadásában instanciájok mellett

elégséges satisfactiót tenni igyekezem. Ellenben eő kegyelmek is általam declarált modularis szerint mennél hamarább fáradozni az köztünk való condicionak effectuatiojában tartoznak, pacifice megmaradván maguk határában és minden hostilitást vagy excursiot eltávoztatván se fegyverviselő, se már a méltóságos fejedelem hűségére kötelezett helységbelieknek semmi kárt és hatalmat erőszakoltatás Komáromból ne tétessék.

Költ Samarjában, 14. február 1704.“

Bercsényi ez indultumában nem említették ugyan, de az egyezkedés szerint még 3000 forint discretiot is kellett a polgároknak fizetniök, „hogy az ellenségnek ránk törő agyarkodásának tüzét és vasát elkerülhetnénk“. Ezt az összeget — amint a város statusai írták Pálffyának 1705. sept. 12-én — Komárom „enervált és megnyomorodott állapotai miatt“ csak nagy nehezen tudták előteremteni.

Az indultum megnyerése után nagy örömmel siettek haza a küldöttek, tudomásul adandó az örvendetes hírt; örömük azonban csakhamar keserűségere változott. Midőn ugyanis Zambald Pál városi bíróval elmentek a várkapitányhoz, hogy az egyességre kikérjék jóváhagyását, a rövid eszű s durva német katona, minden ok nélkül valamennyit vasra veretve bebörtönöztette, azt gondolván, hogy a követek valami titkos szerződésre léptek Bercsényivel.⁹⁾

A városi tanács hallván e példátlan erőszakoskodást, rögtön követelte az elfogattaknak szabadon bocsátását; mivel

⁹⁾ Ezt a bebörtönzést 1706-ban a kuruczokkal is közölte az előljáróság. „Midőn anno 1703. — úgymond — fáradságunk első sengéjében Méltóságos gróf Bercsényi Miklós feő Generalis Urunknál fáradozván, akkori komáromi Commendans Úr csak azon okból ártatlan biráinkat és követeinket vasban verettette, mely miatt csak alig kerülhettük romlásunkat!“ *Magyari Szulpicz* fentidézett értekezésében azt írja, hogy ez elzáratás után Komárom mindég három kezest tartozott a felkelőknél tartani. Ez állítás minden tekintetben helytelen. Először az itt felhozott sorokból is láthatjuk, hogy a tanács csak néhány év után — akkor, midőn Lanzenfeldt már nem is volt kapitány — hozá az elzáratást a kuruczok tudomására, s így ez nem lehetett indító ok arra nézve, hogy rögtön kezesek követeltessenek. De meg mint látni fogjuk, Komárom *nem kezeseket, hanem követeket tartott a felkelőknél*, kik menlevéllel ellátva, szabadon közlekedhettek, s ezekből sem hármat, hanem rendesen kettőt. Csupán az 1705-i

azonban Lanzenfeldt erre éppen nem volt hajlandó, még február hóban felirtak a haditanácshoz, esedezvén, hogy az ártatlanul elfogottak bocsáttassanak szabadon s a Bercsényivel kötött egységgel pedig erősíttessék meg.

A feliratra nem várt gyorsasággal jött meg a válasz, amennyiben már márczius 9-én elkészíté a haditanács a feleletet, mely a polgárság nem kis bosszúságára ekkép hangzott: „Prudentes ac Circumspecti Domini nobis Dilecti!

A február 23-án küldött levélből megértettük, milyen egységet kötöttek saját fentartásuk végett a legközelebbi tavaszig a lázadókkal, és noha nem kételkedünk, hogy a Bercsényihez küldött követeknek mindenben meg volt hagyva, hogy a császári fölségnek tartozó hűség ellen semmit se tegyenek; mivel azonban ennekutánna kitudódott, hogy e követek a parancsot áthágták, és így az őrség parancsnokától Lanzenfeldtől *nem érdemtelenül vettettek a tömlöczbe*; minthogy azonban az illető követekért az egész község kezességet akar vállalni, az őrség fentnevezett parancsnokának meghagyatott azok szabadon bocsátása. Egyébként a pártütőkkel kötött szerződést, habár nem örömet, helybenhagyjuk nagyobb biztonságukra, csak aztán semmi veszély ne származzék belőle, s mindent a legnagyobb hűséggel végezzenek, mely hűségben bízva, gondoskodandunk fentartásukról.

Különben ugyanők az említett parancsnokkal Lanzenfelddel egyetemben ő csász. kir. fenségének szolgálata számára a köteles levelezésről, s minden esemény közléséről kiválóan gondoskodjanak, s a törvényes királynak tartozó hűséget soha el ne mulasszák kimutatni, máskülönben alig fogják elkerülni a büntetést. — Bécs, 9. márczius 1704.

(aláírva:)

Benevoli

*N. Sac. Caes. Regiaeque Mat̃tis
Consilii Aulae Bellici Praeses
et Consiliarii.*“

indultumért való folyamodványban van három követ neve aláírva. Kezeseiket csak az 1706-ik év végén követel Rákóczi, s akkor sem hármat, hanem kettőt. De még ezen követelés ellen is visszairt a város.

Az egész leiratban üdvös csak annyi volt, hogy helyben-hagyatott a Bercsényivel kötött egyesség, melynek értelmében most már tavaszig nem kellett félniök a kuruczoktól; ám e rövid idő csakhamar letelvén, újabb szerződés vált szükségessé, ha mentek akartak maradni a felkelők támadásaitól, kik még mindig uralták az egész vidéket.

1704. július 30-án sikerült is nekik Bercsényitől az elsőhöz hasonló indultumot szerezniök. A feltételek ugyanazok voltak, melyek az első szerződésnél. A határidő szt. Demeter napjáig szólt. Ime az egész indultum:

„Én Székesi Gróf Bercsényi Miklós nemes Ung Várme-gyének Fő-ispánnya, Méltóságos Fejedelem Felső-Vadászy Rákótzky Ferencz és az Magyar Haza szabadságáért Isten ál-tal fegyvert fogott egész Hadaknak Fő-Generalisa. Adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik ez Levelemnek rendiben: hogy jöllehet már azelőtt is mégh sub dato die 16. mens. Ap-rilis, nemes Komárom városbéli Uraimék mind közönségessen maghok Követtyei által instáltanak vala előttem, hogy bizo-nyos respectusokra és okokra nézve azon Komárom Városának Lakosítól az Hazánk Fegyverének keménségéht és szigorát el-távoztattam volna, amint hogy is tekéntvén azon előttem dec-larált consideratiokat annuáltam vala eő Kegyelmekek kérésének, engedtem respiriumot, ighérvén minden hostilitásnak tilalmat, ezen mostan folyó Esztendőben Julius havának már elmúlt első napjáigh; Ugy hogy az ben lévő Uraimék mind közönsé-gessen magok Komáromy hatariokban szabadon és háborgatás nélkül maradhassanak, megh keresvén azonban engem mostan ismét újabban emlétett nemes Komárom Városhy Uraimék ha-sonlóképpen mind közönségessen ugyanazon előbbennyi Követ Uraimék által, kértek azon, hogy az előbbeni consideratiokra nézve még továbbra is extendáljam azon respiriumot, econo-mizállyniok is engegyek. Kiknek kéréseket respectusba vevén, nem is igyekeztvén sőt minden úttal ell távoztatnyi kívánván az Magyar következőképpen Köröszten vérnek kiontását, annuáltam annak tovább is engedvén eő Kegyelmekeknek azon praesent. mégh Respiriumot, ugyanczen Esztendőben léendő Szent Demeter napigh, melly esik 26. mensis octobr. Anni pariter hujus infra scripti. Ugy hogy azon előbbennyi Komá-

rom Várossának adott Levelemnek continentiái szerént azon Nemesy és Várossy Statusok fognak conserváltatnyi, s ahhoz eő Kegyelme is maghokat alkalmaztatnyi.

Költ Királyfalvay Mezőben lévő Táborban 30. Jul. 1704. “

Hogy az efféle indultumok daczára a komáromi polgárok nem csekély károkat szenvedtek a rabló kuruczok részéről, azt (eme második indultum előtt) a város követeinek adott következő utasításokból is láthatjuk :

Pro Dominis Ablegatis Institutionis Puncta.

1. Az előbbenyi fundamentomon úgy, hogy jobban megh tartassanak az Conditio Bőrcsényi Úr résziről foghnak Stipulalnyi Követ Uraimék.

2. Specialiter, hogy az Város Teritoriumián, úgy nem Külömben Vármegyénkben lévő gazdasághokk exercitiumia ezen két Statusbéliekk minden háborgatás, és bántás nélkül economiaiakat Exercealhassák maghok, és Cselédgyeik szabadon kijárhassanak és akárminéven nevezendő Majorsághbély jövedelmeket az Városra bé hordatattathassák az Conditioók közé inseráljni foghiák.

3. Panaszkodnyi foghnak az Stipulatumnak ideje alatt lévő károk, és Excessusokról, melly arántis eölégshéghes satis factiót is kérnek.

4. Melly Stipulatumnak nagyobb securitására, és állandósághára, hogy mindenfelé az Vármegyénkben lévő kurucz Tiszt Uraimékra parancsoltatott extrahálnyi kölletik, hogy az Véghezés megh tartattassék.

5. Ha hogy pedigh némel csavarghók iószághunkat prae dálnák marháinkat haitannák, az ollanoknak megh foghását statusbély Uraimék reservállák maghoknak.

6. Az elhaitatott Marhák aránt az Hadi revisiónak nem köll consentiállyni, hanem Instantissime Méltóságos Generálistól maghától ad mente stipulati Satisfactiót köll kérnyi.

7. Az Mészárosokat repetállyák Követ Uraimék az Melleket Rákóczy Fejedelemhez vittek.¹⁰⁾

¹⁰⁾ Itt két elfogott mészárosról van szó, kiket azonban Rákóczy 1704. aug. 28-án szabadon bocsátott.

De ezen második indultum után is igen sokszor panaszkodik a város a kuruczok rablásai ellen, minek folytán Rákóczy megparancsolja vitézeinek az elhajtott marhák visszaadását. Majd 1704. okt. 27-én „generalis Bottyán János uram is eö kegyelme hasonlóképen resolválta magát ezen dologban.“

Rákóczy parancsát az elhajtott marhák ügyében közölte a tanács Somody Ferenczczel is, követelvén tőle azok kiszolgáltatását; „élünk is oly reménységben — írja neki a többi között — hogy okokat ezentúl nem fog az panaszkodásra adni, seöt engedelmes kötelessége szerint eleget fogh eö Fejedelemsége kegyelmes parancsolattyának tenni.“

1704. aug. 28-án Eszterházy Antal grófnak irnak a komáromi statusok Simontornyára, alázatosan kérvén elfogott embereik szabadon bocsátását, mi hogy annál könnyebben történhessék, megkérték a várparancsnokot, hogy ő is eressze ki a fogva lévő kuruczokat, de az nem hajlandó egyet is szabadon bocsátani felsőbb rendelet nélkül.

Ilyen panaszokkal telt el a szerződésben kikötött idő, mely után ismét újabb indultum szerzése után néztek a statusok, el nem mulasztván időközben illetékes helyen többször hangoztatni a király iránt való mély ragaszkodásukat és hűségüket.

Minden eshetőségre el akarván azonban készülni, a kuruczokkal való alkudozásokkal egy időben Pálffy grófhhoz is folyamodtak segítségért, kitől már előzőleg is kaptak ugyan csekély számú segélycsapatot, de az kevésnek látszott a város megvédésére; annál inkább, minthogy, — amint a statusok írták 1705. szept 12-én — ezek közül csupán *„három éjtszakának alkalmatosságával az sánczainknak csekély állapottyai miatt negyvenen a kuruczok közé szöktének közülök, s félő is, hogy talán tán a többik is hasonlót el ne kövessenek“*.

Pálffy gróf helyt adva a város kérelmének, a Frisen regimentből küldött bizonyos számú csapatot Komáromba; minthogy azonban a statusok még ezzel sem érték be, 1705. november 16-án újabb segítségért folyamodtak. A fölötte érdekes folyamodvány ekkép kangzik:

„*Excellentissime Domine*

Domine et Patrone Nobis gratiosissime.

Salutem et Servitiorum űrorum m. gratiam Excellentiae Vestrae demississimam commendationem. Levélről 12. novembris datált, Excellentiás Méltóságos Uri minket vigasztaló Levelét alázatos kötelességhez vettük, a mellyetis (minnyájunkat Városunknak kapuihoz öszveszólétván) kicsinyeknek, nagyoknak publicálván, és elolvassván tökéletes, és tellyes igaz szívvel közönségghessen, a mi nagy jó édes kglmes királ első Joseph Urunkhoz eő Főlséghehez utolsó csőp Vērünknek ki ontásaigh, álhatos hűvségghben élnünk, és halnunk devovealtuk edgyenlő el tökélett szívvel magunkat, és noha mind izenetekkel, nemkülönben irások által is, sokféle nehéz fenyegetőzéseit köllött az Ellenségghnek előnkben telepedvén edgy lövésnyire, s már most mi Színyből Guttához vissza szállván értennünk, mindazonáltal megh emlékeztvén inkább mindenkoridecséretes hívséginkről, hitelünknek és böcsületünknek eörökös conservatiojárul okoskodtunk, hogy nem mint eörökös gyalázattal idegeny határookra, kglmes Urunk eő Főlséghe ellen vétmennénk, haragia és Fedgyverének keménséghe előtt magunkat buidosásra ejtennünk. Hogy pedigghlen Excellentiád megh értvén inségünket eő Főlséghe Fedgyverével oltalmunkra, az Tekéntetes Frizen Reghementiből bizonyos számú néppel megh segéttennyi méltóztatott, ez aránt való kglmes reflexioiát Excellentiádnak, hálaadó szívvel kedvessen vettük, köszönnyük is; kérvén Excellentiádat eléghségghesebb segétséghghel is, hova hamarébb méltóztassék Excellentiád bennünket megh segéttennyi, minthogy az Ellenséggh agyarkodással ellenünk nem szűnik, sőt romlásunkra szaporodik, Guttanál lévén Táborban, a honnénd csak három óra alatt is nyakunkra fordulhat, jöllehet Komáromy Commendáns Oberst Vokt Maister Lanzenfeldt Uram is szüntelenül minden tehetséghe szerént Éjjel és Nappal azon eöröködik, hogy conserváltassunk; de ugyancsak a segétséghre tapasztaló szükségghnk vagyon; Azonnis hasonló Alázatossághal Kérjük Excellentiádat, hogy kglmes Király Urunk eő Főlségghénél ezen aitatossan devoveált hűségghünket kglmesen representáltattni méltózt-

tassék, hogy tudhatván állandó hűségben való aitatossághunkat, Isten megh tartván, lehessünk eörömére, és holtigh való hűv szolgálattyára eő Főlségének, úgy Excellentiádnak is.

In reliquo servet Deus Excellentiam Vestram, quam diutissime Salvam et Incolumen.

Excellentiae Vestrae

Comaromii die 16. novembr. Ao 1705.

*Humillimi Servitores
Civittis Rév Comaromēns. Nobilitans
& Civilis Status.*

Eközben a felkelőkkel is igyekeztek alkura lépni. A követe, nemzetes és vitézlő Baranyai Gáspár, és Hajnal Márton már az 1704. év végén a kuruczok közt voltak, ellátva olyanmű utasításokkal, hogy a város fentartására nyert indultumot „in forma et modo priori, mennél tovább és hosszabb időre extendálják“, „és ha casu quo aszerint nem végezhetnének a követ uraimék, interveniálván ollyas difficultások,“ tehát előbb a tanácsnak jelentsék be a dolgok állását.

Hogy az egyezkedés annál könnyebben menjen, a statusok maguk is irtak Bercsényinek ez ügyben. A levél ekkép hangzik:

„Méltóságos Feő Grális.

Nem kételkedhetünk, frís emlékezetben méltóztatik Excellentiádnak lenni, hogy Nemes és Városi Statusainknak nevével, már ennekelőtt is kegyes Indultumot nyiertünk vala Városunknak Excellentiádtul: mellynek is tovább ez uionnan való Extensioianak el nyerésére, Nemzetes és Vitézlő Baranyai Gaspar, es Hainal Martony Uraimek által Ecellentiad kegyelméhez recurraltunk; kikis kglmed engedelmebül alázatos Instantiankat, az hol Excellentiadnak teczett proponalniák megh engettük eő kglk. Annak okaért továbbis Excellentiadat alázatosan kérjük, Gratiaját, és Patrociniumat alázatos Instantiánkban hozzánk nyuitani kegyelmessen, és az fönt emlétett Uraimékat, kívánatos io Válasszal hamarabb, és békével visz-

sza bocsájtatni méltóztassék. Mind ezek eránt Excellentiad kglmes Gratiáját a midőn alázatossan mégh szolgálíliuk. Maradunk is

Excellentiádnak

Komáromban, 27. Novembr. 1704.

Alázatos szolgálí

Komáromy Nemes és Városhy Statusbeliek.“

Ennek daczára az alku most kissé hosszabb időre nyúlt; a követek egyike, Hajnal Márton is megbetegedvén, kénytelen volt haza jönni, s helyébe a város Skaricza Györgyöt küldé 1705. jan. 16-án, ki is Baranyai követtársával megjelenvén a fejedelem előtt, kérésükre attól azt a választ nyerék, hogy ő az egész ügyet Bercsényire bízza; azért az alkudozásokat ő vele folytassák; minthogy pedig ez most országos ügyek elintézésével volt elfoglalva, a követeknek szép csöndesen várakozniok kellett.¹¹⁾

Nagy baj volt ez a komáromiakra, kiket immár alig védett valami a kuruczok támadásai ellen. Igaz ugyan, hogy e támadások jobbára csak apróbb rabló kalandok voltak, mindamellett, gyakorta ismétlődvén, jelentékeny károkat okoztak. Panaszkodtak is emiatt eleget a statusok mind Bercsényi, mind Rákóczy előtt; de nem nagy eredménnyel; mert hisz még okt. 5-én is ekkép kénytelen írni a város Rákóczyhoz: „Kénteneltetünk ez alázatos levelünk által is Kegyelmedhez folyamodván, Nagyságodnak alázatossan representálnunk, hogy mi módon némely kuruczok, vagyis inkább szabad legyen mondanunk, magokviseletére nézve kóborlók, vakmerő bátorsággal... minden igazság és ok nélkül embereinket fogdossák, sarczoltattyák és városunknak határára belopván magokat, szántó marháinkat, lovainkat az ekék elöl kifogván, úgy juhainkat gyakorta elhajtották.“¹²⁾

Majd arról panaszkodnak, hogy a kuruczok nemcsak eledeül adják lovaiknak a drága buza-asztagokat, hanem „mégh allyokat is abból vetik.“

¹¹⁾ Baranyai és Skaricza levele a városhoz. 1705. márcz. 2.

¹²⁾ Az ily elhajtásoknál rendesen a „nyughatatlan Gubányuram“ szerepel.

Minthogy pedig enemű panaszaik nem mindig találtak meghallgatásra, a követeket kérték, hogy eszközöljék ki Rákóczynál, csekély gazdaságuknak szabados exercitiumát, eszközöljék ki, „hogy valami kevés fát, gabonácskát és más szükségükre valót is bátorságossan hozathassanak be.“ S habár ez időben azt is megengedték a követeknek, hogy *kítezer forint discretiot ígérhetnek Bercsényinek*; ¹³⁾ a kívánt indultum még mindég késett; noha a város a követek kérelmein kívül maga is iparkodott alázatos esedezéseivel meglágyítani Rákóczy szívét. Így 1705. jul. 20-án ekkép irtak a statusok a fejedelemnek:

„*Méltóságos Fejedelem!*

Kegyelmes Urunk!

Már kilencz holnapia lészen, miolta Követtyeink stipulatumunknak tovább való extensioia iránt innend Komáromból tőlünk Fejedelemséghez expediáltattanak, amint hogy mai napig is in quibus terminis légyen dolgok, nem tudhattuk. És noha jöllehet az megh irt időtől fogva az Méltóságod Vitézítől, excursiokat téven, határunkról marháinkat elhajtván és varosy, úgy nemes statusból való embereinket megfosztogatván, nem kevés károkat vallottunk; mind azon által stipulatumunk tenora és continentiaja szerént mink mind eddig is szentül és igazán mindennemű excursióktól, hostilitásoktól és más kártételektől megh tartóztattuk magunkat; Kérjük azért nagy alázatossan Méltóságos Fejedelemségghet, mivel most is ott lévén követtyeink, előbbi stipulatumunk continentiaja szerént Vármegyénkben lévő oeconomiáinkat, hogy exercealhassuk és buzáinkat és más egyébb kint lévő jószágainkat bétakaréthassuk, kegyelmesen megengedni méltóztassék; etc.

Alázatos szolgálai

Nemes és Városh Komáromy Statusok.“

Rákóczy, aki időközben Egerben volt a pénz és hadügy rendezésével elfoglalva, azután pedig Paksnál a Dunán túra

¹³⁾ „Adatik szabadság két ezer foréntig való discretiot ígérhetni.“

igyekezett átmenni, majd július végén és augusztusban a Komárom táján szervezkedő Herbeville tábornok hadát igyekezett a Vág és Dudvág közt cselbe csalni, elfoglaltsága mellett nem igen foglalkozhatott az ilyen csekélyebb jelentőségű dolgok elintézésével, ép azért nem is kaptak választ említett alá-
zatos kérvényükre.

Eközben még az a szerencsétlenség is megtörtént velük, hogy az ősszel hazajött követeknek menlevelét elvette a várparancsnok, s így az alkudozások folytatása végett nem küldhették vissza; pedig Bercsényi éppen azért küldé őket haza, hogy tudtul adják, miszerint kész indultumot adni a katonaság számára, ha az szintén tartózkodnék a kirohanásoktól! Ám a várparancsnok nemcsak hogy nem egyezett bele, hanem még el is tiltá a városi tanácsot a további instállástól. „Hogy pedig ezen dolgot, — írják a státusok Bercsényihez — igyekezzetek végére hajthassuk és Nagyságodnak is complacealhassunk, resolváltuk maghunkat az Fölséghes Bellicumhoz Bécsben két emberünket expediálnunk, minden tehetségünkkel azon lévén, hogy az Militiát eö Fölsége parancsolattyának erejével maghunk csöndes viselése rendihez Commendans Úr által erőtethessük.“

Igy állván a dolog, mind a Bécsbe, mind a felkelőkhöz küldendő követek számára menlevelet kértek; ez utóbbiak számára Bercsényi november 18-án állítá ki a kért *salvus conductust*, mely ekkép hangzik:

„Én Székesi Gróf Bercsényi Miklós Nemes Ungh Vármegyének Fő Ispánnya, Méltóságghos Erdély országának, és az Magyar Haza Szabadságáért Confoederált Magyar országh Rendeknek Fővezérő Főjedelme Fölső-Vadászi Rákótzky Ferencz, úgy azon Confoederált Statusoknak és egész Hadaknak Feő Generalisa. Adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik ez Levelemnek rendiben, hogy requiráltván Komárom Városának Lakosítól *Salvus Conductus* levelemnek kyadására, az magokh közül ide hozzám deputálandó Személyeknek szabados és békességes jüvetelek és vissza Komáromba menetelek végett, kívánságoknak annuáltam. Parancsoltatik azért per praesentes Hazánk Hüvségében lévő felső és alsó Rendő Hady Tiszteknek, közönségess vezérő Rendeknek, és akár mely

Renden lévő Méltóságos Fejedelem és az Confoederalt Haza Híveinek, nevezett Komárom Városának hozzám expedíalendő Embereit ide jöveletekben és azután visszamenetekben, személyekben, javokban és egyéb alkalmatosságaikban meg ne háboricscsák, és ne károsicscsák; sőt hiteles Lovas Katonákat rendelvén mellyéjek, oltalmazni tartozzanak, különben kemény büntetés alatt se tselekegyenek.

Költ Nagy-Szombatban 18. novbr. an. 1705.

Gróf Bercsényi Miklós.

Ennek a menlevélnek sem vehették mindjárt hasznát a követek; mert mint november 24-én írják a statusok Bercsényinek, „*az itt levő Német Hadirendek Oberst'vocht Maister*“ elvette azt tőlük, s többszöri alázatos kérelmük daczára sem akará azt visszaadni addig, míg erre nézve engedelem nem jön Pálffy János gróftól; reménylik azonban, hogy az engedelem három nap alatt meg fog érkezni.

Míg ezek így történtek, nem szűnt meg a város a többi, Komárom körül lévő kurucz vezérekkel is alkudozni, így, hogy többet ne említsünk *Berthotyval*, ki a guttai táborból nov. 11-én elnézést ígérő levelet küldött a komáromiaknak, melyben a többi közt azt írta, hogy „*az körösztény vérnek ok nélkül való ontásában nem gyönyörködik!*“ („*s méltán is, — felelék rá a komáromiak, — mivel az igaz köröszténységnek szereteti kötelessége is hozza magával.*“) E levélre adott válaszból tudjuk meg azt is, hogy a felkelőknek híres szécsényi országgyűlésén a komáromi követek is jelen voltak s végig nézték az itt lefolyt, megható, hazafias ténykedéseket; sőt udvaroltak is a fejedelemnek, ki ez alkalommal biztosító levelet állított ki a komáromiak számára!

1705. november 30-án végre a várva várt indultumot is megkapták Bercsényitől. Hogy micsoda feltételek alatt s mily hosszú időre köttetett ez, nem mondhatjuk meg; mivel az indultum a Rákóczy-féle akták között nincs meg, s így csak egy későbbi levélből veszünk tudomást arról, hogy az 1706. év szt. Iván és szt. Jakab havának bizonyos napjáig bírtak indultummal.

Különben Bercsényinek szíveségét még 1705. decz. 5-én megköszönték. „*De dato 30. Novembris — írják neki a stá-*

tusok — anni modo currentis Guttay Táborból költ Excellentiád Méltóságos Uri Levelét mély alázatossággal vettük, melyből, hogy városunknak kegyelmessen indulgeálni Excellentiád magát resolválni méltóztatott, alázatossan meghértettük és köszönnyük! Illy elfelejthetetlen nagy jó kegyességet el sem mulaszthattuk hálaadó alázatossággal szegény tehetségünkkel is meghálálnunk, kérvén nagy alázatossággal Excellentiádat kegyelmes Grátiájában bennünket tovább is meghtartani méltóztassék, élünk is olly hittel s vigasztaló reménységben, ki sem rekeszt szokott kegyelmességéből.“

Meg lévén az indultum, ismét megkezdik a városi és nemes statusok a kuruczok rablásai és háborgatásai ellen való szakadatlan panaszukat Rákóczynál és Bercsényinél, részint levelek, részint odaküldött követek által; hogy pedig panaszuk annál könnyebben találjon meghallgatásra, rendesen jó-fajta vizával is kedveskedtek a fejedelemnek és Bercsényinek. E halküldés később annyira bevett szokás lett, hogy elmulasztás esetében már bocsánatért is esedeztek. Így 1706. márcz. 8-án ekkép írnak Bercsényinek: „Hogy hamarébb alkalmatossággal halakkal nem udvarolhattunk Excellentiádnak, alázatosan kérjük, ne udvariatlanságnak, hanem az vizek apállya miatt való halak szűk voltának tulajdonítani méltóztassék.“

De lássuk, miféle panaszokkal állott elő Komárom.

1706. febr. 23-án *Ebeczky Imre* érsek-újvári kapitánynak panaszkodnak, hogy „némely kuruczok, nevezet szerint Meleg . . ., Vörös Ferencz, Szűr Andris, Oláh Andris és több társaik is közel csak városunkhoz megfoghdosván Embereinket, ruháiokat, s más egyéb nálok levő nádvgó kapáikat tőlük elvevén, jóllehet maghokat eleresztették azután, de mindazonáltal hajóikat meghakarván mind nádistul égetnyi, kit négy foréntra, kit háromra, et sic consequenter ad plus minus hajóik mentességére megsarczolták őket.“

1706. nov. 4-én követeknek írják, hogy embereinkre „raitok menván az kurucz vitézek maghokat képtelenül meghervén, ruhaiokból kifosztván, jószágukat elviszik, amint most is négy hajóikat elvitték; *melly miatt nem kevés Bút látunk az itt való Commendans Urunktól eő Nagyságától.* Kérjük azért szeretettel Kegyelmeteket, mind említett újvári Com-

mendanst és több tiszt uraimékat megudvarlanyi, hogy megtéríttessenek nevezett indultum alatt lévő embereink káraik.“

Ugyancsak 1706-ban *Kereskényi János, újvári Obervajda* ellen is panaszkodnak. Szeptember másodikán pedig magához Rákóczyhoz írták a következő levelet :

„*Méltóságos Fejedelem, Kegyelmes Urunk !*

Ezen alkalmatossággal el nem akaránk mulatnunk : hogy Fejedelemségedet Irásunkkal és némely fris halakkal Fejedelemségednek kedveskedvén, mély alázatossággal megh ne udvarollyuk. Mélyeket is, hogy Fejedelemséged nagy jó fris Egészségben elkölthessen, szívessen Kívánnjuk ; Hasonló mély Alázatossággal Kéntelenítettünk Fejedelemséged előtt detegalnunk. Tartván Fejedelemségednek kglmes Indultumához magunkat, nemes és Városi Embereinket. Néméllyek az Magyar Haza Confoederált Vitézi közöl csak közel Városi Territoriumunkon kívől öldösik, fogdossák, — fosztogattyák, s képtelenöl Testekben megvervén, magokat rabságra haityák, az mint most recenter, úgy mint ez előtt csak három Nappal is, az Izsai Tanyárul hajtottak el Circiter 18 Emberünket Négy halászhajó, és jószágokkal edgyütt, azután megint hat személyt, az kiket most is Rabságban oda tartóztattnak ; nemkülönben ma is edgy hajos Városi Emberünket Ujfalunál Csálloköz felől levágtak. Mire nézve mély alázatossággal könyörgünk Fejedelemségednek, hogy Városunkhoz Nyuitott kglmes Gratiajában tovább is bennünköt megtartanyi, s ott lévő böcsületes követ Attyánkfiait is hozzánk Vigasztaló kégyelmes Resolutiojával visszabocsáttattnyi, és elfogattatott Embereinket is eleresztettnyi, s úgy ezután károkat tennyi szándékoskodó Vitézeket kglmes Patense áltol megtartoztattatnyi kégyelmessen Méltóztassék. Mely kégyelmességet midőn nagy alázatosan megh érdemlenyi Igyekezniék, el is várjuk kglmes resolutióját, maradván Fejedelemségednek Alázatos szolgálai. Nemes, és Városi Komáromy két Statusok. Comaromy die 2. Septembris An. 1706.“

Az efféle panaszokból úgy látszik nem fogytak ki sohasem a komáromiak ; s még 1707-ben is folyton küldözik a kártételeket felvalló leveleket ; holott pedig még 1706. július végén

Rákóczy jóakarátulag újabban indultumot adott nekik; még pedig ez egyszer kivételesen „*az Tekéntetes Nemes Magyar Hazában folyó fegyver háborújának óhajtó békeséggel lecsendesítendő végéig.*“

Két föltételhez kötötte ez indultumot a fejedelem; az egyik az volt, hogy a komáromiak kötelesek szintén tartózkodni minden ellenségeskedésektől és excursióktól; a második pedig, hogy két kezeset tartoznak a felkelők táborában tartani.

Az első feltételt különösen hangsúlyozta Rákóczy; mert volt alkalma meggyőződnie, hogy a városiak sem tartják meg mindig a feltételeket. A többi közt 1706. január 16-án is a városi hajdúk és katonák elhajtották a kuruczoknak bizonyos számú marháját; igaz ugyan, hogy a tanács kidoboltatta a város kapujánál, hogy a jelentett marhákból csak egy borjú fiát se merészeljen senki megvenni, vagy elrejtteni; de ezzel a dolgon segítve azért nem volt. Mindamellett ez újabb indultum alkalmával erősen fogadták, hogy ígéretüket hűségesen meg fogják tartani.

Ami a másik feltételt, t. i. a kezesek adását illeti, az már épenséggel nem volt a tanács ínyére; vissza is irt ez ügyben a fejedelemhez, hogy minő eredménnyel, az nem tudható; mivel az akták között semmi felvilágosító adat nincsen erre vonatkozólag; annyi bizonyos, hogy követeket még 1707-ben is tartott Komárom Rákóczynál (névleg Hajnal Mártont és Sáros Pétert); de ezzel az évvel aztán véget ért városunkra nézve a kurucz világ. Az utolsó levél, melyet sérelmeik ügyében Berthoty újbátori parancsnokhoz irtak, 1707. júl. 30. van datálva; azontúl azonban már nem kellett a kuruczokkal alkudozniok; mert a szerencsétlen trencsényi ütközet után Komárom vidéke megtisztítottatott tőlük.

Thaly Kálmán Rákóczy emlékirataihoz csatolt egyik jegyzetben felemlíti ugyan, hogy 1709-ben Eszterházy Antal a Komárom elején levő sánczokat bevette; de erre nézve az akták között semmi bizonyítékot nem találhattunk; ép azért, ha volt is valami csatározás még Komárom mellett, nem lehetett az jelentékeny; mert az esetben bizonyosan tétetnék róla említés. Eszerint városunk — habár áldozatok árán — megmenekült az annyira rettegett ostromtól és bevételtől, melynek

kikerülése végett az egész háború tartama alatt a várparancsnok kezdeményezése folytán „*polgári őrsereget*“ tartott, melybe köteles volt minden fegyverfogható férfi belépni s adott jelre a kitűzött helyen fegyveresen megjelenni. E polgári őrségnek szól ama rendelet is, melyet a tizedik számú jegyzőkönyv, (a városi levéltárban) mai napig híven megőrzött számunkra, s mely a következőkép hangzik:

„1708. május 21-én.

Hogy mivel mostani ellenséges időre nézve igen szükséges és erőnyes jó vigyázni, parancsolván ezt kommandáns uram elő Nagysága is, minthogy penigh sokan compareáltattanak olyanok, kik a lármának idejkor fegyverhez nem nyúlnak, és ki-ki magha zászlója alá nem megyen. Arra nézve a t. nemes három statusnak régi statutuma meghűjjítatik és megerősítetik: hogy tudniaillik valaki mindjárt az láрма idejkor ki nem megyen, akar legyen az gazda, akar zsellér, akar mesterlegény, egyszóval valaki fegyvert fogható, az ollyatén minden irgalmasságh nélkül, mindannyiszor, valamennyiszer elmulaszttya, az бүдös Tóban vettetik. Arra penigh iöl vigyázzanak mindenek, hogy ennek utánna az szt. András temploma tornyában Istrázsa lészen, amely fogh mind az mezőre, mind penigh itt bent a tűzre vigyázni. Azért az, midőn azon strázsa dobot fogh verni, az lészen jele, hogy az mezőn van az láрма (t. i. a támadni készülő kuruczok lármája); ha penigh (kit az Űristen eltávoztasson) tűz találna támadni, az haranghot foghia félre verni. A midőn penigh jel lészen a lármára, ki-ki az maga zászlója alá sietve menynyen; mert ha későn megyen, vagyis épen elmulasztaná, bizonyosan a tóban vettetik.“¹⁴⁾

A Rákóczy-féle harczok idejére ezután még csak annyi megjegyzésünk van, hogy a fölkelés lecsillapítása végett összehívott pozsonyi országgyűlés határozatainak 12. pontja szerint a komáromi főkapitányság, amely a városnak oly sok bajt és kellemetlenséget okozott, a győri, kassai s varasdival együtt a határszélekre tétetni rendeltetett.

A kurucz háború iszonyaitól tehát Komárom, mint látuk, meglehetősen ment maradt; de annál jobban dühöngött

¹⁴⁾ 68. lap. 10. jk.

benne az 1710. év január havában nagy erővel kitört döghalál, amely 1708-tól kezdve egész 1713-ig bejárta az egész országot; de az áldozatoknak kevés városban volt oly nagy száma, mint Komáromban. ¹⁵⁾ Bizonyos ugyanis, hogy több ezer embert ragadott el a mirígy, s óvintézkedés mégis épen nem, vagy ha történt is, az a várparancsnokság részéről történt. Ugyanis a várkapitány nemcsak orvosokat rendelt a városba, hanem szigorú rendeleteivel a betegápolást s a temetkezést is, a viszonyokhoz képest, rendezte. Ilyen rendelet volt a következő is: „Commendans Uram eő Nadcsága most ujonan kemén Parancsolattyát vötték az t. nemes három statusok, melyben tovább és utolszor int mindeneket kemén büntetés alatt, hogy ezután senki maga Halottyait az közönséges Temetésre ne merészellye temettetnyi, hanem az megyercsi kapun kívül még ma körösztel kijegyeztetendő helyre vitesse ki s ott is gyülekezet nélkül Temettesse el rögvél korán, avagy délután négy óra után vitessék minden pompa nélkül az mondott helyre. És a megholtak ruháit ágyaikkal együtt megégessék. Az is Tudtára adatik fönt titulált Commendans Urunk eő Nadcsága Parancsolattyából, hogy minden ember betegeit, nemkülönben megholt cselédeit jelencse be, de nem úgy, mint eddig, hanem jobban és igazabban. Mert ha nem, Commendans Uram maga fogia keményen büntetni és exegváltatnyi s így ami esik rajta, ne az bírának, hanem magoknak tulajdonicsák. Az, kinek penigh kedve lészen az betegek körül való szolgálatra, jelencse be magát és jó fizetése lészen.“

De ez óvintézkedések nem igen akadályozták a ragály terjedését, annál kevésbbé, mivel a lakosság sehogysem akarta igénybe venni a német borbélyok és chirurgusok tudományát, úgy, hogy voltak napok, midőn a halottak száma a nyolczvanat is felülmúlta. Ezek hallatára a király a „hadakozó tanács vicepraesidense által elrendelte, hogy a halálozásról a jelentést szépen öszvecsinálván, mindenik postay alkalmatossággal a város elküldeni tudasson, hogy így a betegség nagyobb előre való szorgalmatosságát és módgyát kitalálhatná“ etc. Az egyház pedig körmenetek és nyilvános imák tartása által igyeke-

¹⁵⁾ 1710. Annorum pertilentia ad duodena incolarum millia eripuisset.

zett a mindenható haragját kiengesztelni s a várost felhívta régi fogadalmának teljesítésére, t. i. a szentháromság szobrának felállítására, ami azonban, mint a rajta levő felirat mutatja, csak 1715-ben ment végbe nagy ünnepélyességgel az összes katonaság és tisztikar jelenlétében.

Még az 1712-ik évben is dühöngött a pestis a vidéken; de Komáromban már felhagyott ekkor, s nehogy a fertőzött helyekről (Pozsony, Csallóköz, Kisbér stb.) ismét behozzák a ragályt, a tanács decz. 4-én a következő rendeletet tette közzé: „Kegyelmes urunk eő felsége parancsolattjából mindeneknek tudtára adatik, hogy a mai naptól fogva ez után valaki külföldi helyről ide Komárom városába beakar jönni, passust hozzon magával, hogy egészséges helyről jön; máskép be nem bocsátatik a városba, pozsonyiak és kisbériek pedig passussal is absolute nem admittaltatnak (bocsáttatnak be). Eltiltatnak pedig minden itt való, úgy külföldi minden ember a sánczon való ki- vagy bejárástól, úgy, hogy senki a sánczon ki vagy be nem merészellen járni; mert valaki rajta tapasztaltatik, irgalom nélkül agyon lövetik, hanem minden ember a kapun jőjjön be.

A kapuk erant pedig ilyen rendtartás fog observáltatni, úgy hogy a marha kieresztetik ugyan a megyercsi kapun s ugyanazon be is eresztetik, de mihelyt kimegy vagy bejön, mindjárt becsukattatik, s azon ki és bejárni senkinek sem engedtetik, hanem csupán csak a győri és vágdunai kapun fog passiroltatni. Továbbá ha valaki nádra vagy más külső munkára megyen ki a városból, kiki a maga competens bírójától czédulát vegyen ki, máskép ki nem eresztetik. Aki pedig a nemes vármegyében vagy vármegyén kívül való egészséges helyekre akar menni, maga bírása passusával és hírével menjen ki, és ha visszatérend, testimoniálist azon helységtől, hogy tovább nem volt és egészséges helyen volt, tartozni fog hozni, holott valaki ellenben fog tapasztaltatni, nagy büntetéssel megbüntettetik.“ (10. j. k. 111. lap.)

Az utolsó rendelet pedig, melylyel ez időből a pestisre vonatkozólag birunk, az 1713. év július 19-én kelt. Mivel ugyanis híre érkezett, hogy Pozsonyban s a csallóközi járásban ismét grassál a dögvész, a tanács megtiltotta e vidékekkel még a „correspondentiát“ is; továbbá elrendelte, hogy „ha

valaki az meghirt helyekről magát bepraktikálni rajta tapasztaltatik, ragadtassék meg és competens bírása által 30 csapással inremissibiliter sine discrimine personae büntetessék meg.“ (10. j. k. 120. lap.)

Különben a pestisben elhaltak árváiról a város nagylelkűen gondoskodott s már 1710-ben elhatározta, hogy mihelyt felszabadul a király bora, mindjárt limitáltassék a bor, sör és égett bor, melyből bejövő jövedelem az árvák fölsegélyezésére fordítottassék.

A félelmes pestis megszűnte után a város, mely a sok ezer halálozás daczára is, mintha semmi sem történt volna, igen népes volt,¹⁶⁾ — egészen a már régen óhajtott szabad királyi városi jog elnyerésére fordította figyelmét, azt gondolván, hogy így már tűrhetlenné vált katonai zaklatásoktól meg fog szabadulhatni. Mielőtt azonban e nagy érdekű küzdelmek tárgyalásához fognánk, vessünk néhány pillantást városunk e korszakbeli beléletének némely érdekesebb mozzanatára.

Mint már említettük, a törökök kiűzése után Komárom kereskedelme gyors virágzásnak indult s különösen gabnával, fával és borral kereskedett; hajói egész Bécsig szállíták a terményeket, s ez a városnak igen szép jövedelmet hozott, úgy, hogy alig hihető, miszerint a tanács a tizenhetedik század végén a külföldiekkel való kereskedést eltiltotta, még pedig a jóság elkobzása alatt, mi ha megtörtént, „a jóság fele része az magyar spitálra fordítottatott“, másik fele pedig a Három statusbéli Birák között osztatott fel. (8. jk. 2. l.) Ugyanez időtájt a letelepedési jog árát is fölemelte a tanács, amennyiben az 1692. évi október 27-én kiadott rendeleténél fogva azok, kik letelepülni, illetve a város polgárai akarának lenni, ezen túl nem a szokásos egy forintot fizetik, hanem két hiteles egyén kezessége mellett hét forintot tartoznak fizetni, melyből 6 a város költségeire, egy pedig a főbíró javára fordítottatik. A későbbi években azonban e hét forinton kívül minden új

¹⁶⁾ Annorum pestilentia ad duodena incolarum millia eripuisse, tamen perinde frequens multusque apparuit populus ac si a malo detrimenti Civitas nihil accepisset. Turóczy Ungaria suis cum regibus 172. l. (Újabb időkig folytatva.)

polgár tartozott még a város számára két tűzoltásra szánt bőrkannát is venni.

Említésre méltók a 17. századból még annak utolsó évtizedében szerepelt boszorkányperek is, melyek közül azonban szerencsére csak egy végződött halállal. Már 1674-ben halálra ítéltetett ugyan bizonyos Kún Anna nevezetű aszszony boszorkányság miatt, de az ítélet a torturán kívül nem hajtatott végre rajta. Sokkal szerencsétlenebb volt nála az 1693. év május 24-én boszorkányság miatt letartóztatott Tassi Zsuzsánna,¹⁷⁾ aki, miután augusztus 13-án kínpadra vonatott, anélkül, hogy a legkisebb bűn is bizonyodott volna rá, november 21-én ártatlanul elégettetett.

Ugyanez év decz. 16-án befogatott szintén boszorkányság miatt Kontor Kata, kit is a törvényszék előbb kínzásra, azután pedig a városból való kiűzetésre ítélt, ami harang- és dobszó mellett nagy néptömeg jelenlétében ment végbe. Ezzel azonban még nem szabadult meg a város a boszorkányoktól, legalább a városi tanács nézete szerint nem; mert ennek még ugyanazon év december havának közepén sikerült ismét egy boszorkányt felfedezni, még pedig a javából. Vala pediglen ez Rancs András uram, kire aztán a tanács oly büntetést szabott, hogy attól egyszer s mindenkorra elment kedve a boszorkányoskodástól. De halljuk magát az ítéletet: „Minthogy három bizonságh által világosan megbizonyodott az, hogy Rancs András azt mondotta, hogy eő az Embert úgy is meg tudgya kötni, az mely kötísnek halál lenne az vége, úgy is, hogy meggyógyulna, melly nyelveskedísért a Boszorkányok és bűjösök és bájosok ellen condalt törvinnek büntetését megérdemelné; mindazonáltal diversis ex rationibus az nemes Törvinszék ily sulyos törvényeknek büntetésétől recedálván ex speciali sedis gratia, Rancs Andrásnak egyéb büntetése ez uttal nem determináltatott, hanem ötven páczával keminyen megcsapattatik. És ez városból az csapás után mindgyárást menten meny-

¹⁷⁾ Beőthy Zs. a Romemlékekben Tassy pöréből egy megható szerelmes históriát csinál, melyből a halálos ítéleten kívül semmi sem igaz, miről mindenki meggyőződhetik, ha *Magyary Szulpícznak* a „Komáromi Lapok“-ban megjelent s az illető pört tárgyaló jeles értekezését elolvassa.

nyen ki, és többül Komárom városában bejönni ne merészsé-
lyen. Mert érdemlett büntetését el nem kerüli, ha különben
cselekedni tapasztaltatik.“ (8. j. k. 498. lap.)

Mind e büntetések a mai kor nézete szerint igen *kegyet-
leneknek* látszanak; pedig hát ez időben nem csak nálunk, ha-
nem Európa legtöbb városában még a középkori kegyetlen
büntetések voltak divatban. Ezeknek különféle fajaira városi
jegyzőkönyvek számtalan példát hoznak fel, melyekből megis-
merhetjük a szokásos büntetési eljárásokat. A házasságtörés
vagy a házastárs-elhagyás fejevétellel büntettetett, valamint a
nagyobb lopás és a szeretőtartás; ez utóbbinak büntetése azon-
ban később enyhítettett. Így ítéltetett halálra Szabó Zsuzsánna
férjének elhagyása miatt, Kocsis Benedek nejének és Györke
Margitnak pedig szeretőtartás miatt feje vétetett. Vörös Zsu-
zsánnát szintén az említett vétek miatt homlokán tüzes vassal
bélyegezték meg. Szerencsés Annát Bél Pál urammal elköve-
tett házasságtörés miatt fejezték le. 1700-on túl a szeretőtár-
tást már nem halállal, hanem az úgynevezett kocsihúzással
büntették; ugyanis az illető személynek dobszó mellett kocsi-
kellett húzni népeesebb utcákon s miután ezt megtette, a hó-
hér által kiűzetett a városból. Ily büntetést kapott Varga
Anna, Valaka Anna és Szedláczy Anna. (Ez utóbbi három
napig húzta a kocsi.) A lopást szintén enyhébben büntették
1700-on túl; így Viskó Ferencz már nem halálra, hanem há-
romszáz botra ítéltetett lopás miat, három bűnrészes zsidó
társa pedig 100—100 botot kapott. Természetes, hogy kisebb
lopásért csekélyebb büntetés járt; Így Kapocska István neje
tyúklopásért az iskola előtti állványra állíttatott nyakába kötött
tyúkokkal. A káromkodásért 50—100 bot járt; vagy pedig
táblát kötöttek a káromkodónak nyakába, melyre a véte volt
felírva s ezzel kellett bizonyos napokon megjelennie; ily mó-
don bűnhődött Farkas István, kinek három vasárnap kellett a
plébánia-templomban állnia a nyakába kötött táblával.¹⁸⁾

E büntetések legnagyobb része a piarczon a szégyen-
oszlopon, (pellingér) vagy a körül hajtattott végre; ez oszlop
eleinte fából volt ugyan, de 1700. szeptember 1. „nemzetes

¹⁸⁾ Mind e bűnesetek a XVII-dik század végén és a XVIII-dik
század elején történtek s a városi jegyzőkönyvekből vannak kisedve.

Zámbald Pál úr Biróságában, az nemes Komárom városának közönséghez piarczán az fa Pellinghér az földből kivétetődött, és helyében pro aeterna memoria az köből álló oszlop vagyis Pellinghér fölállított, az nemes három statusbéli Bírák uraimék eő kegyelmek jelenlétében, és az városi Uraimék fegyveresen, Zászlóval és Dobolással kint lévén, és az kőmives, kővág hó, vagyis faraghó, kovács úgy és lakatos Czéhbeli mesterek által föl álléttaték.“¹⁹⁾ (10. j. k. 13. lap.)

Ez időben Komárom egy nagyobb köztintézzettel is szaporodott. Matyasovszky László nyitrai püspök ugyanis letelepíté Komáromban a szt. Háromságról nevezett rabváltó szerzeteseket, kik egyszersmind betegápolással is foglalkoztak. (Sacerdotes Ord. Ssmae Trinitatis Redemptionis Captivorum. Tehát nem Carmeliták telepítették itt le, mint Fényes írja.) Már 1712-ben megvették ugyan 10,000 rénes forinton Miltenburg Máriától az általa bírt nemes telket, de a város hatósága csak 1713-ban egyezett bele, hogy e szerzetesek templomot és rendházat építhessenek Komáromban. Később ehhez hozzájárult a királyi jóváhagyás is, melynek erejénél fogva birtokukon bort és sört is mérethettek. A maig is fentálló hatalmas zardájuk azonban (most katonai kórház) csak 1733-ban készült el, mint e felirat is mutatja:

D. Ladislao. Episcopo. Nitriensi. Hujus. Domus. Fundatori. Benemerito. Ut. Eius. Ad. Aras. Fiat. Memoria. Hoc. Positum. Est. Monumentum. Ao. D. M. D. CC. XXX. III.

E szerzet 1783-ban eltöröltetett. Házuk később elárvereztetett. A város is meg akarta venni, s csupán 4 forinton mult, hogy birtokába nem jutott; ennyivel ígért ugyanis többet a katonai megbizott.

1718-ban nagy tűz pusztított Komáromban, mely igen nagy számú házat hamvasztott el, ami a várparancsnokságot és a magistrátust — hasonló veszélytől megakarván kimélni a várost — nagyobb szabású óvintézkedések elrendelésére indí-

¹⁹⁾ Három évvel később a tanács eltiltotta a dohánytermelést, „mivel hogy a Tabaca és dohánynak való vetése a kerti és mezei vetéseknek, úgy a gyümölcsöző fáknak és méheknek is nem kis kárával értetik meglenni.“ Valamint a „füstös dohány szivását is 12 fjt büntetés alatt, a ki fizetni nem tudott, a piarczon megcsapattatott.“ (10. jk. 20. l.)

totta. Aug. 26-án „méltóságos Beber komáromi főb Commendans Uram elő Herczeghsége“ a vice commendánssal egy tűzrendőri szabályzatot dolgozott ki, melyet jóváhagyás végett a városi tanács elé terjesztett, mely azt némi módosítással el is fogadta. Eszerint a városnak a „közönséges kassából“ kellett 6 lajtorját, 12 öreg s kicsiny csáklyát, 25 bőrkannát, 50 fakannát, 6 öreg kádat vas abrincscsal, 6 kicsiny kádat, 6 öreg fecskendőt, 6 kicsiny fecskendőt és 6 üveg lámpást csináltatni. Azonkívül elrendeltetett, hogyha tűz támad valamely háznál, (Kitül Isten elő Szentfensége őjja városunkat) annak előjtasára kötelesek a czéhbbeliek fejszékkal, csáklyákkal stb. megjelenni s aki pedig „annak előjtasára elsőbben valamely hordóba a vizet hozná, annak adatik discretiojául két forint, másodiknak egy forint ötven pénz, harmadiknak ötven pénz; úgy nemkülönben aki az öreg lajtorját hozná, annak adatik egy forint, másiknak 75 pénz, harmadiknak 50 pénz.“ Továbbá „mint-hogy a dohányzás által sokszor tüzi veszedelmek történnek, azért parancsoltatik kinek-kinek, hogy ezután *senki se az utcákon, piarczokon, kertekben, strázsa és egyéb házaknál, egyszóval schult dohányozni ne merészellyen, ellenben ha különben tapasztaltatik, az olyatén embereknek Pipája Dohány Sacskója és cgyebe a strázsa által elvételik és ötven pénzzel büntettetik. A gazda pedig, aki a maga házánál dohányozna, vagy dohányozni engedne, egy forintra büntettetik.*“ (10. jk. 209—211.)

VIII.

A szabad királyi városi jog megszerzése.

A szabad királyi városi jog elnyeréseért már a XVII. században megtette ugyan a város a lépéseket, de ekkor csak annyit sikerült kivinnie, hogy a király 1692-ben megengedte, miszerint a város mindazon terhektől, melyekkel a várkapitányságnak tartozott, évi 418 forint fizetésével megmenekedjék. E nagy költséggel megszerzett engedmény azonban nem sokat használt a városnak; mivel a várórség csak úgy mint előbb, megkövetelte a járandóságokat, és zsaroló erőszakoskodásaival sem hagyott fel; a város tehát kénytelen volt újabb biztosíték után nézni, és sikerült is 1707-ben József királytól újabb menlevelet kieszközölni, melyben erősen meghagyatik a várparancsnoknak, hogy semmiféle követelésekkel ne merjen a a polgárok ellen föllépni, és előfogatokkal vagy beszállásolásokkal se merészelje terhelni a várost. (I. József privilegiuma. Kelt Bécsben. Nyomott pecséttel.)

Ám a német őrség s a várparancsnokok kezükben érezvén a hatalmat, nem sokat adtak az ily privilegiumokra, annál kevésbé, mivel erőszakoskodásaik s a polgári közeggel való folytonos újjhuzásaik miatt az osztrák kormánynál biztos elnézésre számíthattak; nem is kell tehát csodálnunk, hogy régibb eljárás módját folytatta a várórség. Ám a szerencsétlen városnak nemcsak a várórséggel kellett folytonos hadi lábon állni, hanem a megyével is, mely mint a várparancsnok, szintén hatósága alá tartozónak tekintette Komáromot, és mindenféle akadályokat gördített elébe a város önállósági törekvéseinek, és nem ritkán ő maga sürgette a katonai beavatkozást; sőt megtörtént az is, hogy midőn a város panaszkodott a helytartótanácsnál, miszerint a megye rendkívül terheli a várost hadiadóval s az elszállásolással, a nemes megye megtette azt a

szégyenteljes dolgot, hogy a város folyamodványát elküldé a várkapitányhoz azon kérelemmel, miszerint az ilyféle izgatásokat a város részéről ne tűrjön többé.

Ezek után mindenki előtt természetesnek fog látszani az, hogy a város mindent elkövetett, miszerint önállóságának e két hatalmas ellenzőjétől megszabaduljon, ami mással nem volt elérhető, mint a szabad királyi városi jog megszerzésével. Midőn tehát a város-atyák e jogot megszerezni iparkodtak, nem a város jövőendő anyagi felvirágozása lebegett szemek előtt; — mert ilyenről szó sem lehetett jó ideig a temérdek pénz elfecsérlése után, melylyel a szab. kir. városi jogot a szó szoros értelmében megvették, — hanem inkább nemes önértékük késztette arra, amely nem engedte, hogy a hatalmaskodó várparancsnokoknak a város szabadalmain s ősi jogain ejtett törvénysértéseit nyugodtan nézzék el. Ez az egyedüli, ami némileg menthetővé teszi a városi atyák elhibázott lépését, melylyel a szabad királyi városi jogot megszerezték; azon jogot, mely, bár csupán készpénzben jóval több mint száz-ezer forintba került, anyagi hasznot még sem hozott, sőt a város gazdasági viszonyaira határozott kárral volt, s igen sok kellemetlenségnek lőn szülő oka, úgy hogy méltán mondhatta a tanács a diplomát hozó Keller bárónak: „*Inde etiam enascebantur miserae contribuentis Plebis lacrymae et quaerelae publicae!*“¹⁾

Az első, amit a város a szab. kir. városi jog elnyeréseért folytatott küzdelmek során kivítt, Komáromnak régi jogai szerint a tárnoki városok közé való sorozása volt. Történt ez 1723-ban, midőn is gróf Usáky Zsigmond kiadott privilegiumában, mint királyi tárnokmester, mindenkinek tudtára adta, hogy Komárom városa, kiváltságainál fogva, semmiféle joghatóság alá nem tartozik s a perügyeket egyenesen a kir. tárnokszékhez felebbezheti. A következő 1724. évben pedig sikerült a királyi italmérési jogot (*educilli regii*) megszerezni 20 ezer forinton. Komáromban ugyanis július és augusztus hóban csak a királyi bérlőnek volt joga bort mérni, ami igen sok viszálynak volt szülő oka, úgy, hogy a város elhatározta az ital-

¹⁾ 24. számú jegyzőkönyv 12. lap.

mérés jogát megszerezni. A kamara ezért 20,000 forintot követelt, amit a város hajlandó is volt megadni, s minthogy a pénzt már a mondott év június 15-ére okvetlen le kellett tenni, tehát a tanács ápril 13-án tartott ülésében elhatározta, hogy a 20,000 forint beszerzésére Ujlaky Ferencz Nagyszombatba, Tiszó János Győrbe, Csukás Imre pedig Szt.-Mártonba küldessék, Zichy Ádámnak pedig azonnal levél irassék. A kijelölt időre sikerült is a pénzt összehozni; még pedig Damhaki úrtól 4000 frt, a Ferbert örökösöktől 1000 frt, a camalduli atyáktól 7000 frt, Zichy Ádám bárótól 5000 frt, a pannonhegyi apától 2000 frt, Kövesdiné asszonytól 1000 frtot.

A király borának kibéreléséből volt a városnak 2100 frt jövedelme; ám a szerződés második pontja szerint a város a 20,000 forinton kívül tartozott még a komáromi állami sóháznak évenként 300 forintot fizetni, úgy, hogy a 20,000 frt tőke 1200 forintnyi kamatját és a 300 frt levonva, marad tiszta nyereségnek 600 frt; ebből azonban a szolgálattétel és a kezelés ismét felemésztett 300 forintot, úgy hogy a városnak csupán 300 forint jövedelme volt a bérbevételből.²⁾

A legelső, ki e szerződés ellen vétett, természetesen nem lehetett más, mint a várkapitány. Ugyanis gróf Castelli Lipót 1732-ben, éppen midőn legkevesebb volt a sör, 12 hordóval bevitetett a várba katonáival s nemcsak, hogy semmit sem fizetett érte, hanem még a sörház ledöntésével is fenyegetődött, midőn a tanács tiltakozott eljárása ellen; amit mindenesetre meg is tett volna, ha a tanács Missics Mihály jegyzőt és Klosz Pált el nem küldi a helytartótanácsához; elégtételt azonban így sem kaphatott soha a város.

Ugyanez időben a megyével is folytonos villongásban volt Komárom, részint a város javainak összeírása miatt, részint a nemesek megadóztatása miatt. Midőn ugyanis a tanács a fizetni nem akaró nemesek ellen elrendelte a végrehajtást, gróf Castelli nemcsak, hogy megtagadta a szükséges és szokásos katonai executiót, hanem még meg is tiltotta a megye felhívása folytán a városnak a végrehajtást, az egész tanács elcsukatása

²⁾ 10. és 24. jk. 18. lap. Téves *Magyary* azon állítása, *mintha a városnak a király borából 2000 forintnyi tiszta haszna lett volna*; mert ez merőben ellenkezik a jegyzőkönyvek állításával.

alatt. A tanács azonban nem sokat adott az ily fenyegetésekre s még az nap odarendelé hajdúit a végrehajtásra, a jegyzőt pedig ³⁾ Bécsbe küldé panaszra, ki előadván kérelmét, (magától értetődik, hogy mint mindig, úgy most is aranyakkal támogatta azt) kedvező rendeletet eszközölt ki. A tanács tehát kiadta a kereskedést űző neméseknek a rendeletet, hogy aki két hét lefolyása alatt be nem lép a polgári rendbe, annak boltja bezáratik; s minthogy ilyenek találkoztak, a tanács hajdúkat állított a boltjuk elé, ezeket azonban a várkapitány által küldött katonaság elkergette; ami miatt a város panaszt emelt a királynál, de eredménytelenül.

E folytonos viszályok így tartottak egész 1745-ig, melyeket mind leírni igen hosszadalmas volna; azért csak röviden fogjuk azokat ismertetni.

1727-ben a vizsályra az ügynevezett város zsidója adott okot. (Meg kell itt jegyeznünk, hogy nemcsak ez időben, de még a XVIII. század végén is csak egyetlen zsidó család volt Komáromban, sőt az *1820-iki összeíráskor is csak kilencz* férfizsidó volt Komáromban.) Ugyanis mind a város, mind a várkormány szerette volna a magáénak tartani a zsidót, s mivel ez utóbbi a városnak fizette az adót, a várkapitány őt becsukatta; a városi tanács pedig törvénytelennek nyilatkozta a várkapitány eljárását és felírt a helytartótanácsához.

Ennél sokkal hevesebb összekocczanás történt a város és a várkapitány között 1730-ban.

Városunkban ugyanis emberemlékezet óta divatban volt a háborús időkben bevett ama szokás, hogy újév napján, vagy a közvetlen utánna jövő napon a város két tanácsnoka által az újonnan választott vagy megerősített bírót a várparancsnok-

³⁾ Missics Mihályt, ki egyike volt a város legkittünőbb jegyzőinek, és nemcsak rendkívüli ügyességgel birt a városi dolgok vezetésében, hanem az akkori időben szintén szükséges bátorsággal is birt. Midőn 1730-ban a megye gyűlésén a várkapitány kinyilvánította, hogy Komáromnak jogos földesura a várkormányzó, Missics volt az, ki felkelvén, tünnepélyesen tiltakozott az ellen, kijelentvén, hogy a királyon kívül Komárom senkit földesurának el nem ismer. E miatt a várkapitány rendkívül megharagudott e kittünő férfiúra s midőn később őt elfogatta — boszújának eleget akarván tenni, — a vár legmélyebb és legromdább tömlöczébe záratta őt.

nak bejelentette, mely alkalommal két fehér kenyérrel s egy báránynyal volt szokás kedveskedni. E szokást a város a várkormánynyal fentartandó béke s a viszályok elhárítása céljából mindig fentartotta, viszont a parancsnokok a tisztelet enemű nyilatkozatával mindig meg voltak elégedve. Azonban az új alparancsnok, gróf Castelli, a bírónak személyes megjelenését és hódolását követelte a különbeni bebörtönöztetés mellett, a szokásos ajándékot pedig csekélysége miatt visszautasította. Ám a város a bírónak személyes bemutatását egyszerűen megtagadta, meg főképp azért, mivel a várparancsnok elárulta célját, midőn a bírót magának, mint a város földesurának követelte bemutattatni s a várost falunak, a polgárokat pedig jobbágyoknak s a vár alattvalóinak nyilvánította.⁴⁾

Ez eset adta elő magát 1730. márczius 2-án is. Gróf Castelli ugyanis egy katoná által magához rendelte a város bíráját, a jegyzőt és két tanácsost; de ezek a tanács határozata folytán nem mentek el a várba még akkor sem, midőn a várkapitány elfogatással fenyegette őket; pedig e fenyegetését meg is valósította márczius 27-én, elfogtatván Missics Mihály jegyzőt és Csukás Imre bírót, és katonai erővel a várba hurczoltatva mindkettőjüket a legsötétebb börtönbe vettette. Természetesen a tanács rögtön a várban termett, hogy szabadon bocsáttatásukat kieszközölje; de erről Castelli hallani sem akart, s azt is csak hosszas kérés után engedte meg, hogy a bíró szelidebb börtönbe zárattassék; a jegyzőt azonban nem engedte tisztességes czellába vitetni, s csak midőn a főispán is közbevetette magát, lett némileg engedékeny, s annyit megtett, hogy a jegyzőt mas börtönbe vitette. Később a városi követség panasza folytán a haditanács elrendelte ugyan szabadon bocsáttatásukat; de erre Castelli csak azon esetben lett volna hajlandó, ha a bíró és jegyző elismeri a várkormányzót a város földesurának. Mi-

⁴⁾ Komárom városának az országgyűléshez terjesztett sérelmeinek első pontját ép ez ügy képezte, a másodikat pedig az, hogy a tanács határozatai a várbeli hadbíró által felülvizsgáltatnak és részben megváltoztatnak, sőt több ízben megtörtént már az is, hogy midőn a tanács rendeleteit érvényre akarta emelni, a felek, kik határozataival nem voltak megelégedve, katonai segílyt kértek és nyertek, mi által a városi hatóság végrehajtói tiszteben nagyban akadályoztatott.

helyt ezt a tanács meghallotta, levelet küldött a foglyoknak, melyben szigorúan meghagyta nekik, hogy a város jogaiból egy hajszálnyit se engedjenek, máskülönben a várossal gyűlik meg a bajuk. Erre azonban már nem volt szükség; mert május 18-án a haditanács egy újabb szigorú rendeleténél fogva a fogoly tisztviselők szabadon bocsáttattak. A következő években még megkísérlette Castelli a bírót és a jegyzőt hódolásra, illetve a megjelenésre kényszeríteni; de biz' azok minden fenyegetése daczára sem mentek a várba, hanem annál inkább Bécsbe panasztételre. Midőn pedig a várkapitány azt ízené nekik, hogy igen fontos közlendői vannak, azt felelék: tessék írásban adni.

Különben, hogy mennyi kellemetlenséget és bajt okozott e várparancsnok a városnak, azt hosszadalmas volna egyenkint felsorolni; elég, ha a városnak az országgyűléshez benyújtott sérelmeire utalunk, melyek legnagyobb részének Castelli volt az oka; de ha csak tehetette, a tanács sem maradt adósa, s ha a várkapitánynak valami ügye volt a várossal, az elintézésre bizony várhatott az ítéletnapig; így midőn 1733. február 28-án a várkapitány felszólítja a várost, hogy a haditanács rendelete folytán jelöljön ki házat a katonai fegyverkovácsok számára; a tanács többszöri felszólítás után is csak annyit válaszolt, hogy e tekintetben a haditanácstól nem fogad el parancsot.

Minde viszályok közepette a tanács folyton küldözgette követeit Bécsbe, sőt Pozsonyban külön ügyvivőt is tartott magának a szab. kir. városi jog megszerzésére. Ez természetesen rendkívül sokba került, úgy hogy a választó polgárság meg-unva a folytonos kiadásokat, 1741-ben, midőn a tanács ismét szóba hozta a szab. kir. városi jog elnyerésére teendő lépéseket, a polgárság egyhangúlag leszavazta. A tanács azonban nem állapodott meg, hanem tovább folytatta a küzdelmeket, főkép miután Hildburghausen herczegnek a vár commendansának is megnyerte pártfogását 14,000 forinton. Ily módon aztán végre mégis csak elnyerték a jogot, s már 1744-ben értesültek, hogy a királyné beleegyezett Komáromnak a szab. királyi városok közé való emelésébe 50,000 forint lefizetése mellett, amely összeget a város, mint a nyugták mutatják, 3 részletben fizette le.

A bársonyba és selyembe kötött, gyönyörű kiállítású okmány, melyben a szabad királyi városi jog foglaltatik, 1745-iki

márczius 16-án kelt, s húsz pontból áll, melyek közül mi csak a fontosabbakat említjük fel.

Az első pont szerint a város ezentúl, bevett szokás szerint az országgyűlésre meghívatik, s oda követet küldhet. A negyedik pont szerint a komáromi területen gyakorolhatja a földesúri jogot, bírja a mezőket és szántóföldeket, a „*Vár-földe*“ vagy „*Várköze*“⁵⁾ nevezetű terjedelmes pusztá kivételével, mely a kincstárra száll vissza. A hatodik pont szerint a város szabadon gyakorolhatja a pallos-jogot, állíthat bitófát s pellengért kőmivesek által is.⁶⁾ A hetedik pont kiveszi a várost és a czéheket a katonai joghatóság alól. A 18. pont jogot ad a városnak a cigányokat és a zsidókat túrni, vagy a városból kitiltani. A 19. felmenti örök időre a várost az évi 418 frt fizetése alól, melylyel a várkormányoknak tartozott.

A szab. kir. városi jog kihirdetésére a királyné báró Keller Károly kir. commissariust küldé Komáromba, kinek ünnepélyes fogadtatása céljából a tanács ápril 21-én felhívta a város lakóit, hogy minél számosabban jelenjenek meg a Duna tulsó partján, hova a következő napon a városi tanács is kivonult. Az üdvözlő beszédet Márffy József városi jegyző tartotta latin nyelven, s annak elmondása után a nép a commissariust leendő lakására Röth Ádám városi tanácsos házába kísérte. A következő napon a tanács elhatározta, hogy a másnapi istenítiszteletre menetelnél, a commissarius lakásától a templomig fegyveres polgárság képezzen sorfalat, s a városi dísz-zászlókat a királyi biztos elvonulásánál a földre bocsássák. Nehogy azonban a commendans megnehezteljen az ünnepélyességek miatt, s ártatlan polgárokat üldözzön; a tanács nem kötelességből, hanem csupán humanitásból („non ex obligatione, quam unice humanitatis respectu.“) Burján György által be-

⁵⁾ E nagy kiterjedésű birtokot 256 évig bírta a város, s még a dicső Mátyástól kapta, s úgyszólván ez volt az egyedüli jövedelmező birtoka, mely a régi pénzérték szerint csupán a kaszálásból és a nád-vágásból másfélezer forint tiszta hasznót hajtott a városnak évenként; ami bizony az akkori időben igen szép összeg volt, s ügyes kezelés által még megkészszerezni is lehetett volna. Elvesztése tehát rendkívül nagy csapás volt a városra.

⁶⁾ Pellengért már régebben állított a város, a bitófa felállítására pedig 1761-ben ment végbe. A költségek felét a megye viselte.

jelentette azokat előre, noha erre kötelezve épen nem volt; mert a katonai parancsnoknak minden hatalma és jurisdictiója a város felett eltöröltetett.

A várparancsnok szerfelett boszankodván a „nem kötelezett, hanem csak tiszteletbeli bejelentés miatt“, egész visszataszítással jelentette ki, hogy a jelzett ünnepélyességet s a fegyveres kivonulást semmi áron meg nem engedi, sőt inti a polgárságot, hogy a zavarok, s a kellemetlenségek kikerülése végett mondjon le ebbéli szándékáról.⁷⁾

Másnap, (ápril 24-én) összejött a városházán a tanács s a nagyszámú polgárság, és a lehető legnagyobb visszatetszítéssel vették tudomásul a várparancsnok izenetét, mely sehogysem felelt meg az ő udvarias bejelentésüknek; emiatt közakarattal elhatározták, hogy a fegyveres kivonulás elmarad ugyan, de nem a várparancsnok nevetséges üzenete miatt, hanem mivel a polgárság legnagyobb része eltávozott a vásárokra, a csekély számú jelenlevők pedig nem elégségesek a kivonulásra. Mindamellet az ünnepély, valamint a zászlókkal való kivonulás a commendans válasza daczára is meg fog tartatni; mivel a város jogainál fogva a katonaságtól semmiféle alárendeltséget nem tűr, sőt még tanácsot sem fogad el.

Így történt azután, hogy a zászlókat a legelőkelőbb polgárok vitték s az utat a templomig a nép ezrei lepték el, örömmel üdvözölvén a királyi biztost, kinek elnöklése alatt még az nap megkezdődött a tisztújítás. (V. jk. 50. 12.)

Bírónak egyhangúlag Kiss István választaték meg, tanácsosnak pedig Burján György, Küchl Menyhért, Weisz György, Röth Sándor, Pahy János, Kurtcz Ferencz egyhangúlag, a többi hat pedig szavazattöbbséggel. Ezután következett a szabad királyi városok példájára a kapitány-választás. Pályáztak: Újváry Mihály, Végh János és Rummy Nándor, kik közül szavazattöbbséggel Végh János választatott meg.

A választás befejezése után az egész előjáróság a néppel együtt a sz. András templomába ment hálaadó istenitiszteletre. („Ad aedes sacras Sancto Andreae dicatas.“) A következő napon, ápril 25-én a hatvanas tanácsot egészítették ki; megvá-

⁷⁾ A 24-ik jegyzőkönyv első lapjain.

lasztattak: Fodor György, Jókay Sámuel, Sebestyén János, Maky János és Strausz Sámuel. Népszószólóvá Michl János tétetett; befejezésül pedig a „Laidinanty alias Hadnagy választás“ ment végbe. Ugyanekkor felvettetett a kérdés, hogy a város újabb jogainál fogva megtűrje-e a zsidókat? *Határozatba ment, hogy a város zsidáját 200 forint évi fizetés mellett tovább is megtűrjük; de más zsidót maga mellé vennie nem szabad.* A cigányokra ugyanez okból évi harmincz forint vetetett ki.

Ezalatt a királyi commissarius, több oldalról panasz tétetvén nála a polgárok rendkívüli megadóztatása miatt, kiadta a parancsot, hogy a tanács terjeszsze be hozzá a város adósságainak rovatát. Nem kis félelemmel tette ezt a tanács, mert a kimutatásból nyilván kiviláglott czéltalan és rossz gazdálkodásuk, mely által a város annyira megterhelhetett adóssággal, hogy a lakók, más városokhoz képest aránytalanul sok adót fizetvén, folytonos elégedetlenségek között éltek.

Hogy fogalmunk legyen az aránytalanságról a város adósságai és jövedelme között, ide iktatjuk a tanács által Keller bárónak beterjesztett listát.

A négy részre osztott adósságokból az első csomót a nyilvános szükségletekre felvett pénzek képezték, 22,800 forintnyi összegben; a másodikát a régibb adósságok törlesztésére kölcsönvett pénzek összesen 23,986 frt; a harmadik legterjedelmesebb osztályba azon összegek soroztattak, melyeket a szabad királyi városi jog megszerzésére vettek fel. Ezek a következők voltak: Scultéti Jakabtól 10,000, Szabath kapitánytól 2,000, a zobori camalduliaktól 2,700, Kirchner v. commendanstól 1,900, Jeszenák János bárótól 2,000, Gyárfy Klárától 2,500, Jászy Páltól 3,000, Dungelné asszonytól 4,000, Hüttnerntől 10,000. Ismét Jászy Páltól 8,000, és nejétől 4,600, Veber Tamástól 10,000, Szabathnéól 2,700, Jászynétől 2,000, ugyanettől 5,000, a pozsonyi ursulita-apáczáktól 6,000, Kirchnernétől 1,500 forint, vagyis összesen *százhuszonhatezer hatszáz nyolczvanhat forint.*

Midőn e listát Keller bárónak beterjesztették, elrémlt a roppant összegben, s rögtön követelte a tanácstól, hogy a város jövedelmeiről szóló pontos kimutatást hozzá beterjeszszék.

A tanácsnak azonban nem volt erre bátorsága, s a helyett, hogy jövedelmeit mutatta volna ki, egy rendkívüli alázatos hangon irt feliratot adott át a királyi biztosnak, „melyben töredelmesen bevallja, hogy jövedelme aránytalanul kevesebb a kifizetendő terheknél; ám ez állapot nemsokára meg fog változni; mert a tanács mindent elkövet, hogy a város adósságaitól megszabaduljon.“ (Fatemur Illustrissime Domine Commisarie Regie vilitatem fundorum Beneficiorumque Civilium ad exsolvenda onera imparem etc. v. j. k. 24.) A királyi biztos azonban erre még határozottabban követelte a betérjesztést; a tanács tehát kénytelen volt beküldeni csekély jövedelmeinek kimutatását, melyben a következő összegek szerepelnek: volt a városnak az arany keresztről nevezett házából (a takarékpénztár új épülete a főtéren, melyet a város 1802-ben 8005 frton adott el) évi 124 forint jövedelme, többi házaiból együtvéve 640 frt.

A mészárosoktól kapott évenként 200 forintot, a gabna-mérésből 250 frt, a halászati engedélyekért kapott 129 frt 75 krt, a zsidóktól 200, a cigányoktól 30 frtot. A város 60 szántóföldecskéjének jövedelme egyenkint 22 forint 50 krajczárt tett ki. A Dudvág és Apályi sziget egyenkint 20 frtot, a királyi bormérés évi 300 forintot hozott.

Volt ezenkívül még némi jövedelme a győri szigetből is, (akkor mészárosok szigetének hívták, insula lanionum) valamint a Draskóczy földek bérbeadásából. Ha ezekhez még hozzáadjuk a 27 forintnyi vásári jövedelmet, s az új polgárok 150 frtnyi taksáját, úgy készen volnánk a jövedelmek felsorolásával; csak annyit jegyzünk még meg, hogy a tanács a jövedelmek közé sorolta ama 418 forintot is, melyet azelőtt a várnak tartozott fizetni, de a mely alól most fel volt mentve. (24. j. k. 18. l.)

Láthatjuk tehát, hogy másfélszázezer forint adóssággal szemben alig negyedfél ezer forint jövedelemről tudott számot adni a tanács. Ily körülmények között a dolgok állása a legnagyobb takarékossgot követelte, s mégis mit látunk? Még ugyanez év május harmadikán a tanács patronusának a felszabadítás körüli fáradságáért egyhangúlag ötszáz aranyat szavazott meg, Keller bárónak 50, titkárjának Kálóczy Mi-

hálnak 30 aranyat; az irnok 45 forintot, a szolgák pedig egyenkint 6—6 aranyat kaptak. A következő évben (1746.) ő felségének küldtek két ritka szép 4 mázsás vizát élve, ami a követséggel együtt szintén szép pénzbe került. S míg a város ily nagylelkűleg osztogatta az ajándékokat, azalatt itthon nem tudta fizetni a hivatalnokokat s a papot.

Már a megelőző években a plébánosnak 2600 forinttal tartozott, Vidi András magyar oskolamesternek 649 frttal, Gaal Gábor templomi muzsikusnak 449, Zsitva harangozónak pedig 176 forinttal. E „restantiák kifizetésére más módot nem találván a t. nemes status, a húsrá anffislágot vetni kényszerítették“; eszerint minden font húsnál a mészárosok fél pénzt a város cassájába tartoztak beszolgáltatni. Ugyanekkor a „törvinpénzt“ is felemelte a tanács, amennyiben a panaszosok ezentúl a bírónál, ha helybeliek 15, ha vidékiek 40, a tanácsnál a helybeliek 40, a vidékiek 80 pénzt tartoznak fizetni. (18. jk. 1029. l.)

Ugyancsak jövedelmeinek szaporítása céljából 1750. nov. 20-án a következő határozatot hozta a tanács: „Mint hogy a nemes városnak, amint tapasztaltatik, igen csekély proventusa vagyon, *ugyannyira, hogy a capitalisoknak interesteit aligh, s azt is a terminusra le nem teheti*, arra való nézve gondolkodott a nemes deputatio azon, hogy valami ollyas fundust talállyon, aki mind a nemes városnak proventuszt hozzon, s a szegén városi kösségnek is aggraviumjára (terhére) ne legyen, találtatott, azért is egy értelemmel elvégződött, hogy az után minden esztendőben, Ádám és Éva naptul fogva más esztendőben Jánuiarius holnapjában essendő szent Albert püspök napjátul fogva nyolczadik Májusigh, az az szent Phülöp és szent Jakab nap előtt egy, utánna is egy héttel minden bort áruló ember, minden kiárulandó Bor akótol tartozni fogh arra rendelendő Commissarius Uraiméknak negyven pénzt fizetni. Ellenben szabad lészen kinek-kinek ha Purger és a Purger taksáját s hitét a városhoz letette, s háza van, a maga borát árulni máskép Casu in Contrario mind bor mind pedigh sör árulás tiltatik. Mindezeknek Véghez való vitelére pedigh választatták Comissariusoknak Petrényi Mátyás és uraimék, kik is köteleztetnek fent nevezett árulásra rendelt

napok előtt circiter három nappal a korcsmákat eljárni, a Borokat conscribálni és a kiárult Bornak minden akójátul a rendelt 40 pénzt incassálni, incassatio után azonnal a Tettes Nemes Magistratusnak számban beadni, s magokat iránta absolváltatni. Arra és azonkívül jó gongyok légyen Comissarius Uraimék, s meg ne engedgyék azoknak, kik a négy sátoros vásárok ⁸⁾ alkalmatosságával eddigh másoktól vett Bort árultak, hogy tovább is árullyák, hanem minden áruló ember a nemes várostól bort venni tartozzék, s azt árullya. (24. jk. 531. l.)

⁸⁾ Az ötödik sátoros vásár tartására való jogot Komárom csak Ferencz királytól kapta.

IX.

Tűz, víz, földrengés.

Mielőtt városunk legszomorúbb napjainak ismertetésére térnénk, fel kell még említenünk egyet-mást a megelőző évekből, melyek a szab. kir. városi jogért folytatott küzdelmek megszakíthatatlansága folytán a sorrendből kimaradtak.

Az 1739. évben a pestis kezdett dühöngni Komáromban, mely hogy nagyobb mérvű pusztításokat nem okozott, az egyedül Balassa J. Pál és Eszterházy János kir. commissariusok által még kellő időben fogatosított óvintézkedéseknek köszönhető. Különben ez ügyben a városi tanács is eléggé tapintatosan járt el, midőn május 18-án kiadta a rendeletet, hogy a várost körülövező sánczok renováltassanak, s azokon keresztül senki be ne bocsáttassék, és hogy az idegenek, valamint azok, kik magoknak legalább félesztendeig elegendő subsistentiát nem szerezhetnek, a városból vezettessenek ki.

Az 1739. év annyiban is nevezetes, hogy akkor (nov. 3-án) kötötték meg a jezsuiták a várossal a szerződést, melynek értelmében ők kötelesek voltak a sz. András templomot újból felépíteni, viszont a város lemondott kegyúri jogáról, s átadta nekik a templom összes vagyonát. — Miután a szerződést Mária Terézia királyné is megerősítette, a jezsuiták hozzáláttak az építkezéshez. Először a nagy kétemeletes székházat készítették el,¹⁾ s miután ebbe 1748-ban bevonultak, letették a sz. András templom alapját, mely egykorú írók tanúsága szerint, hazánknak egyik legnagyobb s legszebb temploma leendett volna, ha a nagy földrengés el nem pusztítja.

Az 1741. évből két említésre méltó eseményt kell kiemelnünk. Az első, hogy ez időben kezdék meg a komáromiak a

¹⁾ Rendkívül zékeny lévén a talaj, az építkezéssel csak az 1748-ik évben készültek el.

szőlőültetést a Monostoron; a második, hogy ez évben eresztetett a Dunára az eddigi komp helyett az úgynevezett repülő-híd, s mivel a vizrebocsátás ideje épen egybeesett Mária Terézia koronáztatásával, azt a következő felirattal ékesítették: „Primum hic pons volatilis Danubio impositus anno, quo Mária Teresia in regem coronaretur.“²⁾

Ugyancsak az 1741. évben egy jótékony intézettel is szaporodott Komárom, t. i. a gróf Zichy Ádám által alapított sz. József ápoldával, hol 12 szegény nyert ellátást s lakást.

Már az eddig felhozottakból is láthatjuk, hogy városunk ez időben rohamosan kezdett fejlődni,³⁾ s ki tudja mennyire emelkedik, ha az 1763-ki gyászos esemény be nem következik, mely századokra veté vissza fejlődésében, sőt csak a küzdeni s nélkülözni tudó polgárok kitartásának köszönhető, hogy a rombadőlt város végleg meg nem szűnt létezni.

* * *

Mint láttuk, már az 1745. évben elnyerte ugyan Komárom a szabad királyi városi jogot, de érvényre az csak az 1751. évben emelkedett, amennyiben akkor iktattatott be az országgyűlés által a szabad királyi városok közé a 27. articulusban, a következő szavakkal: „Quemadmodum Sua Maj. Ssma. meritis et publica utilitate clementer permota, oppida antehac Jaurinense,⁴⁾ Comaromiense Neo-Platense et Zomboriense, numero reliquarum liberarum regiarumque Civitatum annumeranda benigne censuisset, St. quoque et OO. regni eadem in numerum aliarum regiarum ac liberarum Civitatum cum voto ac sessione recipiunt.“

A szabad kir. városi jog megszerzése után a jegyzőkönyvek már nem nyújtanak oly élénk, küzdelemteljes képet a város multjáról, mint eddig, s ha néha-néha fel is merül egy-

²⁾ „E reptlő híd azon évben bocsáttatott a Dunára, a melyben Mária Terézia királynővé koronáztatott “

³⁾ A jezsuiták roppant építkezéseivel egy időben emelték a Ferencz-rendiek is hatalmas zárdájukat, valamint a ráczok új templomukat.

⁴⁾ Tehát Győr, Zombor és Kis-Martonnal egy időben lett szab. kir. várossá.

egy említésre méltó esemény, az a megszokottságot és a köznapiságot viseli magán. Mindamellet, hogy a folytonosságot megtartsuk, felemlítünk néhányat ezek közül is.

Az 1753. évben a város lakóinak nyugalmát a katonaság és a diákság között történt hatalmas verekedés zavarta meg; s minthogy a városi előljáróság a diákok pártjára állott,⁵⁾ a bíró királyi parancsnál fogva hivatalától egy évre megfosztott, a város hadnagya pedig kenyéren és vizen bebörtönöztetett. E királyi rendelet nagy visszatetszést szült a városban, mivel az egész dologban csak a katonaságot tartották vétkesnek.

Ez időből még két említésre méltó eseményt kell felhozunk; t. i. a remek-ebéd szabályozását s az új akasztófa felállítását.

Régi időtől szokás volt a czéhekben, hogy a felszabadítás napján, a remek bemutatásakor nagy díszebéd adassék, ami a „remekes mestereknek bizony igen nagy terhére volt, úgy hogy a városi tanács is jogosnak tartotta panaszukat, midőn a remek-ebédeket szabályozta, s 1759-ben azt a minimumra redukálta. A „remek-ebéd és füröstököm“ tehát a városi tanács határozata folytán ezután igen szerény volt; de mindamellet elég érdemes arra, hogy itt felemlítsük. A „füröstökömnél“ ezután csak a következőket volt szabad jogosan követelni:

1-mo Égett bor

2-do Rostélos Petsenye savanyú Lével, Salátával és fehér Kenyérvel

3-o Kacsa Petsenye

4-to Sajt és Bor.

Az ebéd pedig ezekből állott:

1-mo Kolbászos-Leves

2-do Tehény Húss Tormával

3-o Savanyú Káposzta hússal

⁵⁾ A vádlevélben az mondatik, hogy midőn a katonai parancsnok a város hadnagyát felszólította volna a visszavonulásra, ez csak annyit felelt: „*cördög hunczfut nimet*“ s kardot rántván, vagdalni kezdett, mit látván a magyar polgárok, „*orczájokat az mentéjükkel befödözték s hatalmasan vagdalni kezdték a nimet muskatérosokat,*“ sőt a polgárok lövöldözni is kezdtek, „*s az golobicsok az Oberslaidinant feje körül sivitának.*“

4-to Risskása Tyúk husval

5-to Bárány húss Citromos lével

6-to Fehér petsenye, Csibe, egy Malacz és sült Lúd

7-mo Saláta

8-vo Egy Táll Fánk

Notabene az specificált petsenyéket szabad lészen akár egy fogásban, akár többen feladni. Másnap pedig „midőn tudniillik az bötsületes Czéhben az Remek vizsgáltatnék, akkor is egy rendes füröstökömet a Remekes Mester adni tartozik.“ (18. jk. 1202. lap.)

Az akasztófa felállítása 1761. július 10. ment végbe lehető legnagyobb ünnepélyességgel. Már előző nap a tanács felhívta a lakosokat, hogy minél számosabban jelenjenek meg az ünnepélyen, a népszószólónak (tribunus plebis) pedig kiadott a rendelet, hogy a felavatás szertartásáról gondoskodjék. A következő nap elindult a díszmenet a városházáról az akasztófához. Elöl ment a magistratusból kettő zászlóval, utánna az összes czéhek jelvényeikkel és zászlóikkal, hat-hat oszlopot formálva, nagy csendben ünnepies komolysággal követte őket az egész magistratus szintén jelvényeikkel, vezetőjük a városi kapitány volt a dobosokkal és trombitásokkal; a tanács után ment a város hadnagya egy dobossal. A város végénél az egész menet kocsira ült, s úgy mentek a kijelölt helyre, hol a főbíró rövid, de megható beszéd után leteszi az alapkövet. Lőn ezután a doboknak és trombitáknak nagy harosogása *egy teljes órahosszig*, s miután a derék trombitások és dobosok eleget tettek a zenekedvelő magistratus és publikum érzékének, kiosztották a czéhek tagjai között a végzendő munkákat, azután ugyanoly rendben, hogy jöttek, visszatértek a városba.⁶⁾

* * *

Az 1763. évhez jutottunk . . . Nemcsak Komárom történelmének lapjaira van ez év vérbetűkkel felírva, hanem lakóinak emlékébe is; mert egy század sem volt képes annak iszo-

⁶⁾ Az egész ünnepély a legkisebb részletekig le van írva a városi jegyzőkönyvekben. Az akasztófa igen díszes lehetett, mivel közel másfélezer forintba került. (21. vár. jk. 538. és 661. lap.)

nyait és századokra kiható rombolásait feledtetni azon lakókkal, kiknek törekvő atyáit a föld romboló ereje, évek hosszú során át szerzett vagyonukkal együtt egy pillanat alatt örökre maga alá temette. Oly csapás volt ez városunkra, melyből teljesen soha többé ki nem épült!

Valóban ember és természet keze alig sujtott valaha várost jobban, mint Komáromot. Két századon át kellett túrnia a várórség s az ellenség pusztításait és rablásait. A szerencsétlenségeknek, a folytonos csapások- és elnyomatásoknak egész lánczolatát kellene átélnie addig, míg a polgárok törhetlen erélye- s kitartó áldozatkészségének sikerült a várost fejlődésében odáig vinni, hogy, elnyerve a szabad királyi városi jogot s ezzel együtt az önállóságot, Komárom szép és biztos jövő elé nézhetett. Ám a sors könyvében Komárom számára a pusztulás és a halál volt megírva. A haladás- és a szebb jövőbe vetett reményt megsemmisítette az 1763. év június 28-iki iszonyú földrengés, mely városunk jövőndő nagyságát, a derék polgárok százaival együtt a sírba temette.

* * *

Mielőtt a földrengés ismertetésére térnénk, szükségesnek tartjuk néhány szót szólni az ekkori Komáromról. ⁷⁾

Az újszónyi partokhoz érve, első tekintetünk a méltóságos Dunára esik; a hatalmas folyam itt telve van fát hordó talpakkal, számtalan kisebb-nagyobb gabnahajóval, melyekről vígan lengnek alá a tarka-barka zászlók. A sok hajó közül büszkén válik ki a hatalmas, két árboczú repülő-híd, melyre felülve, az erdős sziget ⁸⁾ felé hajózunk, honnét szépen lehet látni a komáromiaknak négy sorban felállított nagyszámú malmaikat. A szigetre érve, a lombos fák közül már látjuk a várost, „melynek tekintete nagyságot jelent,“ miről meg is győződhetünk, mihelyt a városba érünk. A legelső, ami leköti szemein-

⁷⁾ Több egykorú hiteles leírását birjuk a városnak a földrengés előtti időből.

⁸⁾ Kertek ekkor még nem voltak a szigeten; mert csak 1819-ben adta el a tanács a dunai szigetet a polgároknak, hogy ott gyümölcsös kerteket létesítsenek.

ket, a temérdek költségbe került roppant szt. András temploma, két szép tornyával, mellette terül el a jezsuitáknak kétemeletes nagy háza, mely a templommal együtt örökké fentmaradandó emléke leszen a jezsuiták itt tartózkodásának. A szt. Andráson felül van a ráczoknak új temploma, mely főkép aranyozott karcsú tornyával imponál. Lejebb, a főtér felé a szt. János temploma áll, közel a Wildt György terve szerint épült városházához, *melynek magas tornyáról büszkén néz alá az aranyozott kétfejű sas.* A városháza mellett elvonuló Kajtor-utczában (a mai barátok utcája) terül el a Ferenczrendiek nagy kiterjedésű háza és szép temploma. Ami a lakóházakat illeti, azok — mint Pray György is írja ⁹⁾ — igen csinosak, s az emeletes házak épenséggel nem ritkák, kivált a főbb utcákon s a mai sétatér helyén elterült városrészben; ha ezekhez még hozzávesszük, hogy Komáromban (mint minden kereskedő városban) igen élénk és pezsgő élet uralkodott, úgy előttünk áll némi homályos képe városunknak, melyről oly jellemzőleg mondja egyik régi komáromi író: „Komárom a magyar Gibraltár. Itt telepedik le a kereskedő angol-magyar, s tengere a Duna és a Vág; ez jelesen Szerviatól fel Passauiig. Talpjain lefelé szép liptói fát visz, roppant tölgyhajóin fel bácskai buzát küld; a szárazon pedig hollandus módra vizáit, tokjait, haresáit, pontyait s több kellemes ízű halait hordják. Láthatni itt még sokat azon ősi kaczagányos szellemből, mely a hajdan áldottabb Csallóközben, mint valamely rekessben, szerencsésen megfészelt, városiasan kifejtett, s már a mi korunkban hazánk minden részeiben utolsó rezgéseit teszi.“

Ezek után áttérhetünk a junius 28-iki földrengés ismertetésére.

Még csak reggeli hat óra volt, ¹⁰⁾ de a lakosok legnagyobb része már az utcákon időzött; mivel a véletlen úgy hozta

⁹⁾ Pray többször meglátogatta Komáromot, miről tanuskodnak nagy történeti munkájába irt következő sorai is: „*Haec quod in ea urbe scriberem loci memoria admonitus per diverticulum Annalibus inserere libuit.*“ 5. köt. 175. lap.

¹⁰⁾ *Magyary Szulpicz* még a régi íróknál is, kik szerint reggel nyolcz órakor kezdődött a földrengés, nagyobb hibázik, midőn azt írja, hogy délután öt órakor vette kezdetét.

magával, hogy e napon épen vásár volt, s így történt, hogy a kora idő daczára már csak a gyermekek aludtak a házakban, míg a többiek részint a sátrakban végezték dolgaikat, részint pedig a templomokban mondák reggeli imájukat, midőn egyszerre irtóztos dörrenés zúgott végig a városon, a legbátrabb embereket is megremegtetve, s rögtön rá egy még hatalmasabb, perczekig tartó rázás, mely a legerősebb épületeket is ledöntötte . . . Hullottak a kövek, a kémények, szakadoztak a bolthajtások, s a ledőlt falak után, a födelek is az utczára zúdultak, ölve az embereket bizonytalan számban, kik a végítéletet látva közeledni, a földre borulva, összekulcsolt kezekkel kértek irgalmat a teremtőtől, míg egy hatalmas kő, avagy gerenda agyon nem üté őket. Egy pillanat alatt nem lát a szem ép házat, akármerre tekint. A legszebb épületek egész utczhosszat a földre terültek és soknak még az alapköve is ki van hányva. Az irtóztató por és füst pedig annyira megtölté a levegőt, hogy nem lehetett látni az eget. A bámulásig erős szt. András-templom,¹¹⁾ melynek harangjai a nagy rázástól maguktól kongtak, egy pillanat alatt tönkre ment, s a híres bécsi festő, Malpes által ritka művészettel festett gyönyörű boltozat leszakadt az isteni tiszteletre egybegyült hívekre. A szt. János temploma s a városház tornya a vásárosokra s a vevőkre dőlt, a franciskánusok templomának még falai is elpusztultak; szóval oly nagy volt a pusztítás mindenfelé, hogy tollal azt leírni nem lehet; azért mondja oly meghatóan Baróti:

„Egek Istene! ah nem,
Nem volt ily zokogás, ily gyöttelelem, amikor éjjel
A görögök tűzzel, vassal Trójára rohantak.“

Mert menteni magát senki sem tudta; veszély volt mindenütt, egyik a szobában, másik az utczára menekülés közben üttetett agyon. Kint hasonló volt a veszély; mert a kő, téglá és mész sűrűen hullott mindenfelé, s kit megért, azt vagy agyonütötte, vagy tagjait zúzta szét! De ki is gondolhatott

¹¹⁾ Folyjatok artzámon keserű siralmim! Hazámnak
Fénye homályba borúl. Oda van szép templomod András.
Annyi sok esztendők terhes költségivel épült
Szent-egy-ház földszint hever. (Szabó K. Munkái 218. lap.)

menekvésre vagy mentésre, midőn a nagy porban ember embert alig láthatott, s az utcák visszhangoztak a menekvők, a sebe-sültek s a haldoklóknak rémes jajkiáltásaitól; mit csak néha-néha nyomott el egy-egy nagyobb ház leomlása.

S hogy ez iszonyatosságok be legyenek tetézve, a Vág-duna mellett még a föld is megnyílt, s a nyílásból piszkos, nehéz szagú kénes víz ömlött, s a magasba különféle színű homok vetődött ki, közbe-közbe kékes színű lánggal elegyítve,¹²⁾ („et terra ipsa ad Danubium Vaganum rupta et diducta sulphureas gravis foetoris aquas cum caerulei coloris flammis, et varii coloris arena in altum ejecerit.“)

* * *

. . . Szomorú napra ébredtek a lakosok következő nap; mert csak akkor látszott teljes nagyságában a földrengés iszonyú pusztítása, csak akkor tudta meg mindenki, vajjon atyját, anyját, avagy testvérét temette-e maga alá a föld! A romok alól még az nap *hatvanhárom* holttestet ástak ki, *százkettőt* pedig, kik sebeikben haltak meg, eltemettek. A kisebb-nagyobb sérüléseket szenvedetteknek számát tudni nem lehetett, oly nagy volt. Ami az épületeket illeti, azok közül összedőlt hét templom a papi lakokkal együtt; a lakó-házak közül *kétszázhetvenkilencz* a földszínéig összeromboltatott; félig összedőlt, avagy nagyobb sérülést szenvedett *hétszáznolczvanöt* ház. Nagyon csalatkoznék azonban, ki azt hinné, hogy ezzel véget értek a végzetes földrengés által okozott kimondhatlan károk és csapások; mert a rázkódások kisebb-nagyobb megszakítással egész szeptember 26-áig tartottak, s így nagyon helyén volt az egyik városatyának a tanácsülésben tett következő felszólalása: „Imádkozzunk uraim, mert elsülyed alattunk a föld!“

A földrengés után a lakosok — nem lévén ép ház — a mezőkön és hajókon laktak, („Civibus et Incolis suprafatae antehac florentis nunc vero in tristi lapidum acervo sepultae civitatis, ab illo tempore in Campo et navibus vitam agere debentibus“ etc.) Élelemmel pedig könyörülő férfiak látták el

¹²⁾ A hivatalos könyörlevél szavai szerint, mely a városi levéltárban van.

őket, kik közül első helyen vásonkeői gróf Zichy Ferencz győri püspököt kell felhoznunk, ki rögtön a szerencsétlenség után egy nagy hajó kenyeret küldött, a *helybeli katonai kincstár pedig ötezer mérő tiszta búzát osztatott ki a lakosság között.* Komárommegye ezer mérő árpát, Tata városa pedig ezer mérő meszet adott; azonkívül ő felsége a várost öt évre teljesen adómentessé tette, s a lakosságnak ingyen fát engedett át a kincstári erdőből. Maga a városi tanács is könyöradományok gyűjtésére határozta el magát, hogy a polgároknak lehetővé tegye rommá lett házukat felépíteni. E célból gróf Keglevich és Balogh László által Pozsonyban négy hivatalos körlevelet készíttetett, melyekkel négy bizalmi férfiút, (nevezetesen Hornik József, Hidas Ferencz tanácsnokokat, Koch György aljegyzőt és Turó Jánost) küldött ki az országba gyűjtés végett; kik 2852 forinttal tértek. Egyéb helyekről 12,298 frt jött be adománykép. Ezek és más, anyagokban bejött segélyek által lehetővé lett téve, hogy a szegényebb sorsú lakosok is hozzákezdjenek a helyreállítás nagy munkájához. Sajátságos, és szinte alig hihető, hogy míg a várost tökéletesen elpusztította a földrengés, addig a várban úgyszólván alig tett károkat; de a tíz évvel később bekövetkezett földrengés meg viszont itt vitt végbe nagy pusztításokat.

Hogy a nagy földrengés által elpusztult Komárom romjainból felépült, abban nem csekély része volt az uralkodó háznak; mert valamint ennél, úgy a későbbi 1783-ki földrengésnél is lehetőleg segélyezte a várost. („Est tamen, — mondja Pray — cum cives Augustae Theresiae gratiam habeant, eique ob maximas largitiones, quibus pristinum decorem recuperare possunt!“ Annales Regum Hungariae tom. 5. pag. 175.)

A jezsuiták önerejükől fogtak épületeik helyreállításához, s miután székházukat elkészítették, 1768-ban a sz. András-templom építéséhez fogtak, még pedig oly munkaerővel, hogy már az 1771. év szeptember havában átadhatták azt rendeltetésének; sokáig azonban nem örülhettek az Úr e díszes hajlékának; mivel az 1773-ki királyi rendeletnél fogva megszüntettetvén a rend, távozni kényszerültek Komáromból, itt hagyva annyi évi küzdelmük s fáradságuk maradandó emlékét!

A jezsuiták távozása után a város igyekezett a kincstár-

tól a sz. Andrást plébánia-templomnak megszerezni, de nem sikerült; mivel Mária Terézia a templomot székházával s az iskolával együtt a sz. Benedek-rendieknek adományozta, s így plébánia-templomul tovább is a szent János-egyház szolgált.

A Ferencz-rendiek szintén serényen hozzáfogtak templomuk és házuk újrafelépítéséhez; s rövid idő alatt a residentia ismét conventté nőtte ki magát. A fehér barátok valamivel később (1783. nov. 27-én) tették le templomuk alapkövét; de már ráépíteni nem volt idejük; mert négy nappal azután megjött József rendelete, mely eme rendet is eltörölte, s így távozni kényszerültek a városból.

Ez építési munkálatok között a városi tanács sem maradt tétlen, s úgyszólván legelsőnek állíttatá helyre a városházat, melyre órát a földrengés által sujtottak számára a német tartományokból begyűlt 848 frt 52¹/₂ krajczáron készíttetett; s hogy a földrengés is meg legyen örökítve az utódok számára, Friedl Károly festő által 67 forinton lefesteté a városnak földindulás nyújtotta szomorú képét.

Ezeknek megtörténte után a dolgok nagyrészt ismét a rendes kerékvágásban folytak, a tanács is — miként azt azelőtt tette, — buzgón hozta a kor szellemének megfelelő határozatokat, melyekkel a közrendet, a város és polgárok javát akará előmozdítani. Ilyenek voltak a tanácsnak a cigányok ellen hozott rendeletei, melyek szerint a cigányoknak, ha valami állandó életmódra nem adják magukat, házaik felgyújtatnak s leromboltatnak; gyermekeik pedig, ha az utcán meztelenül mernek járni, nyilvánosan megvesszőztetnek. Azon cigányok pedig, kiknek állandó lakásuk nincsen, kötelesek letelepedni, máskülönben lovaik elkoboztatnak a város javára, s hogy beolvásztásuk könnyebben menjen, a czéheknek kis boszuságára *elrendeltetett, hogy a mesterséget tanulni akaró cigányokat* kötelesek befogadni.

Ne gondoljuk azonban, hogy a tanácsnak szigora egyedül a cigányok ellen fordult; hisz az orvosok ellen is elég kemény rendeleteket bocsátott ki, melyek között az sem az utolsó, *mely a rossz vagy drága orvosságot rendelő doktort az orvosi gyakorlattól eltiltja!* E rendelet sem fog oly túlszigorúnak látszani, ha tekintetbe vesszük, hogy a tanács még a

szegény diákokat is igyekezett hasonló *kemény* rendeletekkel ránczba szedni; szigorúan megtiltotta ugyanis nekik az újéveken és egyéb ünnepeken szokásba vett köszöntéseket és énekléseket, nehogy azzal jogszerűen pénzt találjanak szerezni. Az iparos-segédeknek is megparancsolta a tanács, hogy az úgynevezett „*Blaumontag*“-ot ezentúl ne merészeljék megtartani; mert kemény büntetés vár rájuk!

Az ünnepnapok megülnésére vonatkozólag is találunk ez időből két rendeletet; az egyik a szindarabok s egyéb látványosságok előadását tiltja az ünnepnapokon, azon hozzáadással, hogy ilyenkor a kereskedők is zárva tartásuk boltjaikat, s a templom előtti téren jószágának elkobzása mellett üzletet nyitni senki se merészljen. A másik rendelet a billárdozóknak szól, amennyiben a billárdjáték vásár- és ünnepnapokon délután négy óráig tiltatik úgy a kávéházakban, mint a korezmákban, s csak délutáni négytől esti tízig engedtetik meg. A földrengés után öt évre betiltott zene, még ezen öt év letelte után is, csak bizonyos korlátozással engedtetik meg.

Még fel sem épült a város a földrengés után, még el sem tűntek annak szomorú jelei, midőn egy új, majdnem hasonló nagyságú csapás érte Komáromot.

1767. május 26-án déli tizenkét órakor, dühöngő orkán alkalmával, Dudás, alias Mészáros Istvánné házánál tűz ütött ki, rövid három óra lefolyása alatt 256 ház lett hamuvá és 2226 személy hajléktalan koldussá. A tűz oly rohamosan terjedt, hogy egyszerre 10 utcában égett, s így mentésről szó sem igen lehetett. Leégett az egész pihegő-utca, a tolnai utcában 28, *árokhaton* 2, a mester-utcában 18, a szekér-utcában és a *Velenczében* 111, a vág-soron 42, a váralján 6, a gombai közben 22, melyek nagyjából a porig égtek le, számtalan baromfi, ló, tehén és sertésen kívül egy gyermek is a tűz áldozata lőn.

Még be sem következett e nagy tűzvész évfordulója, midőn május 11-én ismét hasonló nagyságú csapás érte Komárom lakóit, amennyiben e napon a város kellő közepében 137 nagyobb és tekintélyesebb ház lett ismét a lángok martalékává. Ezek és hasonló csapások annyira kimeríték a város lakóit, hogy még a jobbmódúak is alamizsnából voltak kénytelenek

tengődni. Hála a gondviselésnek, jószívű adakozók nem hiányoztak, s igen számosan áldoztak kisebb-nagyobb összegeket a folytonos csapások súlya alatt már-már roskadozó lakóknak. Hogy többet ne említsünk, a kincstár maga 4762 frt $72\frac{2}{5}$ krajczárnyi segélyt osztatott ki... Maga „a városi tekintetes magistratus pedig e mostani szomorú környűllásokhoz képest jelentetni kívánja a következő rendelleseket, úgymint:

1-mo. Mivelhogy ily sok szomorú történetek esnek városunkban, ennél fogva, hogy minden háznál hordóban vagy kád-ban víz, lajtorja és lámpás legyen mindenkoron készen, elmulaszthatlanul szükséges:

2-o, hogy tűzi veszedelemkor, mikor sötét vagyon, minden háznál égő lámpás akasztassék ki — vagy kézben tartassék és a Comissarius uraiméknak rendelése szerint ki-ki, mikor a sor rá kerül, strázsát állítson ki.

3-o. A tűzhöz asszonyoknak, leányoknak és gyermekeknek odamenni tiltatik, mivel ezek magok sem dolgoznak ottan, sőt akik foglalatostkodnak a tűzoltásban és vízfordásban, azokat is akadályoztatják. És ha ottan csavargó s csak szájokat tátó emberek, asszonyok és leányok valami kedvetlen eligazítást kapnak, magoknak tulajdonítsák.

5-o. *Mivel ezen nemes városban az alamizsnára méltó személyek iránt elégséges és jó rendelés vagyon, s a lakó-soknak kegyes és bőséges adakozásukból, minden héten kész-pénzt kapnak, tehát sem ezeknek, sem pedig más csavargóknak, idegeneknek és gyermekeknek házaknál koldulni nem szabad; kik pedig tovább is koldulni tapasztaltatnak, azokat a városi lakósok, a nemes város házánál adják fel.*

8-o. Az is megvagyont tiltva, hogy a Duna-sorokon levő házak előtt, utcáik végén és udvarokban és kertekben és istállókban ne dohányozzanak, még is sok maga gondatlan emberek, illetén tilalmas helyeken pipázni tapasztaltatnak, arra nézve akik feladatnak, bizonyosak lehetnek, hogy keményen és példásan meg fognak büntettetni!

9-o. Szomszédból szomszédba (az eddig való rossz szokás szerint) akármely edényben perjét vagy tüzet vinni nem szabad; mind aki visz, mind pedig akitől viszi, meg fognak büntettetni keményen.

10-o. Mostanában estvéli 8 óra után, majd a nyáron pedig 9 óra után lámpás nélkül a városban járni nem szabad. Aki különben cselekszik, arestomba fog az arra vigyázók által hozattatni, stb.“

De e későbbben kiadott rendelet sem óvta meg a várost a tűzveszélyektől; mert e század végén még többször pusztított az Komáromban; de az általuk okozott károk úgyszólván feledésbe mentek az 1783-i földrengés által okozott újabb csapás mellett.

A Messinát és egyéb városokat halomra döntött földrengés ápril 11-én ért Komáromba; ekkor azonban még csak gyengébb károkat okozott; de már 22-én oly hatalmas rázkódás és dörrenés állott be, hogy a lakosok ismét végítéletüket sejték közeledni. Az okozott kár 86,563 frt 12 denárban lett megállapítva, mely összeg azonban a későbbi rengések által meg lett kétszerezve. De a legnagyobb kárt a várban tette a földindulás, mely ezután meg is szünt erődnök lenni, s Józssefnek egész uralkodása alatt, s később is csak mint fogház szerepel.

A várnak illetén szomorú állapota nagyon megindította jó Kovács Sámuel uramat, ép azért, midőn annak maradékát szemlélte volna, megszólalt neki a váron levő szűz, s ekkép panaszkodott:

„Oh én győzhetetlen Rév-Komárom Vára!
Melyben még ellenség fegyvere nem jára,
Nézvén keservesen végső pusztulásom'
Reménytelen történt elromladozásom'
Sirjak é vagy tsak vesztegeljek némán?
Ezen az engemet kesergető thémán?
Vóltam Magyarország legerősbb védelme
Meg nem rettenthette Solimán' félelme
Eddig Erössége valék; levék váza,
Rajtam a szerentse eunyire poczkáza!
Sirnak kőfalaim sorsukat jajgatják,
Melyek füleimet izekre hasgatják.
Régi állapotom hogyha megtekintem!
Szememből a könnyet zápor módra hintem!
Oh Duna! szaporítsd kérlek könnyveimet
Hadd könnyezhessem meg ezen keservímet,

Óh te háládatlan nagy hirű Komárom
 Hogy megsirasd sorsom tőled régen várom !
 Ti elromlott Várak ! sirjatok ma velem,
 Sirjatok, sirjatok én is azt mivelem!¹³⁾ [etc.]

Ő felségének szívét és nagyon megindította a sokat szenvedett város, s sietett annak nyomorán nagyobb összeggel segíteni. (6888 frt 33¹/₂ denár hozatott relaxátába.) Hogy azonban a nyomor enyhítésére a hely színén czélszerűbben intézkedhessék, meg is látogatta a szerencsétlen várost, s atyai gondoskodásának nem egy megható jelét mutatá a lakosság iránt. (Horváth Mihály Magy. Tör.) E jóindulatnak kifolyásaként vehetjük a 4280. és az 5021. szám alatti rendeleteket, melyek szerint ő felsége a földrengés által sujtott szerencsétlen Komárom sorsán könnyíteni óhajt, s így atyai gondoskodása, melylyel minden alattvalóját magához öleli, s aggodalma e város jövője felett, arra készíti őt, hogy Komárom lakóit a Duna tulsó partján a kevésbé veszélyeztetett Új-Szönyben telepítse le.

A tanács e különös rendelet megfontolására egy deputatiót választott, melynek nyolcz napot engedett gondolkozási időre. A deputatio azonban nem tartotta czélszerűnek a király rendeletét, nem főkép kereskedelmi szempontból, mivel a tulsó oldalra való település által elűttenének a lakosok a Vágon folytatott élénk kereskedéstől, s így nem is javasoltatott az a végrehajtásra; mindamellettt egyeseknek megengedtetik az átköltözés a tulsó oldalra. A királyi rendelet másik része, (hogy t. i. házakat csak fából építsenek) kedvezéssel fogadtatott; tűzveszélyre való tekintetből azonban hozzátévetett, hogy házakat csak a tanács által kijelölendő távolságra szabad építeni.

Komárom lakosainak Új-Szönybe való áttelepítését József még egy későbbi országos rendeletben is sürgette. Midőn ugyanis mártius 15-én (1785.) eltörölte a megyéket, s az egész országot 10 kerületre osztotta, (az első kerület volt a győri, hova Komárom is tartozott) azt is elrendelte, hogy a győri kerületben, melyen keresztül (a Dunán) nagy a kereskedés

¹³⁾ Aki a híres fűgét mutató szűz történetét meg akarja írni, annak ajánlom az illető szűznek e szép monológját. Olvasható a Komáromban megjelent Mind. Gyűjt. 1790. évi III. kötet 312. lapján.

Ausztriába, jókarba kell hozni a hajózást, mely Komárom kezében van. *Kíváncs volt, hogy e város, melyet oly sokszor pusztított már el a földrengés, a Duna jobb partjára épülne, stb.*

Józsefről lévén itt szó, el nem mulaszthatjuk felemlíteni, hogy Komárom város tanácsa az ő törvénytelen rendeleteit mindenkor a legnagyobb készséggel teljesítette, még azokat is, melyekkel a városok jogait törölte el. Természetes dolog, hogy a magyar érzelmű lakosság nem érzett együtt az előljárósággal, hanem inkább húzódott a megyéhez, mely a többiekkel együtt részt vett az akkori hazafias tüntetéseken, és később is a megye tiltotta meg a komáromi direktornak az iskolákban a németül tanítást, melyre őt a városi tanács erőnek erejével kényszerítette. (Lásd a megyegyűlés 1790. évi határozatainak második pontját.) Hogy erről tiszta képet nyújthassunk, idéznünk kell a tanács 1785. évi decz. havi határozatát.

Deczember elsején volt az utolsó tanácsülés, melynek iratai latinul szerkesztettek; ez ülés végén már felolvasta a jegyző a határozatot, hogy a következő napon már németül fognak tanácskozni. Ugyanekkor határozott el, hogy az iskolákban a németül való tanítás ujólag szigorúan meghagyassék; „s mivel köztudomásra jutott, hogy a diákok nem tudnak németül felelni, s még azok sem akarnak németül felelni, kik német szülőktől származtak, s németül beszélnek; ennél fogva szigorúan parancsoltatik a magistereknek, hogy semmiben se tárgtsanak a rendelettől, s egyedül e nyelvet használják, máskülönben erre fegyelmi úton fogja őket kényszeríteni a tanács.“¹⁴⁾

József parancsára a közigazgatást németül vezette a tanács még 1790-ben is, ami nem kis hátránnyal volt a magyar lakosságra; mert „ha a szegény polgár valamely instantiát adott be a tanácsnak, hacsak németül nem volt írva, visszavetett, s a szegény magyarnak forintot kellett fizetni holmi kóborló németnek, hogy a magyar tanácshoz néki német instantiát irjon!“¹⁵⁾

¹⁴⁾ 1785. decz. 3-án a jegyzőkönyv is németül lett concipiálva.

¹⁵⁾ Lásd az 1790-ki megyegyűlés határozatait. E gyűlésen ké-

A zsidókra vonatkozó rendeleteket is kihirdette a tanács. Eszerint a zsidóknak megtiltatott, hogy végrendeleteket, szerződéseket, okmányokat és kereskedelmi könyveket saját nyelvükön szerkesztsenek. Ha iskolát akarnának nyitni, kötelesek abban a keresztény iskolákban dívó tárgyakat a hazai nyelvek valamelyikén tanítani; ahol pedig ilyen iskolájuk nincsen, ott a nyilvánosnak úgy, mint a magán tanítónak, a legszigorúbb bírói büntetés alatt tiltatik a tanítás. Ahol azonban törvényes iskolájuk van, ott a zsidó ifjakat a hatóság kényszerítse az oda való járásra.

E rendelet kihirdetése után a zsidóknak kereskedést vagy boltot nyitni, nagyobb nyereséggel járó dolgokkal, úgymint: gyapju-, gabna-, dohánynyal vagy bőrrel kereskedni, szigorúan megtiltatott („severissimarum poenarum comminatione“), ha valamely keresztény, vagy törvényes zsidó iskolát el nem végeztek előbb. Ugyanekkor a földeknek bérbe való vétele is megtiltatott nekik, és csak azon föltétel alatt tehették ezt, ha a földet zsidók által műveltetik. Mindenekfelett pedig megtiltatott nekik a szakál-hordozás! ¹⁶⁾

A zsidókra vonatkozó rendeletekkel egy időben (1783. szept. 27. 28. jk. 257. és 498. l.) adta ki a tanács a váll- és mellfűzőre vonatkozó tilalmat. Eszerint a váll- és mellfűzőnek viselése „mivel a női nem egészségére és szép formájára nem kis hátránnyal van,“ eltiltatik. A rendeletnek azonban, úgy látszik, nem engedelmeskedtek a hölgyek, mert a tanács fensőbb rendelet folytán 1784. jun. 21-én újból kényszerült azt kihirdetni, „magára vállalván egyszersmind a felügyeletet is.“

Így történt azután, hogy a kemény rendelet, a nőknek nem kis boszuságára, ki is doboltatott, azon hozzáadással, hogy a nők tanítására és nevelésére szánt épületekbe még a bemenetel is tiltatik váll- és mellfűzőben.

Ez apró rendeleteknél azonban sokkal nevezetesebb ránk

relmezte a megye ő felségétől, hogy a romokban fekvő komáromi várat, mely 150 esztendeig menedékhelye volt a török ellen az egész Csallóköznek, állíthassa helyre.

¹⁶⁾ A zsidók e rendelet ellen ő felségéhez folyamodtak, még pedig nem is eredménytelenül; mert a szakál-hordozás később megengedett nekik.

nézve Józsefnek a vallásügyben hozott határozatai, melyekben mindkét felekezetű protestánsoknak megengedte a szabad vallásgyakorlatot. 1783. május 19-én tartották a komáromi evangélikusok először szabadon isteni tiszteletüket egy évégre készített deszkatemplomban; a reformátusok pedig kőtemplom építéséhez fogtak, s azt 1788-ban el is készítették. Hajdanta jóhírnekek örvendett iskolájukat is vissza akarván állítani, 1796. közös erővel felépítették a most is fentálló collegiumot.

Az evangélikusok 1795. jun. 18-án 2500 frt és tizenkét aranyért megvették Kőmives Ferencz tanácsnok házáat a Kajtort-utczában, s ott kezdék templomukat építeni, mely 1797-ben lett kész.

Második József alatt — mint már említettük — a komáromi vár csak mint egyszerű fogház szerepelt; mert a földrengések által annyira megrongáltatott, hogy mint erősségnek többé nem lehetett hasznát venni; s már-már egészen feledésbe ment volna, ha az 1800—1805-ig terjedő vereségek nem fordítják a közfigyelmet ismét Komáromra. Az osztrák-magyar hadseregnek ugyanis egy biztos védelmet nyújtó helyre volt szüksége a felső Dunánál, hogy onnét intézhesse az operációkat a francziák ellen; ilyennek pedig Komárom igen alkalmas volt. 1807-ben tehát kitűnő mérnökök küldettek városunkba, hogy tanulmányozzák a várat és hajtsák végre a szükséges földméréseket. Természetes dolog, hogy tanulmányaik nem a régi várra voltak irányozva, (mint amely már az akkori hadköveteléseknek sem tehetett eleget,) hanem az újonnan létrehozandó erődítményekre. Mindamellett először is a régit állították helyre és csak azután fogtak a vág- és a dunai hídfők megerősítéséhez. Ezzel egyidőben a „Kronwerk“ is meghosszabbított mindkét szárnyán egészen az öreg vár contre-scarpejáig.

Később (1809. jul. 1.) a nádor is Komáromba jövén, a város biztosítására a Duna bal partjától egész a Vág jobb partjáig föld sánczokat és hat redoutot emeltetett. Ez erődítési vonal ő róla neveztetik ma is nádorvonalnak. (Palatinallinie.)

Mind e munkálatok rendkívül nagy munkaerővel eszközöltettek (az idő rövidsége miatt). Ferencz király a királynéval

együtt július 14-én jött Komáromba azokat megszemlélni, s majdnem másfél hónapig időzött az egész udvar városunkban. (Jul. 14-től aug. 22-ig.) A király naponként megszemlélte a lázas sietséggel folytatott erődítéseket, s július 27-én az ő szemei előtt folyt le a nagyszerű ostromkísérlet, mely alkalommal a legfőbb hadúr azon óhajának adott kifejezést, hogy Komárom az egész monarchia legerősebb központjává tétessék, úgy, hogy képes legyen egy 200,000 emberből álló hadseregnek is bombamentes, biztos menedékhelyet nyújtani.¹⁷⁾

E nagyszerű terv azonban az idők mostohasága miatt abbahagyatott; mindamellett az 1809-ki építkezések által emeltetett tulajdonképen Komárom az elsőrangú erősségek közé.

Ez erődítési munkálatok szép hasznót hajtottak mind a városnak, mind az egyes lakóknak; mivel az állam a kisajátításokat és a kártételeket busásan megfizette. Így 1808-ban a belső és külső vár építéséhez elfoglalt telkekért 132,309 frt és 29 kr. fizettetett; a nádorvonali sánczokhoz elfoglalt földekért 106,675 frtot és 22 $\frac{1}{2}$ krt; a várhoz és a sétatérhez kisajátított házak- és kertekért 2.568,510 frt; a plebánia-templomért és iskoláért 160,000 frt, stb. Ugyanakkor a dunai szigetben szükségessé vált sánczolások által okozott károkért 22,640 frt 30 kr., a Nagy-Ápályi szigetben tett károkért pedig 10,742 frt fizettetett.

Lássuk most már, micsoda említésre méltó dolgok történtek ez idő alatt magában a városban. Az első és legnevezetesebb esemény, melyet itt mellőznünk nem lehet, „a révkomáromi cs. k. szabadalmas hajózást biztosító társaság“ keletkezése 1807-ben. Ezen, városunk fejlődésében oly fontos momentumot képező társulat létrejötté nagyrészt Csepi ügyvédnek köszönhető, ki nemcsak hogy maga tette az indítványt, hanem a részvényesek nagyrésztét is ő gyűjtötte össze. Volt pedig e társulat 500 fitos részvényekre alapítva, s mindjárt kezdetben 400,000 frt alaptőkével rendelkezett. A társulat célja a hajó-szállítmányok biztosítása volt. Kármentesítés alá

¹⁷⁾ Ferencz király saját szavai szerint: „als ein Haupt-Central-Depôt-Platz für die ganze Monarchie, . . . auch für eine zahlreiche Armee von 200,000 Mann in bombenfreien Unterkunften daselbst in Sicherheit zu bringen.“

vétettek a Dunán, Tiszán, Dráván, Száván, Kulpán, a Ferencz- és Béga-csatornán közlekedő hajók és a rajtok levő szállítmány. Nem tekintve a víz állását, a hajók és terheik biztosíthatók voltak tavasszal, a jég eltisztulása után Titeltől egész november 15-ig, Monostorszegtől november 24-ig, Bajától november 27-ig, Pakstól december 1-ig; ezenfelül pedig akárhonnan jöjenek is a hajók, december 3-ig, mely napon túl biztosítások nem fogadtattak el.¹⁸⁾

A másik említésre méltó esemény az 1809-ki nagy árvíz; midőn is a város nagyrészt víz borította el, és négyszáznál több gyengébb szerkezetű ház dőlt össze.

Alig lábolt ki a város az árvízből, máris a földrengés fenyegette 1810-ben; szerencsére azonban nem okozott oly nagy károkat, mint az 1822-ki társa, mely január 21-én köszöntött be egy hatalmas lökessel, és kisebb-nagyobb megszakítással egész decemberig eltartott. Február 6-án volt a második rengés; a harmadik február 18-án, mely napon már kora reggel áthatlan sűrűségű, rendkívül bűzös köd borította a várost s csak délfelé oszlott el némileg; a földindulás pedig 6 órakor tört ki teljes erővel, úgyannyira, hogy még a legerősebb épületek is megrongáltattak, s a templomok mind megrepedeztek. Némely kutakból a víz egészen eltűnt, másokban meg egész színig lőn. Az éjjel még hatszor újult meg, s reggel 6—9-ig hatszor, 11—12-ig kétszer rendült meg a föld.

Így folyt ez naponkint egész február 28-áig, mely napon roppant szélvész dühöngött a városban, úgy azonban, hogy többször, mintegy parancsszóra rögtön elállt, s aztán megint újult erővel indult meg, miközben a föld morgó dörgést hallatott.¹⁹⁾ December 24-én volt az utolsó lökés, mely napon hatalmas zúgás s még erősebb rázás közben nyert befejezést a

¹⁸⁾ A társulat pecsétje kétfejű sas volt a következő körirattal: Császári Kir. Privil. Komár. Assecur. Társ. Pecsétje.

¹⁹⁾ E földrengés leírását szemtanutól bírjuk, aki következőleg kezdi meg annak leírását: „e földindulás mind nagyságára, mind sokaságára leginkább megközelítette a 63-kit Ott voltam én is a szorongatott félelem közepén, s a rengéseket ama szomorú napokban is szorgalmasan feljegyezgetvén, hiteles adatokkal szolgálhatok.“ Tud. gyűjt. 1824. V. k. 56. lap.

földindulás, mely egy teljes évig tartá félelem és remegés közt a lakókat.

Ezek után még a következőket kell felemlítenünk: 1817-től fogva a vágdunai híd alatt levő zátonyból sziget keletkezett s már a harmadik évben fűzessé lett. 1818-ban a dunai szigetre vezető hajóhíd helyett állandó vert híd épült. 1819-ben a városi tanács eladta a szigetet a polgároknak, hogy ott gyümölcsöt termeszszenek; mert azelőtt e sziget bérbe volt adva s gabnát termesztettek rajta, de nem sok eredménynyel, mivel az ár néha annyira előntötte, hogy terhes hajók mentek el a sziget fölött, amelyből egy darabka föld sem látszott ki; [így történt ez 1821-ben is.] ²⁰⁾

* * *

A kornak, melyet a művelt olvasóval megismertetni volt szándékom, ezzel vége szakadt. Aki figyelemmel olvasta e történeti adatokat, az meggyőződhetett e rövid ismertetésből is, hogy városunknak nagy, igen nagy történeti multja van; de e mult nem a fényes események sorozatából áll, hanem a folytonos csapások szakadatlan láncolatából. Méltán mondja tehát egyik derék írónk: *„Komárom hírnagysága a szerencsétlenség és a nyomor gyászbetűivel van megírva!”* Nem kell tehát csodálkoznunk, hogy a részvét és a szánalom bizonyos érzete fogja el az olvasó szívét, midőn városunk gyászos történelmének lapjait forgatja; nem kell bámulnunk, ha látjuk, hogy nem bírja felfogni, mikép emelkedhetett ki e város annyi vész, annyi csapás után romjaiból újra és újra! Hisz még

*„A föld is renge vén sarkán alattad;
Fejed felett két lángvihar zúgott,
S mit vérvéríték közt rakásra gyűjtél,
Egy kurta perczen porrá hamvadott.*

²⁰⁾ Ez időben még gazdag aranymosás is volt e szigeten s nem tartozott a ritka esetek közé, hogy egy mosó napjában 10 forintot keresett.

*Utczáidon zajongtak át Dunádnak
Jégtorlatokkal terhelt habjai;
És harczgolyók súlyától roskadoztak,
Dúlt templomidnak csonka tornyai.“*

* * *

E vészteljes multat s létérti küzdelmeket, — melyek a város ezredéves történelmének lapjait betöltik — ismertetni volt szándékom, hogy sikerült-e, annak megítélését a t. olvasóra bízom.

Tartalom.

	<i>Lap</i>
Előszó	3
I. Pannonia története és ethnographiája	5
II. Első adatok Komáromról	33
III. Komárom várossá lesz	47
IV. Királyi szabadalmak 1745-ig	67
V. Az utolsó nemzeti király és a felkelések kora	86
VI. A protestánsok üldöztetése, egyházuk alapítása, iskoláik virágzása	104
VII. Kurucz-e vagy labancz?	117
VIII. A szabad királyi városi jog megszerzése	144
IX. Tűz, víz, földrengés	156
